

PhD ÉRTEKEZÉS

TORMA JUDIT

MISKOLC

2023

MISKOLCI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

Torma Judit

A JOG EMBERI OLDALA. INTERDISZCIPLINÁRIS ÉRTEKEZÉS A JOG ÉS
PSZICHOLÓGIA ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL
(PhD értekezés)

Deák Ferenc Állam- És Jogtudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Jámborné Prof. Dr. Róth Erika, egyetemi tanár

A doktori program címe: A magyar állam- és jogrendszer, jogtudomány
továbbfejlesztése, különös tekintettel az európai jogfejlődési tendenciákra

Tudományos vezető: Dr. Vinnai Edina docens, intézeti tanszékvezető

Kézirat lezárva: 2023. augusztus 27.

MISKOLC

2023

~ 2 ~

TÉMAVEZETŐI AJÁNLÁS

Torma Judit:

A JOG EMBERI OLDALA. INTERDISZCIPLINÁRIS ÉRTEKEZÉS A JOG ÉS PSZICHOLÓGIA ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL

című PhD értekezésének nyilvános védésére

A szerző pszichológus végzettséggel és tapasztalattal, továbbá egy egyéves angol nyelvű emberi jogi mesterkurzus után döntött úgy, hogy a jog és pszichológia lehetséges kapcsolódási pontjait, összefonódásait nem pszichológiai, hanem jogi doktori iskola keretei között kívánja kutatni. Nem a könnyebb utat választotta tehát, hanem vállalta a jogi doktori képzés kihívásait, elmerült a jogtudomány és különösen a jogelmélet területén annak érdekében, hogy valóban olyan nézőpontot tudjon felvenni kutatóként, ami a jogászok számára is elfogadható és hiteles. A szerző korábbi publikációit, továbbá az értekezés munkahelyi vitára, majd a védésre benyújtott változatát olvasva meggyőződéssel mondom, hogy vállalását teljesítette: a jogpszichológia releváns szakirodalmának, valamint az aktuális kutatási irányoknak a bemutatásán túl ugyanis a szerző egy igen ígéretes kísérletet tesz a pszichológiai jogtudomány/jogelmélet lehatárolására – amivel lehet egyetérteni, lehet megkérdőjelezni vagy továbbgondolni, de azt az első lépést, hogy erről egyáltalán egy szakmai diskurzus megindulhasson Magyarországon, Torma Judit a kutatásával és a disszertációval megtette.

A szerző alaposan áttekinti, feldolgozza és számos esetben kritikusan kezeli a bőséges nemzetközi, és igen csekély magyar nyelvű, a jogpszichológia területére sorolható szakirodalmat. Emellett komoly értéke a dolgozatnak, hogy a jogelméleti irodalom ide vonatkozó részeit is értő módon kezeli és felhasználja annak érdekében, hogy rávilágítson a jog(elmélet) és a pszichológia összefonódásaira. Beépíti a dolgozatba a – részben hazai és nemzetközi konferenciákon elhangzott előadásából készült – saját korábbi tanulmányait, és azt is nyomon tudjuk követni a disszertációban, hogy hogyan alakult folyamatosan az érdeklődésének fókusza, ahogy egyre jobban elmélyült a témában, valamint hogyan tudta rugalmasan

alakítani a kutatás menetét annak függvényében, hogy milyen akadályokkal kellett szembesülnie az empirikus adatgyűjtés során.

A dolgozat egyértelműen megfelel annak az elvárásnak, hogy önálló tudományos megállapításokat tartalmazzon. A feldolgozott szakirodalom alapos ismerete, a saját (nem klinikai) pszichológusi tapasztalatai, valamint a mesterképzés és a doktori képzés során szerzett jogi, jogelméleti ismeretei alkalmassá teszik a szerzőt arra, hogy önálló és újszerű megállapításokat tegyen egy formálódóban lévő tudományos területen. Emellett már most sokat tett azért, hogy Magyarországon a jogászok elkezdjenek másképp gondolkodni pszichológiáról és másképp viszonyulni ahhoz: egyelőre nem a jogi graduális képzés szintjén, hanem a jogpszichológiai szakjogász képzés keretei között egy olyan képzési programot állított össze, ami „lehozza” az oktatás és részben a gyakorlat szintjére is azokat az ismereteket, amelyek a jogászok munkájában, a jogalkalmazás mindennapjaiban és a bírói jogalkalmazásban rendkívül fontosak.

A szerző a munkahelyi vitán elhangzott bírálatokat megfontolva tovább pontosította megállapításait, néhány kérdésben egyértelműbbé tette álláspontját és teljesebb lett az egyes fejezetek kidolgozottsága is. Különösen az empirikus adatok feldolgozása, kiértékelése növelte tovább a dolgozat értékét. A disszertáció a releváns szakirodalom ismertetése és annak kritikus feldolgozása, a források hivatkozása, az önálló kutatási eredmények, a kutatás során alkalmazott módszertan és annak bemutatása, valamint a formai feltételek szempontjából megfelel a tudományos munkákkal szemben támasztott követelményeknek. Azzal, hogy a szerző a disszertációval letette a jogpszichológia hazai kutatásának alapjait, egyúttal saját maga számára is kijelölte a vizsgálódás további irányait, melyek feltárása, alapos elemzése azonban egy kutatócsoport felállításának szükségességét vetíti előre. Ehhez a jövőbeni munkához további erőt és sikert kívánva ajánlom a dolgozatot az Olvasó figyelmébe.

Miskolc, 2023. augusztus 30.

Dr. Vinnai Edina
témavezető

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm

Témavezetőmnek, Dr. Vinnai Edinának, szakmai és baráti támogatását, izgalmas témafelvetéseit és a sok kreatív együtt-gondolkodást, amivel végigkísért tudományos útkeresésem és segített jogpszichológussá válnom. Tudományos iránymutatásai, tüpontos észrevételei, lelkesedése és végtelen türelme nélkülözhetetlen támogatást jelentettek az elmúlt években és az értekezés elkészítésekor is;

Prof. Dr. Szabó Miklósnak szakmai támogatását és bölcs gondolatait, amivel bevezetett a jogelmélet világába és megismertette velem ezt a csodálatos tudományt.

Hegyi Szabolcsnak, hogy felkarolta tudományos törekvéseimet és összeismertetett a Miskolci Egyetem jogelméleti és jogszociológiai tanszékének tagjaival.

Prof. Dr. Bencze Mátyásnak és Dr. Grád Andrásnak előopponenseimnek, valamint Dr. Boros Jánosnak, hogy lényeglátó észrevételeikkel és megjegyzéseikkel hozzájárultak az értekezés végső formájának elkészítéséhez.

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának, hogy kollégaként befogadtak és lehetővé tették, hogy megszülethessen az első hazai jogpszichológiai szakjogászképzés.

A bírának, akik részvételükkel, gondolataikkal és kérdéseikkel támogatták kutatásomat, és személyes történeteikkel ráirányították figyelmemet a lényegre.

Lacinak, Balunak és Samunak, a három legfontosabb embernek az életemben, hogy támogattak, bíztattak és az elsőtől az utolsó pillanatig végig kitartottak mellettem.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	8
I. rész: Jogpszichológia.....	15
1. Bevezetés: Jog és pszichológia vagy jogpszichológia?	15
2. Jogpszichológia a vizsgáldás tárgya szerint	20
2.1. Jogpszichológiai kutatások alapkérdései	21
2.2. Rendszerezett jogpszichológia	26
3. Jogpszichológia a pszichológiai diszciplínák szerint	45
3.1. Alap vagy akadémiai pszichológiai területek	47
3.2. Alkalmazott pszichológiai területek	52
4. Jogpszichológia és a tételes jogtudomány	53
4.1. Büntetőjog és jogpszichológia	54
4.2. Polgári jog és jogpszichológia	56
4.3. Munkajog és jogpszichológia	59
4.4. Közigazgatási jog és jogpszichológia	60
4.5. Alkotmányjog és jogpszichológia	61
4.6. Jogalkalmazás és jogpszichológia.....	62
5. Jogpszichológia történeti megközelítésben	64
5.1. Kezdeti jogpszichológiai elméletek	64
5.2. Jogpszichológia a második világháború után	68
5.3. Az intézményesülés kora	69
5.4. Jogpszichológia a XXI. században	73
6. A jogpszichológia magyarországi fejlődése.....	81
II. rész: Úton a pszichológiai jogelmélet kialakulása felé	85
1. Bevezetés: Miért van szükség pszichológiai jogelméletre?	85
2. Jogpszichológia és jogelmélet együttes fejlődése: párhuzamosságok és kihagyott lehetőségek	91
2.1. A klasszikus és újkori morálfilozófia és morálpszichológia	92
2.2. Az első párhuzam: Freud és a jogi realisták	97
2.3. Az első kihagyott lehetőség	100
2.4. A második kihagyott lehetőség.....	104

2.5. A második párhuzam: a memetika és a viselkedéses közgazdaságtan ...	106
3. Új referencia pont a modern pszichológiai jogelmélet számára	109
III. rész: Jogpszichológia a gyakorlatban: bírói döntéshozatal pszichológiai háttere	112
1. Bevezetés: Miért éppen a bírák?	112
2. A bírói munka és a bírói döntéshozatal társadalmi és jogi feltételei	118
2.1. A jogászi szakma történeti és szociológiai elemzése	120
2.2. A bírói munka magyarországi jogi keretei a rendszerváltás után	124
2.3. Rendszerszintű pszichológiai elvárások a bírókkal szemben	128
2.4. A jogászi és bírói normatív gondolkodás objektív és szubjektív összetevői	130
3. Bírói döntéshozatal pszichológiai összetevői	134
3.1. A heurisztikus gondolkodás információfeldolgozási gyökerei	135
3.2. Bírói döntéshozatali modellek és attitűdök	143
4. A bírói döntéshozatal empirikus kutathatósága	148
4.1. Az eredeti empirikus kutatási terv és kérelem története	151
4.2. Három bírói döntéshozatali kutatás másodelemzése	159
4.3. Az előkutatás összefoglalása	175
4.4. Javaslat a bírói hivatás pszichés támogatására	184
Záró gondolatok	186
Idegennyelvű összefoglaló	192
Felhasznált Irodalom	195
Felhasznált jogszabályok, jogesetek és egyéb dokumentumok	222
Felhasznált internetes források	224
Függelék: OBH kutatási engedély kérelem	228
Szerzőségi nyilatkozat	230

„Az baj, hogy ha az ügyeimről álmodom...?”

(egy törvényszéki bíró)

Bevezetés

A pszichológus számára a jog egy gondolat. A gondolatok egyik legteljesebb és legtökéletesebbike, de mégis csak egy gondolat. És mint minden gondolat, gondolójának elméjéből származik, annak minden jellemzőjével együtt. Gondolatnak lehet nevezni a matematikát is, de míg a matematika esetében az emberi elméletalkotás csupán a törvényszerűségek feltárását tudja elvégezni – belenyúlni, megváltoztatni ezeket nem tudja – addig a jogi normák is az emberből származnak. Ezzel együtt a jog modern életünk legfőbb szabályozó eleme. Emberek közötti bonyolult viszonyokat szabályoz a megszületéstől a halálig, míg legfőbb fizikai megjelenése továbbra is az írott szöveg és az emberi elme működésének interakciója. A pszichológus számára, aki az emberi elme és lélek működését tanulmányozza, mindez egy lenyűgöző rendszernek látszik.

Doktori kutatásom előzménye a Közép-európai Egyetem jogi tanszékének emberi jogi mester képzésén 2012-ben készített szakdolgozatom, mely a bírói döntések mögött meghúzódó személyes beállítódások és sztereotípiák döntést befolyásoló mechanizmusairól szól. Akkori témavezetőm tanácsára a bírói döntéseket nemzetközi összehasonlításban, a mentálisan sérült emberekkel kapcsolatos döntésekre vonatkozóan vizsgáltam. Alapvető céloom eredetileg a bírói döntések pszichológiai hátterének feltárása volt. A szakdolgozat keretei akkor nem tették lehetővé a miértekre adott válaszok feltárását, inkább csak a gyakorlat bemutatására voltak alkalmasak. Ezért döntöttem úgy, hogy a jelenség okainak feltárását doktori kutatás keretében végzem el.

A jog és pszichológia közös területeinek kutatása a Közép-európai Egyetemen végzett tanulmányaim előtt is már érdeklődésem középpontjában állt.

Szakmai tevékenységem a pszichológia szak elvégzése után a társadalmi folyamatok gyakorlati területei felé fordult, és a 2000-es évek elejének Európai Unió támogatási programjainak köszönhetően a gyakorlatban vehettem részt mélyen gyökerező társadalmi előítéletek lebontásának kísérletében.¹ Akkor még a jogról és jogtudományról csak naiv tudással rendelkezve, a hazai jogrendet kívülről szemlélve, komoly diszkrepanciát éreztem az Európai Unió által támasztott társadalmi előítélet- és diszkrimináció mentességgel kapcsolatos elvárások és egyes hazai jogi – és ezen belül bírói – döntések között. Pszichológusként nem értettem, hogy egy kívülről látszólag annyira intakt normarendszer, mint a jog, hogyan képes ennyire ellentmondásos és pszichológiailag szubjektív értékítéleteken alapuló döntéshozatalra, majd ezen döntések kötelezővé tételére.

Első empirikus kutatási célom az volt, hogy megfelelő módszert találjak a bírói döntések feltételezhető szubjektív eleminek kimutatására. Ezeknek a szubjektív elemeknek a létezését a hazai és a nemzetközi szakirodalom többször leírta már. Annak érdekében, hogy hiteles képet kapjak a bírói döntések háttéréről, elsősorban gyakorló és elméleti jogászok műveit kerestem ebben a témában, mert abból indultam ki, hogy egy a jogtudományom kívülről érkező kutató – legyen bármilyen felkészült is – a jogi gondolkodás beható ismerete nélkül téves következtetésekre juthat. Ennek nyomán jutottam el Goodman² és Irwin³ cikkeihez, Michael L. Perlin⁴, Richard A. Posner⁵ könyveihez és Bencze Mátyás⁶ és Badó Attila⁷ kutatásaihoz. Ezek a szerzők összességében azt a jelenséget mutatják be más-

¹ Roma Társadalmi Integrációs PHARE Program 2000 és Roma Diszkriminációellenes PHARE Program 2002

² Goodman-Delahunty, J.-Sporer, S., L.: *Unconscious influences in sentencing decisions: a research review of psychological sources of disparity*. Australian Journal of Forensic Sciences. Vol. 42, No. 1. March 2010

³ Irwin, J., F. Hon.-Real, D., L. *Unconscious Influences on Judicial Decision-Making: The Illusion of Objectivity*. McGeorge Law Review, Volume 42, Issue 1, 2010.

⁴ Perlin M. L.: *The Hidden Prejudice. Mental Disability on Trial*. The American Psychological Association. Washington. 2000.

⁵ Posner, R. A.: *How Judges Think*. Harvard University Press. 2008.

⁶ Bencze M.: A jogalkalmazási folyamat szociológiai vizsgálata. In Bencze Mátyás–Vinnai Edina: *Jogszociológiai előadások*. DUPress. Debrecen. 2013. 21-36.o. és Bencze Mátyás: *A jogi alapelvek érvényesülésének szociológiai feltételei*. In Bencze Mátyás–Vinnai Edina: *Jogszociológiai előadások*. DUPress. Debrecen. 2013. 37-50.o.

⁷ Bencze M.– Badó Attila: Területi eltérések Magyarországon a büntetékiszabási gyakorlat szigorúságát illetően. In Fleck Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 125-148.o.

más szemszögből (Goodman és Irwin az ítélkező bíró, Perlin a védő ügyvéd, Posner a munkavállaló bíró szemszögéből, míg Bencze és Badó az empirikus adatok oldaláról), amikor a bíró egy-egy jogi ügy eldöntésekor a döntési folyamatba beengedi saját szubjektív vélekedéseit is. A szerzők alapvetően nem azt vitatják, hogy ezeknek a szubjektív vélekedéseknek van-e helye a jogi döntésekben (dogmatikai és jogelméleti szempontból a bírói szubjektumnak jól körülhatárolható helye van a jogi döntések meghozatalában, melyre később még visszatérek) hanem azt a helyzetet veszik górcső alá, amikor a bíró a döntést befolyásoló szubjektív elemeket saját maga számára sem teljesen tudatosan engedi a döntés részévé válni. Pszichológusként engem ennek a nem teljesen tudatos folyamatnak az empirikus eszközökkel való kimutathatósága és a tudatosság fokozása foglalkoztatott.

A pszichológusi szakma egyik lehetséges kimenete az, amikor a szakember gyógyító pszichológussá, azaz pszichoterapeutává válik. A terápiás folyamat egyik fontos eleme a pszichológus és a páciens közötti interakció, amelynek során a terapeuta saját, a páciensre adott reakciói nyomán ismeri fel a páciens jellegzetes működési mechanizmusait. Annak érdekében, hogy a terapeuta erre képes legyen, többek között el kell tudnia különítenie saját maga számára a személyes, saját magából fakadó érzéseit és a páciens viselkedésére válaszul adott érzelmeket. Ennek az elkülönítésnek a megtanulása hosszadalmas folyamat. A pszichoterapeutának készülő szakember több éves saját terápiás folyamatban vesz részt, melynek végére személyisége kiforrottabbá, önismerete és én-tudatossága fejlettebbé válik. Ennek a folyamatnak köszönhetően a terápiás helyzetben spontán felmerülő érzéseit pontosan be tudja azonosítani és meg tudja érteni. Egy hasonlattal élve úgy is fogalmazhatnánk, hogy a pszichológus a terapeutává válás folyamata alatt saját pszichéjéből kovácsol munkaeszközt. A bírák döntéshozatali folyamataik során ugyancsak támaszkodnak saját értékítéletükre, melynek stabilitását és tudatos alkalmazását számukra az absztrakt logikai és normatív gondolkodás fejlesztése és a bírói gyakorlat adja meg.

Második kérdésem az volt, hogy hogyan inkorporálja a jog ezt a normatív módon kevésbé ellenőrizhető bizonytalansági faktort, melyet a bírói döntések szubjektivitása jelent. Ennek a kérdésnek a megválaszolása érdekében először a

jogpszichológia tudományos eredményeit kezdtem számba venni, mert azt reméltem, hogy a jog és a pszichológia határterületi tudománya választ adhat erre a kérdésre. Kutatásaim során azonban arra jutottam, hogy a jogpszichológia mai állapotában nem egy egységes elméleti diszciplína, ami ilyen jellegű elméleti kérdések megválaszolására alkalmas. Inkább egy olyan gyűjtőterület, mely egyszerre foglal magában a jog területén pszichológiai eszközökkel végzett empirikus kutatásokat, a jog területén felhasznált pszichológiai módszereket, illetve a jogi gyakorlatba már teljesen beépült alkalmazott pszichológiai területeket.⁸

Mivel a jogpszichológia tudományterületének tanulmányozása önmagában nem adott választ a második kutatási kérdésre, ezért elkezdtem a jogelmélet, jogbölcselet és a jogszociológia oldaláról közelíteni a problémához. Ennek a munkának a során ismertem meg Jerom Frank⁹, Gustav Radbruch¹⁰, Leon Petrazycki, Herbert Hart¹¹ Niklas Luhmann¹² elméleteit. Ezek a jogelméleti gondolkodók valamilyen formában szintén utalnak elméleteikben a jog emberi oldalára, mely Frank-nél és Radbruch-nál és a bíró személyében jelenik meg, Hart-nál pedig a jog „nyitott szövedékében”, mely a tények megismerhetőségének és a jogszabály értelmezési kereteinek sokféleségére utal. Az azonban számomra minden elméletben közös vonásként jelent meg, hogy bár a szerzők utalnak az emberi tényezőre, ezen a ponton egyikük sem mozdul tovább az ember, illetve az ember és a jog viszonyának pszichológiai elemzése felé. Alapvetően megállnak a jogi normatív gondolkodás végső határán, mintegy jelezve, hogy a további elmélkedés már nem a jog területére tartozik.

A jogi normatív gondolkodásnak az emberrel kapcsolatos nézetei megmutatkoznak a jog emberképében is. Számos jogpszichológiai összefoglaló tanulmány kezdődik azzal a megállapítással, hogy a jog és a pszichológia közötti

⁸ Pl. kriminológia, törvényszéki pszichológia, börtön pszichológia, igazságügyi szakértői pszichológia

⁹ Frank, J.: Emberi lények-e a bírák? In Varga Csaba (szerk.) *Jog és filozófia*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1981. 333-341.o.

¹⁰ Radbruch, G.: Statutory Lawlessness and Supra Statutory Law, (2006) 26 *Oxford Journal of Legal Studies* 1; “Five Minutes of Legal Philosophy”. 2006.

¹¹ Hart, H. L. A.: *A jog fogalma*. Osiris Kiadó. Budapest. 1995.

¹² Luhmann, N.: Law as a Social System. *Northwestern University Law Review*. Vol. 83. Nos 1, 2. 1989. 136-150. o.

alapvető kapocs az emberi viselkedés, mert míg a pszichológia vizsgálja, hogy az ember hogyan viselkedik, addig a jog azt keresi, hogy hogyan szabályozza ezt a viselkedést. A közös pont ellenére a jog emberképe – egyelőre számomra úgy tűnik – erősen konstruált. A jog az embert – bizonyos kor és elmeállapot szerinti határokon túl – tisztán racionális döntéseket hozó, felelősségét akaratlagosan felismerő, az ok-okozati következményekkel tisztában levő lénynek tekinti, akire a törvények egyenlő módon vonatkoznak. Ezzel szemben a pszichológia az ember megértéséhez a személyes élmény, a viselkedés és a fizikailag megjelenő produktum megértésén, valamint az ezeket befolyásoló körülmények megfigyelésén keresztül próbál eljutni.¹³ Ebből következően a pszichológia számára az egyén mindig egyedi és változó, mely egyediség és változékonyság az egyénnel kapcsolatos tényekre is kiterjed (pl. emlékek megbízhatósága, vagy a szabálykövetés állandósága). Ezek a „humán” tények azonban a jog számára fontos építő köveiként jelenhetnek meg jogi ügyeknek, ezért létfontosságú állandóságuk és megbízhatóságuk biztosítása, vagy – ha ez nem lehetséges – az egyediség pontos beazonosíthatósága.

Tovább szűkítve a kérdésfeltevést, a kérdés most már az, hogy a jog és/vagy a pszichológia hogyan kezeli a *jogalkalmazó személyiségéből* eredő állandó bizonytalansági faktort. Erre már jóval kevésbé kielégítő válaszokat találni a jogpszichológia vizsgálatakor,¹⁴ elméleti szinten pedig az elméletalkotás megáll a normatív gondolkodás határainál. Miközben kutatásaim során egyre jobban megértettem ennek a normatív gondolkodásnak a jellemzőit, azon kezdtem gondolkodni, hogy vajon kibékíthetetlen ellentétről – a normatív és az empirikus gondolkodás ellentétéről – vagy egy még kialakulatlan elméleti területről van-e szó. A második kutatási kérdés megválaszolásának érdekében pedig azt próbálom jelenleg feltárni hogy megalkotható-e egy olyan jogelmélet, vagy jogpszichológia-elmélet, amely mindkét diszciplínát sikerrel inkorporálja és a jogról való gondolkodásban megjeleníti a pszichológiát is.

¹³ Pléh Cs.: *Pszichológiatörténet. A modern pszichológia kialakulása*. Gondolat Kiadó. Budapest. 1992. 23. o.

¹⁴ A későbbi fejezetekben kifejtésre kerül, hogy eddigi kutatásaim során milyen eredményekre jutottam a jogalkalmazók jogalkalmazói tevékenységének jogpszichológiai vizsgálataival, illetve szabályozásával kapcsolatban.

A fent vázolt kutatási út után disszertációm az alábbi három konkrét célkitűzés mentén készült el:

- 1) a jog és pszichológia tudományos interakciójának átfogó feltérképezését és tanulmányozását;
- 2) a jogpszichológia elméleti kereteinek feltérképezését; és
- 3) a jog és pszichológia egy gyakorlati, kézzelfogható interaktív elemének empirikus kutatást.

Az első célhoz megfogalmazott külön hipotézisem nem volt, itt feltáró jelleggel végeztem a munkát és célom az volt, hogy a lehető legteljesebb képet kaphassam a tudomány terület kiinduló alapjairól, történetéről és mai állapotáról. Ebben a kutatásban Némiképp váratlan eredményként talákoztam a terület széttagoaltságával és erőteljes alkalmazott tudományos szemléletével, mely csak a legutóbbi években tűnik oldódni kissé.

A második célhoz az első kutatás alapján jutottam el. Előzetes várakozásom az volt, hogy a jogpszichológiának létezik elméleti alapja, azaz létezik egy „pszichológiai minimum”¹⁵ a jogelméletben és a joggyakorlatban, amely megmutatja a további kutatási irányokat. Ehelyett elszigetelt pszichológiai jogelméleteket találtam, amelyek ugyan történeti kiindulópontnak felhasználhatók, azonban nem jelennek meg sem a modern jogpszichológiában, sem a modern jogelméletekben.

Harmadik kutatási célomban a jog gyakorlati oldalát kerestem és előfeltevésem az volt, hogy a jog legjellemzőbb hordozója, a bíró, ugyanúgy nem mentes belső tudatos, intuitív, és nem tudatos pszichológiai folyamatoktól, mint bárki más. Ezek a pszichológiai folyamatok meghatározzák gondolkodását, döntéseit és (nem jogi értelemben vett) ítéleteit. Hipotézisem szerint ezek a belső folyamatok kihatnak munkájára is, azaz befolyásolják jog ítéleteit és döntéseit. A kutatást megint feltáró jelleggel kezdtem el megtervezni, azonban az előkutatások során olyan adatokat

¹⁵ Ezúton köszönöm Bencze Mátyásnak az előopponenciában használt kifejezést. Rendkívül találónak érzem kutatási törekvéseim leírására, ezért tisztelettel felhasználtam

találtam, melyek módosították az eredeti elképzelést és ráirányították figyelmemet a jogászi és bíró mentális egészség kérdésére. A kutatás lefolytatása, melyre rajtam kívülálló okok miatt nem tervezetteknek megfelelően kerülhetett csak sort, ezért azzal a hipotézissel folytatódott tovább, hogy a bírói és ítélezési munka a társadalom által elismertnél jóval nagyobb pszichés teherrel jár és ennek sokszor maguk a bírák sincsenek tudatában.

I. rész: Jogpszichológia

1. Bevezetés: Jog és pszichológia vagy jogpszichológia?

„Míg a jog az emberi viselkedés szabályozásának tudománya, addig a pszichológia azt kutatja, hogy milyen szabályszerűségek vonatkoznak az emberi viselkedésre.”¹⁶

Amíg a jog normatív szabályok felállításával azt mondja meg, hogy hogyan kellene viselkednünk, addig a pszichológia azt kutatja, hogy miért pont úgy viselkedünk ahogyan. A két viselkedési halmaz sokszor nem esik egybe. Annak ellenére, hogy a két tudományterület már legalább százötven év felfedezte egymást, összefüggésük sokszor még mindig újszerűen hat. Ennek részben a terület szétaprózódása és az elméleti keretek hiánya az oka, mely egyfajta fogalmi tisztázatlanságban is megnyilvánul.

Thomas Kuhn¹⁷ nyomán a határterületi tudományokban megkülönböztethetünk interdiszciplináris (két tudomány határterületén kialakuló), multidiszciplináris (több tudományos területet átfogó) és transzdiszciplináris (egy vagy több tudomány hézagjait kitöltő) területi fajtákat. A multidiszciplináris tudományokban egyik résztvevő tudományterület sem emelkedik ki jelentősen és a területek között intenzív tudásáramlás jellemző.¹⁸ Az interdiszciplináris tudományokban, a gyakorlatban viszont sokszor összemosódnak az eredeti diszciplináris területek és – Kuhn biológiai analógiája nyomán – egy új hibridet hoznak létre. Ilyen interdiszciplináris területnek tekinthető például a kognitív tudomány, melyben az eredeti pszichológiai, neurológiai és számítástechnikai tudományterületek határai elmosódtak (egy tudományos publikációban ma már nem tudnánk például megmondani, hogy egy számítógépes viselkedési modellben melyik rész alapul tisztán pszichológiai, melyik neurológiai és melyik

¹⁶ Cominelli, L.: *Cognition of the Law. Toward a Cognitive Sociology of Law and Behavior*. Springer. 2018. 196. o.

¹⁷ Kuhn, T. S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó. 2000.

¹⁸ Soós S.: A tudomány evolúciós rendszertana és az extradiszciplinaritás problémája. *Világosság*. 2005/1. 39-48. o.. 41.-45. o.

számítástechnikai tudományos elméletre). A jog és pszichológia jelenlegi formájában a pszichológia elméletalkotási és módszertani kereteit használja. Ennek feltehetően az az oka, hogy még mindig kevés a jogban és a pszichológiában is akadémiai tudást birtokló kutatók száma. Bár a jogpszichológia kialakulását Hugo Münsterberg *A tanúk padján*, című könyvének 1908-as megjelenésével szokás összefüggésbe hozni,¹⁹ az elmúlt 110 év alatt nem alakult ki az az általánosan elfogadott tudományos gondolkodási keret, mely a jogot és a pszichológiát szorosabban összeköthette volna. Ez alapján viszont a jog és pszichológia nem interdiszciplináris, hanem multidiszciplináris tudomány, melyben a két terület közötti tudásáramlás figyelhető meg.

A pszichológia jelenleg sporadikusan, mozaikszerűen jelenik meg a jogban, jobbra alkalmazott tudományként.²⁰ A jog oldaláról a két tudomány ismertebb érintkezési pontjai a kriminálpszichológia, valamint a törvénytudomány és igazságügyi pszichológia, míg további területek a joggal és a jogi fogalmakkal kapcsolatos általános emberi vélekedéseket, és a jog alkalmazójának viselkedését és vélekedéseit vizsgálják. Ezeknek a területeknek az együttes megjelölésére a kutatók sokszor felcserélhető módon használják a *jog és pszichológia*, *jogi pszichológia* vagy *jogpszichológia* kifejezéseket itthon és külföldön egyaránt,²¹ miközben nem kapunk világos értelmezési keretet egyik vagy másik használatára. Amikor a jog és más tudományok határterületeit gyűjtjük össze mindkét elnevezési formára találunk példákat: ott van a *jogszociológia*, amely a jogi terület és szereplők szociológiai szempontú elemzését adja, vagy a *jog és nyelv*, amely a nyelv jogban való megjelenését vizsgálja. Ugyanígy találunk példát a pszichológia alkalmazott területeiről az összevont elnevezésre, mint például *művészetpszichológia*, amely egyszerre pszichológiája a művészeti alkotások által kifejezett emberi érzéseknek és gondolatoknak és a művész által átélt alkotó folyamatnak is, vagy a *kultúra és*

¹⁹ Pósch K.: A jog és pszichológia viszonyának nemzetközi szakirodalma. In Hunyady György, Berkics Mihály (szerk.) *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem*. Budapest. 2015. 29. o.

²⁰ Ám ez sem teljesen igaz, több klasszikussá vált általános pszichológiai kísérlet alapozta kutatási kérdését jogilag releváns témákra. Ezeket a későbbi fejezetekben részletesen is kifejtem.

²¹ Például: psychology and law, legal psychology, law and psychology, psychologie et droit, Rechtspsychologie, Recht und Psychologie

pszichológia, mely viszonylag új területként a kulturális különbségek feltárását tűzte ki célul és a kultúra hatásait vizsgálja a pszichés folyamatok terén.²²

Az összevont és különálló elnevezési formák utalhatnak arra, hogy mennyire régóta kutatott közös területről van szó. Például a hetvenes évektől létező *művészetpszichológia* régebbi és érettebb terület, mint például a *kultúra és pszichológia*, mely csak az ezredforduló után kezdett kialakulni. Ebben az értelmezésben a jogpszichológia egy körülhatárolható és összefüggő tudományterületet jelölne, amely története, eredményei és terminusai révén olyan kérdéseket vet fel, amelyeket a két tudomány legtöbbször együttesen tud megválaszolni. A jog és pszichológia ezzel szemben tágabb metszet, amelybe belefér minden a joggyakorlat által felvetett elméleti és gyakorlati kérdés, melyet a pszichológia segítségével válaszolunk meg.²³ Ahhoz tehát, hogy eldönthessük mely fogalmat használjuk, nézzük meg, hogy hol tart ma a jog és pszichológia a körülhatárolhatóság és megszilárdulás szempontjából.

A büntetőjog területén megszilárdultnak tekinthető a törvényszéki pszichológia, az igazságügyi pszichológia, a beszámíthatósági és motivációs vizsgálatok, a tanúvallomások megbízhatóságának vizsgálata, a kriminálpszichológia, a börtönpszichológia és a rendőrségi pszichológia. További területek, ahol pszichológus szakemberekkel találkozhatunk a tanú- és áldozatvédelem, a családon belüli erőszak és a szexuális bűncselekmények. A polgári jogban gondnoksági, kártérítési és öröklési ügyekben, esetleg szerzői jogok védelmével kapcsolatban vagy védjegy kutatásban jelenhetnek meg pszichológus szakértők. A munkajog területén a pszichológia előléptetések egyenlő feltételeinek megítélése, munkahelyi diszkrimináció és munkahelyi zaklatási ügyek megítélésében kaphat szerepet. A családjogban bontóperek és felügyeleti perekben vesznek igénybe pszichológus szakértőt. Jogágakon átívelő terület a jog alkalmazójának pszichológiája, ahol a jogalkalmazók viselkedését, vélekedéseit és ezek jogi döntésekre gyakorolt hatásait vizsgálják a kutatók.²⁴ A pszichológia

²² Nguyen L. L. A., Fülöp M. (szerk.): *Kultúra és pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

²³ Torma J.: *Jogpszichológia vagy jog és pszichológia. Országos Tudományos Doktorandusz Konferencia kiadványkötete*. Miskolc. 2017. november 27. 3. o.

²⁴ Visontay-Szabó, K.: *A jog és a pszichológia összekapcsolódása: úton egy új tudományág kialakulása felé*. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (80). 291-302. o. 2017. 291-292. o.

oldaláról tekintve a jog a szabálykövetés kialakulásához kapcsolódó, a jogi és politikai attitűdökkel kapcsolatos vizsgálatoknak és minden olyan kutatásnak terepe, amely azt vizsgálja, hogy a jog hogyan jelenik meg a társadalom tagjaiban és milyen hatást fejt ki rájuk.

Ebből a felsorolásból továbbra is a terület mai állapotának széttagoltsága tűnik ki. Nincsenek egységes tudományos kérdések, melyek mindkét tudomány szemléletét tükröznék és hiányoznak a közös elméletalkotási keretek. A részterületek a maguk keretein belül meglehetősen szilárdnak tűnnek, azonban nincs olyan egységes paradigma, amely összefogná őket, azon az általános megállapításon túl, hogy mindkét tudomány középpontjában az emberi viselkedés áll, de míg a pszichológia azt vizsgálja, hogy az ember hogyan viselkedik, addig a jog azt mondja meg, hogy az embernek hogyan kellene viselkednie.

A másik jelenség, ami kitűnhet, az alkalmazott és gyakorlati tudományterületek meglehetősen túlsúlya. A gyakorlatban a jogalkalmazás egyre nagyobb teret enged a tudományosan igazolt pszichológiai elméletek és eredmények részvételének a jogérvényesülés folyamatában, ha ezek az eredmények és elméletek megfelelően kidolgozottak és megbízhatóak ahhoz, hogy a jog támaszkodhasson rájuk. Amikor az új jogi normák – a normatív gondolkodás határáig – figyelembe veszik a pszichológia emberi viselkedésre vonatkozó megállapításait, összességében hozzájárulnak egy pszichológiai irányú jogfejlődéshez is. Ráadásul úgy tűnik, hogy ez a kölcsönösen hasznos interakció a két tudomány között nem igényli közös tudományos elméleti keretek kidolgozását – az alkalmazott területeken megjelenő szimbiózisuk jelenleg nagyon jól működik enélkül is.

Mindebből az a következtetést vonható le, hogy egyelőre nincsen egyértelmű, definíciószerű, tömör válasz arra a kérdésre, hogy pontosan mi a jog és pszichológia. A legtágabb értelmezési keretben a jog és pszichológia ma azon jogban vagy pszichológiában létező tudományos és alkalmazott elméletek és gyakorlatok összesége, melyekben valamilyen módon megjelenik mindkét diszciplína legalább egy-egy eleme, és amelyekkel ma a jogászok és pszichológusok a jogi gondolkodás vagy a pszichológiai módszertan segítségével foglalkoznak. Ha továbbra is Thomas Kuhn tudományos elméletét próbálnám alkalmazni a jog és pszichológia mai

helyzetére, elsőre bizony zavarba jönnék. Bár a terület – mely definíciószerűen inkább tűnik multi- mint inter- vagy transzdiszciplinárisnak – láthatóan virágzik, egyre másra jelennek meg a nemzetközi tanulmányok a jog és az emberi viselkedés témakörében, mégis nélkülözi az átfogó tudományos elméleti kereteket. A kuhn-i paradigmaváltás²⁵ vagy paradigmakialakulás értelmében ugyan vannak versengő területek és elméletek, de ezek rivalizálása nem annyira egyértelmű, hogy ebből a tudományos terület krízisét vezethessük le. A rivalizáló elméletek eddig saját határaikon belül fejlődtek és inspirálták a pszichológia más alkalmazott területeinek kutatásait, a jogfejlődést és a jogi képzés tartalmát és módszertanát.

Egyes kutatások azonban – mint a bírói döntéshozatal pszichológiai elemeinek vizsgálata – felvetik a szorosabb közös gondolkodás igényét. Itt viszont rögtön szembe kerülünk a két tudomány gyökeresen eltérő fogalom- és elméletalkotási, valamint nyelvi értelmezési keretével, mivel a jog szabályozó típusú, normatív tudomány, a pszichológia pedig empirikus és leíró jellegű.²⁶

Az eddigiek alapján maradhatnék az ezt a laza kapcsolódást kifejező jog és pszichológia elnevezésnél is, azonban van egy jellemző, amely alapján a terület egyértelműen körülhatárolható. Ez pedig a pszichológia módszertanának megfelelő empirikus jelleg, mely alapján a tudományos megállapításokat mindig megelőzi egy adatgyűjtéssel, mérésekkel vagy kísérletekkel alátámasztott eljárás, mely módszertanát tekintve megismételhető és számszerű eredményeket produkál. Ez nem jelenti azt, hogy a pszichológiának minden egyes elmélete és megállapítása precíz kísérleti alapokon nyugszik,²⁷ azonban a modern pszichológia alapvető követelménye az, hogy a felhasznált elméletek előbb-utóbb empirikus igazolást nyerjenek. A jog oldaláról nézve az empirikus gondolkodás nem csak a pszichológia sajátja, számos más 'jog és ...' kezdetű – a jogot körülvevő, a joggal társuló – diszciplína használ empirikus módszereket, kezdve a szociológiától a nyelvészetten át a közgazdaságtanig. Ami pedig a közös elméleti alapot illeti, a pszichológiában is

²⁵ Laki, J.: *A tudomány természete. Thomas Kuhn és a tudományfilozófia történeti fordulata*. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006. 16. o.

²⁶ Czabán S.: Jog és pszichológia, rendszertani nehézségek és pszeudopszichológia az igazságszolgáltatásban. *THEMIS: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata*. 2064-0900 pp. 5-24. o. 2018. 6. o.

²⁷ Főleg a kezdeti elméleteknél, például Freudnál vagy Jungnál nem egyszer hiányoztak a megismételhetőségre vonatkozó empirikus kritériumok.

megtalálhatóak azok az emberi viselkedésre vonatkozó általános elvi és filozófiai elméletek, melynek mentén véleményem szerint lassan felvázolhatóvá válik egy pszichológiai jogelmélet. Mindezért a tudományos gondolkodás számára a *jogpszichológia* kifejezés használatát javaslom, mintegy megelőlegezve a tudományterület egyértelmű körülhatárolhatóságát és megszilárdulását. *Jogpszichológia* kifejezés alatt definíció szerűen pedig egy olyan határterületi tudományt értek, mely *a pszichológia eszközeivel, empirikus módszerekkel vizsgálja a jogtudomány²⁸ és joggyakorlat által felvetett kérdéseket; vizsgálódásának tárgya az ember, mint a jog alanya és hordozója; és célja a jog emberspecifikus magyarázata, és annak feltárása, hogy mi történik az emberi elmén belül a jogalkalmazás folyamata közben.*

A következő fejezetekben azt veszem számba, hogyan határolható le a jogpszichológia a vizsgálódás tárgya szerint, a pszichológiai és a tételes jogi területek alapján, és milyen tudománytörténeti állomásai voltak a jogpszichológiai fejlődésnek a nemzetközi és a hazai tudományos életben. Eközben felvázolom azokat a hiányzó alapkérdéseket és jogpszichológiai rendszertant, melyek segíthetnek megteremteni az egységes jogpszichológiai diszciplína alapját. Ezután a disszertáció második részében felvázolom a kereteit egy lehetséges pszichológiai jogelméletnek, az oly régóta hiányzó közös elméleti alapok megteremtése érdekében.

2. Jogpszichológia a vizsgálódás tárgya szerint

A bevezetőben felállított definíció szerint a jogpszichológiai vizsgálódások tárgya az ember, mint a jog alanya és hordozója. Amikor a jogi fogalmak kialakulásával vagy érvényesülésével kapcsolatos pszichológiai vizsgálatokat végezzük, a kutatás tárgya akkor is az ember és az emberi elmében végbemenő folyamatok. Ezért, ha a jogpszichológiai vizsgálódásokat szeretnénk rendszerbe foglalni, először is azt kell megnéznünk, hogy milyen kérdések merülnek fel a joggal kapcsolatba kerülő ember viselkedésével összefüggésben. Mivel ezeket a kérdéseket a szakirodalomban eddig

²⁸ Mint a jogászai gyakorlattal közvetlen kapcsolatban álló tudományos szféra.

nem találtam meg összegyűjtve, ezért a következő alfejezetben saját kutatásom eredményeit mutatom be.

A kutatók eddig a jogpszichológia rendszertanának felvázolásával próbálkoztak több-kevesebb sikerrel. A rendszertani felosztások három nagy csoportba sorolhatóak, aszerint, hogy milyen szempontok szerint kerültek felvázolásra: a) pszichológiai kutatás tárgya szerint, b) a pszichológus szerepe szerint, vagy c) a pszichológia jogágakban betöltött szerepe szerint. A rendszertanok azonban egy-egy évtized alatt elavulttá váltak, mivel rendszerint csak az addig megvalósult jogpszichológiai elméleteket és gyakorlatokat foglalták rendszerbe, figyelmen kívül hagyva a nagyobb képet, valamint azt a tényt, hogy rendkívül dinamikusan fejlődő tudományról van szó. Ezért a második alfejezet végén megkísérlek egy egységes szempontrendszert felállítani, annak érdekében, hogy abba ne csak az eddigi, hanem a későbbi vizsgálódások is beleférjenek.

2.1. Jogpszichológiai kutatások alapkérdései

Ha a joggyakorlattal kapcsolatba kerülő ember viselkedésére vonatkozó kérdéseket gyűjtjük össze, akkor három tág kérdéskör mentén csoportosíthatjuk az eddigi kutatásokat és elméleteket. Az első, amivel több száz évvel ezelőtt már orvosok és szociológusok (például Antoine Lavoisier 1743-1794 és Émile Durkheim 1858-1917) is foglalkoztak, hogy *miért bűnözik az ember?* Ennek a kérdésnek a megválaszolására a XIX. század óta napjainkig születnek új elméletek.

A következő kérdés, amelyre az első „jogpszichológus” Hugo Münsterberg is kereste a választ, hogy *honnan tudjuk, hogy valaki igazat mond-e vagy hazudik?* Ennek a kérdéskörnek a részeként születtek például a kezdeti, majd egyre modernebb poligráfok és más hazugság detektáló eljárások. Ebből a kérdésből származik egy további kérdés: ha már tudjuk, hogy valaki szándékai szerint igazat mond, akkor *honnan tudhatjuk, hogy amit mond, az valóban a megtörtént eseményeknek, azaz a valóságnak megfelelő tényeket tartalmazza-e.* Erre a kérdésre a számos emlékezetkutatással összefüggő vizsgálat próbálja a mai napig megadni a választ.

A harmadik kérdés pedig az első egyfajta ellentétpárjaként arra vonatkozik, hogy *miért tartjuk be a szabályokat?* Ebbe a csoportba tartoznak a jogtudat kutatásoktól elkezdve a jogkövető magatartást befolyásoló tényezőkön át a gyermekek morális koncepcióinak fejlődését vizsgáló kutatások és elméletek.

2.1.1. Az első kérdés, hogy miért bűnözik az ember, a társadalmi szabályok kialakulásához köthető. Az első tudományosnak tekinthető elméletek a frenológia és az antropológiai kriminológia képviselői gyártották, akik még azt gondolták, hogy a bűnelkövetés veleszületett tulajdonságoknak köszönhető és öröklődő.²⁹ Hugo Münsterberg a XX. század elején, tárgyalótermi vizsgálataiban közben vonja le azt a következtetést, hogy a bűnözők nem születnek, hanem a társadalom készíti őket.³⁰ A bűnelkövetésre vonatkozó szakszerű válaszok a kriminálpszichológia és a viktimológia fejlődésével születnek meg, amikor a bűnözői viselkedést komplex módon kezdik vizsgálni a kutatók.³¹ A bűnözői lélektan megismerésének ma már része a szocializációs és környezeti összetevők hatása, a gyermekkori traumák feltárása, az értelmi szint és a mentális egészség hatása. Ezek együttesen adhatják a magyarázatát annak, hogy valaki miért követ el bűncselekményt. A legmodernebb elméletek a neurológiai kutatások fejlődésével arra is rávilágítanak, hogy hogyan lehetnek felelősek bizonyos idegrendszeri eltérések vagy megbetegedések az írott törvény áthágásáért.

2.1.2. A második kérdés, mellyel a frenológusok és Münsterberg is foglalkoztak, hogy honnan tudhatjuk, hogy egy jogi eljárás résztvevője igazat mond vagy hazudik? Erre a kérdésre a kezdeti pszichológiai vizsgálatok mellett konkrét eszközök kifejlesztésével (korai poligráf) is reagált a tudomány. Az elszántság, hogy megpróbáljunk belelátni az emberek fejébe egyre megbízhatóbb eszközök

²⁹ Ld. Gall és Lombroso a I/4. fejezetben.

³⁰ Ld. Münsterberg a I/4. fejezetben.

³¹ Meg kell jegyezni, hogy a bűnözői viselkedés pszichológiai elméletei nem foglalkoznak a bűn erkölcsfilozófiai, büntetőjogi vagy jogelméleti distinkcióival. A bűnelkövetést az erőszakos magatartás, illetve a szándékos szabályszegés témakörében vizsgálják, ezért nem tartoznak ide a gondatlanságból elkövetett cselekmények sem. Továbbá nem bírnak magyarázó erővel olyan bűncselekmények esetén sem, melyek a jogállami kereteken túlmutatva, valamely emberi jog önkényes korlátozásának eredményeként jönnek létre (például a náci Németország emberiség ellenes törvényeinek megszegése vagy a mai Oroszország szólásszabadságot korlátozó törvényei).

kifejlesztésével járt. A modern poligráfok a kezdeti három változó mellett már van, hogy összesen nyolc fiziológiás változót rögzítenek a hazugságvizsgálati eljárások során. Azonban a pszichológia arra a mai napig nem tudott biztos választ adni, hogy miért jár a kitalált történetek előadása megváltozott fiziológiás jelekkel. Ezzel kapcsolatban feltételezésekkel tudunk csak élni, amik a stresszel és a veszélyérzettel hozhatók összefüggésbe.

A hazugság detektálásának nem műszeres eljárásai kezdetben a nonverbális jelek megjelenésére helyezték a hangsúlyt. A kutatók azt gondolták, hogy a hazugság előadásának vannak megbízható metakommunikációs jelei, melyek minden esetben megfigyelhetőek, ma már azonban nem ez fő vélekedés. Kísérletek bizonyítják, hogy a nonverbális jelek megjelenése esetleges és kultúránként változó lehet, ezért nem megbízható. Ennek nyomán viszont kidolgozásra kerültek a hazugságok verbális és kognitív jeleinek kiszűrésére alkalmas megbízhatóbb eljárások, melyek egy része alkalmas a tanúvallomások valóságtartalmának ellenőrzésére (reality vagy fact check) is.³²

A tanúvallomások igazságtartalmának ellenőrzése, vagy kiszűrése részben megint Münsterberggel kezdődött. Ő volt talán az első, aki megkérdőjelezte azt is, hogy egy gyilkosság egyértelmű gyanúsítottja az igazat mondja-e, amikor beismerő vallomást tesz. És ő volt az első, aki azt állította, hogy egy emlékezetből előadott tanúvallomás is lehet téves, mivel az emlékek transzformációkon mehetnek keresztül a felidézés során. Az emlékezetkutatások igazolták ezt a sejtést és azt is demonstrálták, hogy hogyan változnak meg emlékeink akár a feltett kérdés hatására is. Ha csak azt tekintjük, hogy a rendőrségi munka több mint 80%-a ma is a tanúkihallgatásokból áll, az események minél pontosabb előhívhatóságának kutatása még mindig fontos terepe a jogpszichológiának. Ma már különböző pszichológiai eljárások állnak rendelkezésre szemtanúk, áldozatok, nők, gyermekek vagy menekültek meghallgatására és a kutatások sokszor arra irányulnak, hogy hogyan lehet ezeket a tudományosan igazolt eljárásokat a joggyakorlatba is átültetni.

³² Ezekről a 4. fejezetben bővebben is szó lesz.

2.1.3. A harmadik kérdés, mely köré számos jogpszichológiai kutatás csoportosítható, hogy miért tartják be az emberek a szabályokat. Ez a kérdés akár az első kérdés alkérdése is lehetne, azonban a rá adott válaszok heterogenitása miatt külön csoportba sorolom. A válaszok egy része a kriminálpszichológiából származik, ugyanis nagy biztonsággal kijelenthető, hogy bűnelkövetővé teljesen egészséges személyiséggel senki sem válik.³³ Azonban a szabálykövetés és az írott törvények tisztelete nem csak a bűnelkövetésről szól. Szabályt szeg az az ember is, aki túllépi a megengedett sebességhatárt vagy nem fizeti be időben az adóját. Ezekhez a kisebb súlyú szabálysértésekhez nem kell személyiségzavarral rendelkezni ahhoz, hogy elkövessük őket, azonban itt is igaz, hogy a személyiségzavarok, vagy a mentális betegségek hajlamosító tényezőnek számítanak az elkövetés valószínűségét és gyakoriságát tekintve.³⁴

A szabályok betartása gyermekkorban kezdődik, a szociális környezet, az egyéni kognitív képességek és a felnőtt autoritás hatására. A gyermeki morális fejlődéssel kapcsolatos elméletek a modern pszichológiában megint csak a neurológia fejlődésével kaptak új lendületet. Az idegrendszer tanulmányozása megmutatta, hogy a jogi szocializáció mellett legalább ennyire fontos tényező az egyénre jellemző veszélykereső viselkedés, illetve a legátló rendszer fejlettségének szerepe, melynek egyensúlya pont a kamaszkorban meglehetősen kibillent képet mutat.³⁵

A szabálykövetés kutatásának harmadik nagy területét azok a szociálpszichológiai vizsgálatok képezik, amelyek a társadalmi jogi attitűdöket, laikusok jogi ismereteit és jogi nézeteit, a demokratikus értékek támogatottságát vagy az igazságossággal kapcsolatos nézeteket vagy a politikai intézményrendszerbe vetett bizalom motivációs hátterét vizsgálják. Ezekből a vizsgálatokból közvetetten levonható a következtetés egy társadalom jogkövetési hajlandóságára. Például

³³ Az egészséges személyiség azt jelenti, hogy az illető egyén nem esett át gyermekkorában nagyobb megrázkódtatást okozó traumán, ép családban fejlődött, élete első 3+3 évében szűk környezete kielégítő válaszokat adott igényeire és szükségleteire, elsődleges szeretettárgyaihoz biztonságosan kötődik, nem volt semmilyen szélsőségesebb deprivációnak kitéve (pl. mélyszegénység) és nincs örökletes mentális betegsége.

³⁴ Erről bővebben a disszertáció második részében lesz szó.

³⁵ Erről bővebben a 4. fejezetben lesz szó.

demokratikus berendezkedésű országokban a közbizalom mércéje jó előrejelzése a szabálykövetési hajlandóságnak.³⁶

2.1.4. A három kutatási kérdés kiegészül egy negyedik, elméletibb jellegű kérdéssel: hogyan döntenek a bírók pártatlanul, amikor ők is emberek és nem mentesek az emberi viselkedésre és gondolkodásra jellemző általános pszichológiai törvényszerűségektől. Mint minden embernek, nekik is szociális megismerési sémákba, azaz sztereotípiákba rendeződik a világról alkotott tudásuk. Mint minden embernek, nekik is attitűdjeik határozzák meg, hogy hogyan viszonyulnak más emberekhez és társas jelenségeknek. Mint minden emberre, rájuk is hatnak a racionális gondolkodást befolyásoló gondolkodási hibák (kognitív torzítások) és saját tudattalan késztetések.³⁷

Ennek a területnek a kutatása megint csak a kezdetektől velünk van, azonban a modern pszichológia több okból is nehezen ad rá választ. Az egyik ok az, hogy a jogi eljárások alanyaival ellentétben, a jogalkalmazók viselkedése nehezen hozzáférhető terület az empirikus adatgyűjtés számára.³⁸ A másik ok, hogy a jogalkalmazási folyamatot véleményem szerint lehetetlen csak pszichológiai szempontból vizsgálni. Szükséges hozzá a jog természetének, az eljárási jogoknak és a normatív gondolkodás működésének ismerete. A harmadik ok pedig az igazságszolgáltatás, mint különálló hatalmi ág természetében keresendő, mely elméleti síkon helyezi jogot az emberi gyakorlatok fölé. Többek között ez utóbbi akadály leküzdésére próbálok meg a disszertáció második részében felvázolni egy lehetséges pszichológiai jogelmélet kereteit.³⁹

³⁶ Hunyady, Gy., Berkics, M. (szerk.): *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó 2015.

³⁷ Minderről bővebben a I/4. fejezetben és a disszertáció III. részében.

³⁸ Ez nem hazai sajátosság, az Európai Pszichológia és Jog Társaság (European Association of Psychology and Law – EAPL) nemzetközi konferenciáin a résztvevők előadásuk részeként vagy a szünetben külön be szoktak számolni az általuk alkalmazott technikákról, amivel a kutatási vagy kísérleti alanyokat elérték.

³⁹ A pszichológiai jogelmélet (vagy psychological jurisprudence) kezdetleges formában már az ezredforduló előtt megjelent a nemzetközi jogpszichológiai szakirodalomban, azonban a jogelméletben eddig még nem nyert létjogosultságot úgy, mint például a szociológia Herbert Hart jogelmélete nyomán. A disszertáció második része erről a hiátusról és a megoldási lehetőségekről szól.

Az első három kérdés – és az elmúlt százötven évben a rájuk adott válaszok – a pszichológiát a jogon belül legnagyobb mértékben a büntetőjoggal és a kriminológiával kötötte össze, melynek nyomán a jogpszichológia egyik legkidolgozottabb területe mára az önálló tudományként is elismert kriminálpszichológia lett.⁴⁰ Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyenlőségjelet lehetne tenni a jogpszichológia és a kriminálpszichológia közé. A modern jogpszichológia területéhez olyan témákat is hozzásorolhatunk, mint a gyermekek jogi eljárásokban való részvétele, bontóperes eljárások pszichológiai háttere, munkahelyi zaklatás határai vagy a reklámok megtévesztő hatása. Ezek pedig további, új kérdéseket vetnek föl, főleg a családjog, munkajog vagy civilisztika területéhez kötődően.

2.2. Rendszerezett jogpszichológia

Annak ellenére, hogy a jogpszichológia alapkérdéseinek megfogalmazására eddig nem tettek kísérletet a kutatók, a jogpszichológia rendszertanát többen próbálták már felállítani. Ezek közül az összefoglaló vagy rendszerező munkák közül az elsőt June Louin-Tapp készítette 1976-ban, négy évvel azután, hogy átvette az Amerikai Pszichológiai Társaság, Pszichológia és Jog Szekciójának (American Psychology-Law Society – AP-LS) elnöki posztját. A második itt bemutatott szerző Craig Haney, aki 1980-ban állította fel máig használatos rendszertanát. Haney után más, kifejezetten rendszerezést célzó műveket nem találtam a szakirodalomban, azonban beszédek az elmúlt negyven évben megjelent könyvek témái.⁴¹ Ezek közül Ogloff

⁴⁰ Boros János: A bűnözői profilalkotástól a tanúkihallgatásig. Törekvések a mai kriminálpszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 58 (2). pp. 275-292.o. 2003. 277. o.

⁴¹ Az APLS Perspectives in Law & Psychology (PILP) 20 kötetes könyv sorozata: 1. Sales, B. D. (szerk.): *The Criminal Justice System*. Plenum Press. 1977.; 2. Sales, B. D. (szerk.): *The Trial Process*. Plenum Press. 1981.; 3. Grisso, T.: *Juveniles' Waiver of Rights. Legal and Psychological Competence*. Plenum Press. 1981.; 4. Wexler, D. B.: *Mental Health Law. Major Issues*. Plenum Press, New York. 1981.; 5. Brodsky S. L. és Smitherman, H. O'N.: *Handbook of Scales for Research in Crime and Delinquency*. Springer. 1983.; 6. Monahan, J. és Steadman, H. J. (szerk.): *Mentally Disordered Offenders. Perspectives from Law and Social Science*. Springer SBM. 1983.; 7. Grisso, T.: *Evaluating Competencies: Forensic Assessments and Instruments*. Springer SBM. 1986.; 8. Finkel, N. J.: *Insanity on Trial*. Plenum Press. 1988.; 9. Greenberg, M. N. és Ruback, R. B.: *After the Crime: Victim Decision Making*. Springer SBM. 1992.; 10. Roesch, R., Hart, S. D. és Ogloff, J. R. P. (szerk.): *Psychology and Law: The State of the Discipline*. Springer SBM. 1999.; 11. Wrightsman, L. S.: *Judicial Decision Making: Is Psychology Relevant?* Springer SBM. 1999.; 12. Heilbrun, K.: *Principles of Forensic Mental Health Assessment*. Kluwer Academic Publisher. 2001.; 13. Levesque, R. J. R.: *Dangerous Adolescents, Model Adolescents: Shaping the Role and Promise of Education*. Kluwer Academic Publisher. 2002.; 14. Ogloff, J. R. P. (szerk.): *Taking Psychology and Law into the Twenty-First*

2002-es összefoglaló művét, David DeMatteo és Kyle Scherr 2023-as Pszichológia és Jog című könyvét, valamint – a 2010-es és '20-as években egyre-másra megjelenő pszichológia és jog témájú tankönyvek közül – Bartol és Kapardis műveit dolgozom föl.

2.2.1. Tapp tanulmányának alcíme a „nyitány” szót tartalmazza,⁴² mely értelmezésében – és a tanulmány összefoglaló jellegéből adódóan – nem a terület

Century. Kluwer Academic Publisher. 2002.; 15. Poythress, N. G., Bonnie, R. J., Monahan, J., Otto, R. és Hoge, S. K.: *Adjudicative Competence: The MacArthur Studies*. Springer SBM. 2002.; 16. Grisso, T.: *Evaluating Competencies: Forensic Assessments and Instruments*. (2nd ed.). Kluwer Academic Publisher. 2003.; 17. van Koppen, P. J. és Penrod, S. D. (szerk.): *Adversarial vs. Inquisitorial Justice: Psychological Perspectives on Criminal Justice Systems*. Springer SBM. 2003.; 18. Condie, L. O.: *Parenting Evaluations for the Court: Care and Protection Matters*. Kluwer Academic Publisher. 2003.; 19. Moretti, M. M., Odgers, C. L. és Jackson, M. A.: *Girls and Aggression: Contributing Factors and Intervention Principles*. Springer SBM. 2004.; 20. Wexler, D. B. és Lassiter, G. D. (szerk.): *Interrogations, Confessions, and Entrapment*. Springer SBM. 2004.

A további 31 könyv az APLS sorozatban és az Oxford University Press kiadásában jelent meg: 1. Posey, A. J. és Wrightsman, L. S.: *Trial Consulting*. 2005.; 2. Haney, C.: *Death by Design. Capital Punishment as a Social Psychological System*. 2005.; 3. Koch, W. J., Douglas, K. S., Nicholls, T. L. és O'Neill, M. L.: *Psychological Injuries. Forensic Assessment, Treatment, and Law*. 2005.; 4. Stefan, S.: *Emergency Department Treatment of the Psychiatric Patient. Policy Issues and Legal Requirements*. 2006.; 5. Wrightsman, L. S.: *The Psychology of the Supreme Court*. 2006.; 6. Slobogin, C.: *Proving the Unprovable. The Role of Law, Science, and Speculation in Adjudicating Culpability and Dangerousness*. 2006.; 7. Levesque, R. J. R.: *Adolescents, Media, and the Law. What Developmental Science Reveals and Free Speech Requires*. 2007.; 8. Wrightsman, L.: *Oral Arguments Before the Supreme Court. An Empirical Research*. 2008.; 9. Bornstein, B. és Miller, M.: *God in the Courtroom. Religion's Role at Trial*. 2009.; 10. Cutler, B. L.: *Expert testimony on the Psychology of Eyewitness Identification*. 2009.; 11. Klein, D. E. és Mitchell, G.: *The Psychology of Judicial Decision Making*. 2010.; 12. Wrightsman, L. S. és Pitman, M. L.: *The Miranda Ruling. Its Past, Present, and Future*. 2010.; 13. Slobogin, C. és Fondacaro, M. R.: *Juveniles at Risk. A Plea for Preventive Justice*. 2011. 14. Arrigo, B. A., Bersot, H. Y. és Sellers, B. G.: *The Ethics of Total Confinement. A Critique of Madness, Citizenship, and Social Justice*. 2011.; 15. Perlin, M. L.: *International Human Rights and Mental Disability Law. When the Silenced are Heard*. 2011.; 16. Dvoskin, J. A., Skeem, J. L., Novaco, R. W. és Douglas, K. S. (szerk.): *Using Social Science to Reduce Violent Offending*. 2011.; 17. Fidler, B. J., Bala, N. és Saini, M. A.: *Children Who Resist Postseparation Parental Contact. A Differential Approach for Legal and Mental Health Professionals*. 2012.; 18. Miller, M. K. és Bornstein, B. H.: *Stress, Trauma, and Wellbeing in the Legal System*. 2012.; 19. Miller, M. K., Chamberlain, J. és Wingrove, T.: *Psychology, Law, and the Wellbeing of Children*. 2014.; 20. Vallabhajosula, B.: *Murder in the Courtroom. The Cognitive Neuroscience of Violence*. 2015. 21. Stefan, S.: *Rational Suicide, Irrational Laws. Examining Current Approaches to Suicide in Policy and Law*. 2016.; 22. Singh, J. P., Bjørkly, S. és Fazel, S.: *International Perspectives on Violence Risk Assessment*. 2016.; 23. Levesque, R. J. R.: *Adolescence, Privacy, and the Law. A Developmental Science Perspective*. 2016.; 24. Pirelli, G., Beattey, R. A. és Zapf, P. A.: *The Ethical Practice of Forensic Psychology. A Casebook*. 2016.; 25. Bornstein, B. H. és Greene, E.: *The Jury Under Fire. Myth, Controversy, and Reform*. 2017.; 26. Levesque, R. J. R.: *The Science and Law of School Segregation and Diversity*. 2017.; 27. Najdowski, C. és Stevenson, M.: *Criminal Juries in the 21st Century. Psychological Science and the Law*. 2018.; 28. Pirelli, G., Wechsler, H. és Cramer, R. J.: *The Behavioral Science of Firearms. A Mental Health Perspective on Guns, Suicide, and Violence*. 2018.; 29. Edkins, V. A. és Redlich, A. D.: *A System of Pleas. Social Sciences Contributions to the Real Legal System*. 2019.; 30. Bornstein, B. H. és Neuschatz, J.: *Hugo Münsterberg's Psychology and Law. A Historical and Contemporary Assessment*. 2019.; 31. Pozzulo, J., Pica, E. és Sheahan, C.: *Familiarity and Conviction in the Criminal Justice System. Definitions, Theory, and Eyewitness Research*. 2019.

⁴² Tapp, J. L.: *Psychology and the Law: An Overture. Annual Review of Psychology*. Vol. 27: 359-404. o., 1976. 370. o.

kezdetét jelenti, hanem az addigi tudományos törekvések első összefoglalását és kísérletet egy rendszerezettebb alap létrehozására a tudományterület további fejlődéséhez.⁴³ Tapp – maradva a zenei metaforánál – megállapítja, hogy a jogpszichológia legalább annyira összetett alkotmány, mint egy szimfónia vagy opera, azonban három fő kutatási és alkalmazási terület mégis kiemelhető belőle. Ez a három terület (a) a jogi szocializáció folyamata, (b) a bírósági eljárás folyamata, és (c) a büntetőjogi eljárás folyamata.⁴⁴

A *jogi szocializáció* a pszichológiai morális fejlődés elméletek és a politikai szocializáció közös metszete, melyhez jogpszichológiai szempontból a gyermekkori morális fejlődés és jogi attitűdök kialakulása; az egyéni normák és a társadalmi jogi vélekedések és ítéletek egymásra hatása; valamint a jogrendszer, mint a problémamegoldás eszköze tartoznak.⁴⁵ A *bírósági eljárás* folyamatához Tapp szerint a kontradiktórius eljárásokban hozott jogi döntések vizsgálata; a szemtanúk vallomása és az elkövetők szemtanúk általi azonosítása; és az esküdti döntéshozatali folyamatok és az esküdtszékek működése tartozik.⁴⁶ A *büntetőjogi eljáráson* belül Tapp egy meglehetősen limitált területtel foglalkozik, mégpedig a pszichológus szerepével a börtönrendszerben és a bűnelkövetők életében. Ez a szemlélet a '70-es évek amerikai társadalmából ered, ahol a mentális és a társadalmi devianciákat legtöbbször egy kalap alá vették és a büntető igazságszolgáltatás egyáltalán nem volt tekintettel az elítéltek egyéni pszichológiai szükségleteire.⁴⁷

Tapp írását további összefoglaló tanulmányok, majd könyvek és végül tankönyvek követték. Furcsa módon ezen művek szerzői közül többen is a jogpszichológiai terület megszületését, elindulását, vagy első összefoglalását látták saját művükben.⁴⁸ Ezekben a művekben az is közös, hogy a szerzők, bár a legtöbbjük átfogó összefoglaló mű elkészítését tűzte ki célul, továbbra is csak a terület szétaprózottságát tudta bemutatni a teljesség igénye nélkül.

⁴³ *Ugyanott.* 398. o.

⁴⁴ *Ugyanott.* 370. o.

⁴⁵ *Ugyanott.* 371.o. (the legal socialization process)

⁴⁶ *Ugyanott.* 383.o. (the judicial process)

⁴⁷ *Ugyanott.* 392.o. (the criminal justice process)

⁴⁸ A jelenségről és mélyebb tudományfejlődési okairól a II. részben részletesen is lesz szó.

2.2.2. Tapp után a következő rendszerezést Craig Haney 1980-as cikkében találjuk,⁴⁹ aki a pszichológia és jog kapcsolatát három különböző csoportba sorolta a szerint, hogy ki, mire és hogyan használja a pszichológiát a jogon belül. Így elkülönített csoportok (a) pszichológia a jogalkalmazásban,⁵⁰ (b) pszichológia és jog,⁵¹ és (c) a jog pszichológiája.⁵²

A *pszichológia a jogalkalmazásban* elnevezés azt a területet jelöli, amely a jogalkalmazók pszichológia használatát fedi le. Ez a terület azt vizsgálja, hogy például ügyvédek, bírók hogyan használják a pszichológia eszközeit a jogalkalmazás keretein belül és milyen szerepet töltenek be a pszichológiai szakértők az egyes eljárásokban. Haney szerint ennek két területe volt akkor a legismertebb, az egyik a jogi beszámíthatóság vizsgálata, illetve az ún. pszichológiai kérdezéstechnikák alkalmazása a pervitel során.⁵³ A *jog és pszichológia* jellemzően bírók döntéshozatali mechanizmusát vizsgálja, de ide tartozik az esküdti, vagy az igazságügyi szakértői viselkedés kutatása és tanulmányozása is. Ilyenkor a pszichológusok az eljárások egyes tagjainak (bíró, esküdt) döntéshozatalát és motivációit vizsgálják. Bizonyos esetekben lehetőséget kapnak arra, hogy részt vegyenek a jogrendszer fejlesztésében, javaslatokat tegyenek bizonyos normák vagy eljárások megváltoztatására, illetve kialakítására.⁵⁴ A harmadik csoport a *jog pszichológiája*, mely általánosságban a társadalom laikus tagjainak jogi fogalmakkal kapcsolatos vélekedéseit vizsgálja és arra tesz kísérletet, hogy például megmagyarázza, miért van szükség jogra, vagy az emberekben mikor aktiválódik a jogtudat, illetve hogy az egyes törvényekről hogyan vélekednek. Ide sorolható még a jogkövetéssel kapcsolatos pszichológiai motívumok tanulmányozása is, vagy a társadalmilag megosztó kérdésekkel – mint például a halálbüntetés – kapcsolatos attitűdök felmérése.⁵⁵

⁴⁹ Haney, C.: Psychology and Legal Change: On the Limits of a Factual Jurisprudence. In. *Law and Human Behavior*. Vol. 4, No. 3, 147-199. o. 1980.

⁵⁰ *Ugyanott*. 153.o. (psychology in the law)

⁵¹ *Ugyanott*. 154.o. (psychology and law)

⁵² *Ugyanott*. 156.o. (psychology of law)

⁵³ *Ugyanott*. 153-154. o.

⁵⁴ *Ugyanott*. 154-156. o.

⁵⁵ Haney. 1980. *Ugyanott*. 156-158 o.

Háromféle kapcsolódási pont a pszichológia és jog között (Haney, C. 1980)		
Pszichológia a jogalkalmazásban	Pszichológia és jog	A jog pszichológiája
A pszichológusok tanácsadói szerepet tölthetnek be jogi eljárásokban (pl. tanúk felkészítése, igazságügyi szakértés, hazugságvizsgálat)	A pszichológusok kutatói szerepet töltenek be a jogalkalmazás szempontjából fontos témákban (pl. tanúk emlékezeti teljesítménye, gyermekek kikérdezése)	A jog maga lesz a kutatás tárgya (pl. szabálykövetés vizsgálata, morális fejlődés gyermekkorban, bírói döntéshozatal és kognitív torzítások)
Klinikai pszichológiai és tanácsadási szerepek	Kölcsönösen független kapcsolat a két tudományág között	A jog tanulmányozásának absztrakt és elméleti megközelítése
A leggyakoribb kapcsolat	Gyakori kapcsolat	A legkevésbé gyakori kapcsolat

1. ábra: a pszichológia és jog kapcsolódási pontjai⁵⁶

Haney hármass felosztását Bartol és Bartol a fenti táblázatban foglalták össze 2018-es pszichológia és jog tankönyvükben. A kapcsolódási pontok elemzéséből látható, hogy a leggyakrabban a joggyakorlat és az alkalmazott pszichológia között jött létre kapcsolat, ahol a pszichológus tanácsadói vagy igazságügyi szakértői, a jogász pedig jogalkalmazói szerepet tölt be. Ugyanakkor gyakori a kapcsolat a jogalkalmazás egyes speciális területein is, amikor a pszichológusok a szakértői szerep mellett tudományos kutatói szerepet is betölthetnek egy a jogalkalmazás számára fontos jelenség kutatásában.⁵⁷ A legritkábban a jogtudomány tisztán pszichológiai tárgyú kutatásával találkozhatunk, ahol a pszichológusok és a jogászok egyaránt akadémikusi szerepben jelennek meg.

⁵⁶ Bartol, C. R., Bartol, A. M.: Psychology and Law: Research and Practice. 2nd Ed., SAGE Publications. 2018. 6. o.

⁵⁷ Például, amíg gyermekek kikérdezését klinikai szak- és gyermekpszichológusok tudják legjobban elvégezni a gyakorlatban, addig a gyermekek kikérdezésével kapcsolatos elméleti tudást a kutatók mérik föl empirikus kísérleteken keresztül. Ld. Lahtinen, H., Laitila, A., Korkman, J., Ellonen, N., & Honkalampi, K.: Children's Disclosures of Physical Abuse in a Population-Based Sample. *Journal of Interpersonal Violence*. Volume 37, Issue 5-6. pp. 2011–2036. 2022.

2. ábra: jog és pszichológia kapcsolódási pontjai mátrix elrendezésben

Ha Haney hármassal a fenti táblázatos megjelenítés helyett a 2. ábrán látható mátrixba helyezzük, amely mátrixnak a felső sorában a joggyakorlat és a jogelmélet területeit, oldalsó oszlopába pedig a pszichológia alkalmazott és elméleti területét tesszük, akkor rögtön kitűnik az a hiány, amit James Ogloff a pszichológia és jog közös elméleti megalapozásának nevez 2002-es összefoglaló könyvében.

2.2.3. Amikor Haney után mindössze 20 évvel később Ogloff feldolgozta a jogpszichológia nemzetközi szakirodalmát Tapp és Haney már, mint a tudomány klasszikusai kerültek be művébe.⁵⁸ Ogloff konklúziója szerint a jog és pszichológia további fejlődéséhez többek között „a terület nevének és definíciójának tisztázása, a megfelelő elméleti alapok azonosítása és meghatározása”⁵⁹, egységesítés, fogalmi tisztázás, valamint új jogi területek bevonása szükséges.⁶⁰ Ogloff nem dolgozott ki külön rendszertant, összefoglaló könyve alapján azonban felvázolhatóak a jogpszichológia akkori jelentősebb irányzatai.

A könyv először is a pszichológia és jog elméleti kapcsolódási pontjait foglalja össze és ezzel felállítja a *pszichológiai jogelmélet* (psychological

⁵⁸ Ogloff, J. R. P.: Two Steps Forward, One Step Backward. The Law and Psychology Movement(s) in the 20th Century. In: Ogloff, J., R., P. (szerk.): *Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century*. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002. 1-33.o.

⁵⁹ i.m. Pósch, K. 2015. 33. o.

⁶⁰ *Ugyanott*.

jurisprudence) egy lehetséges keretét.⁶¹ A pszichológiai jogelmélet, értelmezésem szerint, a jogérvényesítési folyamat bizonyos (a pszichológia szempontjából releváns) elemeinek pszichológiai szempontok szerinti alkalmazását jelenti, melynek – az egész jogpszichológiára jellemzően – egyszerre vannak elméleti és a gyakorlatból származó megállapításokat összefoglaló alkotórészei.⁶²

A második rész a gyermekek helyzetét elemzi az igazságszolgáltatásban, mely azon kevés jogi területek közé tartozik, ahol a bíróságok talán a leginkább támaszkodnak a társadalomtudományi kutatások adataira.⁶³ A fejezet egyszerre tárgyal büntetőjogi, polgári jogi, alapjogi és eljárásjogi témákat, melyeknek fő vezérfonala a gyermekek és fiatalok speciális helyzete a pszichológiában és (ezért) az igazságszolgáltatásban. Sorra veszi a fiatalok igazságszolgáltatás és bűnelkövetés, a gyermekfelügyeleti jog és örökbefogadás, a gyermekek jogai, a gyermekbántalmazás és a gyermekek tanúvallomásaik témáit.⁶⁴

A következő rész az igazságügyi szakértői tevékenységgel kapcsolatos kutatásokat és gyakorlatokat foglalja össze, különös tekintettel a pszichológiai és pszichiátriai szakértők által megválaszolható jogi kérdésekre és az általuk használt eszközök megbízhatóságára.⁶⁵ Emellett külön fejezet foglalkozik az erőszakos viselkedés megjelenésének kockázataival, pontosabban a mentális betegségben és mentális rendellenességben szenvedő emberek erőszakos viselkedésre való hajlamával, mely téma az amerikai társadalomban különösen hangsúlyosan jelen van.⁶⁶ Ehhez a témához szorosan kapcsolódik a jogi belátási képesség vizsgálata, azon belül is a perképeségé, mely a jogfejlődés során egyre szorosabban támaszkodott a pszichológiai eredményekre.⁶⁷

⁶¹ Darley, J., Fulero, S., Haney, C., Tyler, T.: Psychological Jurisprudence: Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. In: i.m. Ogloff, J., R., P. (szerk.). 2002. 35-59.o.

⁶² Bővebben erről a disszertáció II. részében lesz szó.

⁶³ Goodman, G. S., Emery, R. E., & Haugaard, J.: Developmental psychology and law: Divorce, child maltreatment, foster care, and adoption. In: I. Siegel & A. Renninger (Eds.), *Child psychology in practice*. 775-876.o. In: W. Damon (Series Ed.), *Handbook of Child Psychology* (Vol. 4). New York: Wiley. 1998. 775.o.

⁶⁴ Bottoms, B.L., Dickon Reppucci, N., Tweed, J.A., Nysse-Carris, K.L.: Children, Psychology, and Law. In: i.m. Ogloff, J. R. P. (szerk.). 2002. 62.o.

⁶⁵ Heilbrun, K., Rogers, R., Otto, R.K.: Forensic Assessment. In: *Ugyanott*. 120. o.

⁶⁶ McNiel, D.E. et al.: Risk Assessment. In: *Ugyanott*. 147-148. o.

⁶⁷ Zapf, P.A., Viljoen, J.L., Whitemore, K.E., Poythress, N.G., Roesch, R.: Competency. In: *Ugyanott*. 2002. 171.o.

A következő rész a tanúvallomások megbízhatóságának örökzöld témájával foglalkozik. A fejezet sorra veszi a téves azonosítások és téves vallomások okait, és a hibák kiküszöbölésének technikáit. A téves azonosítás vagy tanúvallomás ugyanis nem csak azoknak az életére van hatással, akik elszenvedői a tévedéseknek, hanem azokéra is, akik vétlen „elkövetői” ezeknek a hibáknak.⁶⁸

Az esküdtek és az esküdtszékek működéséről szól a következő fejezet, mely a tanúvallomások és gyermekek jogpszichológiájához hasonlóan hosszú múltra visszatekintő téma az angolszász jog országaiban. Az esküdti szerep semmilyen más társadalmi szerephez nem hasonlít, ahol is egymás számára idegen laikus személyeknek, egy számukra szokatlan helyzetben, ellentmondásos bizonyítékok sorát mérlegelve, a megfelelő jog megértésével és alkalmazásával kell egy nagy súlyú döntést meghozniuk. Pszichológiai szempontból nem is teremthetnénk ennél ideálisabb kutatási terepet az emberi döntéshozatal és gondolkodás komplex vizsgálatához. „Vajon hogyan értelmezik az esküdtek a bizonyítékokat? Milyen alapon döntenek egyik vagy másik mellett? Vajon hogyan befolyásolják döntései képességeiket a bírósági eljárás hivatalos lépései? Hogyan érvelnek és hogyan jutnak konszenzusra ennyire sorsdöntő és nehéz kérdésben az emberek? Milyen módon kellene – és kellene-e – a rendszert megreformálni ahhoz, hogy növekedjen az észszerű és védhető ítéletek aránya?”⁶⁹ Az esküdtszéki és esküdti viselkedés kognitív és szociálpszichológia vizsgálata olyan különleges jogpszichológiai területté vált, amely nem csak a jog, de a pszichológia számára is fontos eredményeket produkál. Mivel a kutatások valós terepen valósulhatnak meg, ezáltal tesztelni tudjuk kognitív döntési modelljeinket, és a jog emberi viselkedésre vonatkozó előfeltevését is.

A következő két fejezet kifejezetten a polgári jogi területekre koncentrálnak: a pszichés sérülések mértékének megállapítására és általában polgári jogi ügyekkel kapcsolatos pszichológiai kutatásokra. A pszichés sérülések gazdasági értékének megállapítása az ezredforduló amerikai társadalmának ugyancsak fontos kérdése volt. Míg az újságok perlési mániáról számoltak be, és a címlapokon hatalmas

⁶⁸ Lindsay, R.C.L., Brigham, J.C., Elizabeth Brimacombe, C.A., Wells, G.L.: Eyewitness Research. In *Ugyanott*. 199-200. o.

⁶⁹ Greene, E. et al.: Jurors and Juries. In i.m. Ogloff, J. R. P. (szerk.). 2002. 226. o.

kártérítések szerepeltek, a valóságban a perlési hajlandóság, különösen pszichés károk esetében, korántsem volt ekkora. A probléma rögtön a pszichés kár számszerűsítésénél kezdődik, amire igaz az, hogy minél nagyobb az elszennvedett kár, annál könnyebb számszerűsíteni és annál valószínűbb az is, hogy a károsult pert kezdeményez.⁷⁰ Ez azonban nem az egyetlen faktor, ami miatt valaki perelni fog, a kutatások azt sugallják, hogy ebben az egyéni igazságérzet is közrejátszik. A könyv polgári jogi eljárásokkal foglalkozó fejezete emellett azt is megvizsgálja, hogy milyen sajátos döntéshozatali folyamatok lehetnek polgári jogi perekben, illetve milyen pszichológiai vonatkozásai lehetnek polgári szerződéskötéseknek és az ingatlanjognak.⁷¹

A könyv utolsó fejezete végül a pszichológiai szakértői bizonyítékok bírósági befogadhatóságáról szól, egy 1993-as Legfelsőbb Bírósági döntés⁷² következményeit vizsgálja. Egy korábbi, 1923-as döntés⁷³ a szakértői tanúvallomásban előadott tudományos bizonyítékok megbízhatóságát és elfogadhatóságát az általános tudományos közösség általi elfogadottsághoz kötötte. A 70 évvel későbbi ítélet ennek eldöntését az eljáró bíró egyedüli mérlegelésére bízta, melyet azóta a Legfelsőbb Bíróság több döntésében is jóváhagyott, illetve a szakértői tanúvallomások más tartalmára is kiterjesztette.⁷⁴

⁷⁰ Samra, J., Koch, W. J.: The Monetary Worth of Psychological Injury. In *Ugyanott*. 285-286.o.

⁷¹ Wayte, T., Samra, J., Robbennolt, J.K., Heuer, L., Koch, W.J.: Psychological Issues in Civil Law. In *Ugyanott*. 323. o.

⁷² *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals Inc.*, 509 U.S. 579 (1993).

⁷³ *Frye v. United States* 293. F 1013. (1923).

⁷⁴ Wiener, R.L. et al.: Evaluating Published Research in Psychology and Law. In: i.m. Ogloff, J. R. P. (szerk.). 2002. 372. o.

Jog és pszichológia elméleti és gyakorlati kapcsolata (Ogloff, J. R. P. 2002)

Gyermekek részvétele a jogi eljárásokban	Igazságügyi szakértés, pszichiátriai betegek viselkedése	Tanúvallomások megbízhatósága	Esküdtek és esküdtszékek működése	Kártérítések mértéke és polgári jogi eljárások pszichológiai okai
Fiatalkorú igazságszolgáltatás és bűnelkövetés; gyermek felügyeleti jog és örök befogadás; gyermekek jogai, gyermekbántalmazás; gyermekek tanúvallomása	Pszichológiai és pszichiátriai szakértők által magválaszolható jogi kérdések; szakértői eszközök megbízhatósága; pszichiátriai betegek erőszakos viselkedésre való hajlama; belátási képesség	Téves személyazonosítás; téves vallomások okai; téves tanúvallomások megelőzésének technikái	Esküdtszéki és esküdti viselkedés kognitív és szociálpszichológia vizsgálata; kutatások valós terepen; kognitív döntési modellek tesztelése; a jog emberi viselkedésre vonatkozó előfeltevéseinek kutatása	Pszichés sérülések gazdasági értékének megállapítása; perlési hajlandóság és személyes igazságérzet; döntéshozatali folyamatok polgári jogi perekben; polgári szerződés-kötések és ingatlan jog
Pszichológiai eredmények közvetlen jogi alkalmazása	Pszichológiai eredmények jogi alkalmazása	Pszichológiai kutatások jogi gyakorlat fejlődésével (kihallgatási technikák fejlődése)	Pszichológiai kutatások jogi gyakorlatból származó adatok elemzésével	Pszichológiai eredmények jogi alkalmazása és pszichológiai kutatások
Szoros szakértői kapcsolat	Szakértői kapcsolat	Kutatói kapcsolat	Szoros kutatói kapcsolat	Kutatói és szakértői kapcsolat

3. ábra: jog és pszichológia fejlődési területei az ezredfordulón

A fejezetek témái alapján a fenti táblázatban rendszerezett öt terület a mindennapi jogalkalmazási gyakorlat és a pszichológiai ismeretek bővülésének keresztmetszeteiben jött létre, és aszerint, hogy a pszichológia oldaláról gyakorlati szakemberek vagy kutatók vesznek részt az egyes területeken, beszélhetünk szoros és kevésbé szoros kutatói, illetve szakértői kapcsolatról. Amikor gyermekek vesznek részt jogi eljárásokban vagy amikor mentális zavarokkal kapcsolatban kell véleményt mondani, igazságügyi pszichológiai szakértők bevonása már mindennapi gyakorlatnak számít a legtöbb országban. A kutatói feladat ezeken a területeken olyan feltételek meghatározása, melyek elősegítik a jó gyakorlatok jogalkalmazáson és jogrendszeren belüli adaptálását és fejlesztését. Pszichológus szakértők bevonása a tanúvallomások megbízhatóságával (például modern poligráfós vizsgálatok) vagy az angolszász jogrendben az esküdtszéki tárgyalásokkal (esküdtek kiválasztása, perstratégia kidolgozása) kapcsolatban is előfordul, azonban ezeket a feladatokat kiképzett rendőrök és jogászok is végzik. A kutatók feladata a tanúvallomásokkal vagy az esküdti – tágabban értelmezve pedig a jogi – döntéshozatallal kapcsolatban az, hogy empirikus kutatásaikkal ráirányítsák a figyelmet az emberi emlékezet és gondolkodás sajátos, sokszor a jogszabályok és a joggyakorlat működésével

ellentétes vagy össze nem illő folyamataira. A polgári peres eljárásokban pszichológusokkal szakértői és kutatói szerepben egyaránt találkozhatunk és nincsen olyan kiemelt szerep, amely előtérbe kerülne a másikhöz képest. A perlekedési hajlam vizsgálata vagy a kártérítések mértékének megállapítása szakértői feladatnak tűnik, azonban szórványos kutatások is foglalkoznak a pereskedő felek viselkedésével, vagy a kártérítések mértékének az egyéni igazságérzetre gyakorolt hatásával. Ogloff összefoglaló művének rendszerezése természetesen másképpen is elképzelhető. Különbséget tehetünk például az egyes területek között aszerint, hogy milyen irányból haladunk a másik tudomány felé. Az egyik irányból azt vizsgálhatjuk, hogy mennyire szervesen épültek be a jogalkalmazásba a pszichológia tudományos eredményei (például gyermekek részvétele vagy beszámíthatósági vizsgálatok), míg a másik irányból azt nézzük, hogy milyen pszichológiai kutatások valósultak meg joggyakorlatból származó adatok elemzésével (például jogi döntéshozatal vagy perlekedési hajlam vizsgálatai).

Ogloff könyvére azért tértem ki ilyen részletességgel, mert véleményem szerint fontos mérföldkő a jogpszichológia rendszerezésének útján. Ogloff megkísérli könyvében a megelőző évtizedek, az ezredforduló legfontosabb eredményeit összefoglalni, majd a következő évtizedek kutatási irányzatait előre jelezni. Helytálló volt azon előrejelzése, hogy a terület tovább fog egységesedni, a pszichológiai joggyakorlat egyre elterjedtebb lesz és fogalmi tisztázás indul el a területen. Amit nem tudott előre jelezni, az olyan részterületek felemelkedése, mint például a neuropszichológia és nyomában a bűnözői viselkedés neurológiai magyarázatai, mely a problémák és megválaszolatlan kérdések újabb tárházát nyitották meg a kutatók előtt.

2.2.4. A következő két évtizedből egyre több összefoglaló és tankönyv jellegű munkát találunk a jog és pszichológia területén és már nem csak az Egyesült Államokban. A ciprusi Andreas Kapardis *Pszichológia és jog: Kritikai bevezető*

című könyvének 2014-ben már a negyedik kiadása jelent meg,⁷⁵ 2018-ban jelent meg Bartol és Bartol *Pszichológia és jog: Kutatás és gyakorlat* című tankönyvének második kiadása,⁷⁶ és 2023-ban megjelent az első *Oxford-i pszichológia és jog kézikönyv* David DeMatteo és Kyle C. Scherr szerkesztésében.⁷⁷

Kapardis tankönyvének különlegessége, hogy a fejezetek elején külön alfejezetekben tér ki az egyes témák jogi alapjaira és csak ezek után kezdi ismertetni a pszichológiai tudományos eredményeket. A fejezetek végén pedig külön tárgyalja a tudományos eredmények gyakorlati felhasználásának módjait. Ezek a karakterisztikák teszik a könyvet az egyik leghasználhatóbb jogpszichológiai tankönyvvé még tíz évvel második kiadása után is. A fejezetek tagolása azonban Kapardisnál is elárulja a jogpszichológia rendszerezésének akkori állapotát. A könyvben megtaláljuk a már klasszikus témákat: a tanúvallomások megbízhatóságának és gyermekek meghallgatásának pszichológiai feltételeit, valamint az esküdtszéki tárgyalások és a jogi döntéshozatal jellemzőit. Emellett kitér a szerző a pszichológus igazságügyi szakértői szerepére, a szakértői tanúvallomások elfogadhatóságára és a rendőrségi pszichológus feladataira is.

Nagyon nagy hangsúlyt kap a tanúvallomások és kikérdezések pszichológiája, négy fejezet foglalkozik ezzel a területtel, más-más aspektusból. Az első az emberi emlékezet működéséből indul ki⁷⁸ és szemtanúk felidézési képességeit,⁷⁹ valamint a tanúvallomások megbízhatóságával kapcsolatos tudományos eredményeket elemzi.⁸⁰ A második az elkövetői magatartás⁸¹ és az alkalmazható kikérdezési technikák⁸² szemszögéből vizsgálja a szemtanúi emlékezetet, míg a következő fejezet a gyermekek kikérdezésével foglalkozik. Gyermekek részvétele a jogi eljárásokban minden szerzőnél külön egységet képvisel, azonban a legtöbb esetben a gyermekkel, mint tanúval vagy áldozattal

⁷⁵ Kapardis, A.: *Psychology and Law. A Critical Introduction*. 4th Edition. Cambridge University Press. 2014.

⁷⁶ i.m. Bartol, C. R., Bartol, A. M. 2018.

⁷⁷ DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023.

⁷⁸ i.m. Kapardis, A. 2014. 28. o.

⁷⁹ *Ugyanott*. 40. o.

⁸⁰ *Ugyanott*. 28-39. o.

⁸¹ *Ugyanott*. 69. o.

⁸² *Ugyanott*. 73. o., 87. o.

foglalkoznak a szerzők.⁸³ Így van ez Kapardisnál is, aki a gyermekekről szóló részben a gyermeki emlékezet felnőttekétől eltérő sajátosságaival⁸⁴ és gyermekek kikérdezésének megfelelő módjaival foglalkozik.⁸⁵ A negyedik tanúvallomásokról szóló fejezet a szembesítési eljárások különböző fajtáival foglalkozik – közvetlen, csoportos, fotó, hang és videó alapú szembesítés – és ezek eltérő hatásaival a szemtanúk emlékezeti teljesítményére.⁸⁶ Az ötödik, még mindig vallomásokkal foglalkozó fejezet egészen más nézőpontot vesz fel. Kapardis itt már nem a tanúvallomások megbízhatóságával, hanem a vallomások igazságtartalmával foglalkozik,⁸⁷ és a szándékos megtévesztés felismerésének különböző, tudományosan is igazolt módszereinek – műszeres hazugságdetektálás,⁸⁸ vallomások tartalomelemzése,⁸⁹ vallomások valóságtartalmának elemzése⁹⁰ – hatékonyságával.

A további részek az igazságszolgáltatás egyes szereplői köré épülnek. Külön fejezetek foglalkoznak az esküdti döntéshozatallal és a per résztvevőinek (bíró, védő, vádló, gyanúsított, áldozat) esküdtekre ható tulajdonságaival.⁹¹ Az ítélethozatallal, mint emberi döntési folyamattal,⁹² valamint a helyrehozó igazságszolgáltatás hatásával.⁹³ A pszichológus, mint igazságügyi szakértő feladataival,⁹⁴ valamint a szakértői bizonyítás elfogadhatóságának kritériumaival.⁹⁵ És végül a pszichológia rendőri munkában való felhasználásával az alkalmassági

⁸³ Ennek oka többek között az, hogy gyermekek, mint bűnelkövetők a fiatalkorú bűnelkövetők körébe tartoznak, mely mind a tételes a jognak, mind a joggyakorlatnak egy jól elhatárolható, kiemelt területét képviseli, ezért a jogpszichológia is más kontextusban foglalkozik vele. Fejlődéslélektani szempontból azonban a pszichológia nem tesz – nem tehet – különbséget gyermek tanú vagy áldozat és gyermek elkövető közé. A pszichológia az életkori sajátosságokat egyformán alkalmazza elkövető és tanú vagy áldozat esetében, továbbá a pszichológia leginkább a traumatizált gyerekekről tud releváns véleményt megfogalmazni – mely áldozati és elkövetői oldalon egyaránt fellelhető. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a pszichológia ne tudna egyáltalán különbséget tenni gyermek tanú és áldozat vagy fiatalkorú elkövető között. A motivációs háttér, a morális fejlődés, vagy az impulzus kontroll fejlettsége alapján egyértelmű különbség tehető, azonban ez nem egy olyan éles határ, mint amit a jogrendszer alkalmaz.

⁸⁴ i.m. Kapardis, A. 2014. 110-113. o.

⁸⁵ *Ugyanott.* 114-127. o.

⁸⁶ *Ugyanott.* 295. o., 299. o., 305. o., 320. o., 323. o.

⁸⁷ *Ugyanott.* 247. o.

⁸⁸ *Ugyanott.* 268. o.

⁸⁹ *Ugyanott.* 285. o.

⁹⁰ Statement reality/validity analysis (SVA) in *Ugyanott.* 280. o.

⁹¹ *Ugyanott.* 166. o., 167. o., 168. o.,

⁹² *Ugyanott.* 183. o.

⁹³ *Ugyanott.* 206. o.

⁹⁴ *Ugyanott.* 212. o., 240. o.

⁹⁵ *Ugyanott.* 217. o.

vizsgálatoktól kezdve,⁹⁶ a rendőrök pszichológiai felkészítésén át,⁹⁷ egészen profilozásig⁹⁸ és a terrorizmus elleni küzdelemig.⁹⁹

Bartol és Bartol 2019-es tankönyvében nem található tudományos szempontból ennyire egyértelmű vezérfonal, a szerzők itt jóval gyakorlatiasabb tudást gyűjtöttek össze. A jogpszichológiai tárgyú kutatások eredményét az ítélkezési gyakorlatban, az amerikai állami és szövetségi törvényekben, a nyomozási módszerekben, valamint a büntető- és polgári eljárásokban végbement fejlődésen keresztül mutatják be.¹⁰⁰ A fejezetek elején ők is kitérnek a releváns jogi környezet bemutatására, és a pszichológiai eredményeket, módszereket és eljárásokat a mindennapi joggyakorlatban betöltött szerepük szerint mutatják be.

A könyv a pszichológus, mint igazságügyi szakértő szerepével az első, tárgyalótermi pszichológia fejezetben foglalkozik, ahol áttekinti a bírósági rendszereket és a bíraskodási folyamatot is.¹⁰¹ Ezután a bűnügyi nyomozás folyamata (profilozás, kihallgatási technikák, megtévesztési kísérletek felismerése, hamis beismerő vallomások pszichológiája) következik.¹⁰² A pszichológiai vizsgálatokkal, igazságügyi pszichológiai szakvéleményekkel, a törvénytudományi és klinikai vizsgálati módszerekkel¹⁰³ a könyv végén találkozunk megint. Bartolék is külön részt szentelnek a tanúvallomások pszichológiájának, melyben leírják az emberi észlelés és emlékezet működését, valamint a pszichológiai eredmények joggyakorlatba ültetésének hatását.¹⁰⁴ A következő rész az esküdtszékek működésével (kiválasztás folyamata, döntési szabályok, érvénytelenítés)¹⁰⁵ és az esküdtszéki és bírói döntéshozatallal foglalkozik (döntést befolyásoló tényezők,

⁹⁶ i.m. Kapardis, A. 2014. 335-338. o.

⁹⁷ *Ugyanott.* 334. o., 347. o., 357. o.

⁹⁸ *Ugyanott.* 364. o.

⁹⁹ *Ugyanott.* 372. o.

¹⁰⁰ i.m. Bartol, C. R., Bartol, A. M. 2018. 3. o.

¹⁰¹ *Ugyanott.* 23. o.

¹⁰² *Ugyanott.* 58. o.

¹⁰³ Forensically Relevant Instruments (FRI) és Forensic Assessment Instruments (FAI), In: *Ugyanott.* 359. o.

¹⁰⁴ *Ugyanott.* 97. o.

¹⁰⁵ *Ugyanott.* 130. o.

halálos ítéletről, kártérítés megítéléséről szóló döntések, polgári peres ügyekben hozott döntések).¹⁰⁶

A következő két rész a beszámíthatósággal és büntetőjogi felelősséggel (a bíróság eljárás és a vád megértésének képessége,¹⁰⁷ beszámíthatósági vizsgálatok eszközei, kóros elmeállapot megállapítása, büntetőjogi felelősség korlátainak klinikai felmérése)¹⁰⁸ és a gyermekekkel és serdülőkkel (serdülőkori fejlődés, serdülők és fiatalok büntethetősége, fiatalok kihallgatási technikái és hamis beismerővallomások, gyermekek, mint tanúk)¹⁰⁹ foglalkozik büntetőjogi szempontból.

Az eddig áttekintett művek közül itt kapja a legnagyobb hangsúlyt a polgári jog és pszichológia. Külön fejezetek foglalkoznak a pszichológia családjogi vonatkozásaival (válás, gyermekelhelyezés és felügyeleti jog megállapításának pszichológiai hatásai, pszichés ellátásban résztvevő szakemberek szerepe a gyermekelhelyezési ügyekben, alternatív vitarendezés),¹¹⁰ a felelősség polgári jogi kérdéseivel (elővigyázatossági, figyelmeztetés és megóvás, veszélyesség kutatása, járóbetegekre vonatkozó felelősség, önkéntes kötelezettségvállalás, tájékozott döntéshozatal és a kezelés megtagadásának joga),¹¹¹ és a polgári peres eljárások pszichológiájával (beszámíthatóság a polgári jogban, életvégi helyzetek, pszichológia és munkajog, szándékos vagy gondatlan emberölés, személyi sérüléssel kapcsolatos perek, pszichológia pedagógiai ügyekben).¹¹²

Bartolék jogpszichológia (legal psychology) definíciója követi a fenti felosztás logikáját. Egyfelől nagyon gyakorlati központú, másrésztől tágra értelmezett. Szerintük a két tudomány – a jog és a pszichológia – interakciójának eredményeként létrejövő jogpszichológia feladata, a jogrendszer működése szempontjából releváns pszichológiai törvényszerűségek kutatása és alkalmazása. A jogpszichológia, melynek határát az igazságügyi vagy törvényszéki pszichológián (forensic psychology) túlra terjesztik ki, minden olyan pszichológiai területet és

¹⁰⁶ *Ugyanott.* 162. o.

¹⁰⁷ Competency to Stand Trial (CST). In: i.m. Bartol, C. R., Bartol, A. M. 2018. 192. o.

¹⁰⁸ *Ugyanott.* 190.o.

¹⁰⁹ *Ugyanott.* 228. o.

¹¹⁰ Alternative Dispute Resolution (ADR). In: *Ugyanott.* 268. o.

¹¹¹ *Ugyanott.* 305. o.

¹¹² *Ugyanott.* 333. o.

eredményt felölel, amely a joggyakorlat részéről érdeklődésre tarthat számot. Ezért szerintük a jogpszichológia expanziójának jelenleg csak a területen dolgozó kutatók és szakértők kreativitása szabhat határt.¹¹³

A mai tudományos világban egy Oxford Kézikönyv megjelenése a tudományterület konszolidálódásának egyik jele. Az Oxford Handbook of Psychology and Law szakít a korábbi mozaikszerű bemutatással és három tematikus részre osztja a jogpszichológiát: átfogó, alkalmazott, és kísérleti jogpszichológiára. Az átfogó vagy alapozó jogpszichológia rész olyan fejezeteket tartalmaz, amelyek mind az alkalmazott pszichológia, mind a kísérleti pszichológia szempontjából relevánsak. Ilyen a jogpszichológiai képzések és karrierutak bemutatása,¹¹⁴ a jogpszichológia jogalkotásra és jogalkalmazásra gyakorolt hatása,¹¹⁵ a megelőző igazságszolgáltatás,¹¹⁶ igazságügyi pszichológiai szakértői vallomások¹¹⁷ és pszichológia és jog, mint nyílt tudomány.¹¹⁸

Az alkalmazott jogpszichológia rész az igazságügyi szakértői szolgáltatásokkal foglalkozik és maga is három tematikus részre van tagolva. Az első rész olyan általános témákkal foglalkozik, mint a mentális problémák forenzikus felmérésének keretei,¹¹⁹ törvényszéki pszichológiai gyakorlat etikai megfontolásai,¹²⁰ igazságügyi szakvélemények elkészítésével kapcsolatos standardok empirikus kutatása.¹²¹ A második rész a büntető- és polgári jog szempontjából releváns igazságügyi pszichológiával foglalkozik. E rendkívül szerteágazó területről olyan témákat találunk, mint a büntetőjogi felelősség

¹¹³ *Ugyanott.* 4. o.

¹¹⁴ DeMatteo, D., Scherr, K. C.: Training for Careers in Psychology and Law. In: i.m. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.). 2023. 3-17. o.

¹¹⁵ Bornstein, B. H., Meissner, C. A.: Influencing Policy and Procedure with Law -Psychology Research: Why, When, Where, How, and What. In: *Ugyanott.* 18-35. o.

¹¹⁶ Slobogin, C.: Preventive Justice. In: *Ugyanott.* 36-55. o.

¹¹⁷ Cutler, B. L., Krauss, D. A.: Expert Psychological Testimony. In: *Ugyanott.* 56-70. o.

¹¹⁸ McAuliff, B. D., Fessinger, M. B., Perillo, A. D., Perillo, J. T.: Psychology and Law, Meet Open Science. In: *Ugyanott.* 71-98. o.

¹¹⁹ Heilbrun, K., Rizzo, M., Wiltsie, K., Zapotocky, H.: A Framework for Forensic Mental Health Assessments: Principles, Standards of Care, and Standards of Practice. In: *Ugyanott.* 101-115. o.

¹²⁰ Otto, R. K.: Ethics in Forensic Psychology Practice. In: *Ugyanott.* 116-134. o.

¹²¹ DeMier, R. L., Krauss, D. A.: Forensic Report Writing: Proposing a Research Agenda. In: *Ugyanott.* 135-151.o.

pszichológiai felmérése,¹²² igazságügyi szakértés polgári peres eljárásokban,¹²³ csökkent munkaképesség és mentális fogyatékoság pszichológiai felmérése,¹²⁴ gyermekfelügyelettel kapcsolatos vizsgálatok,¹²⁵ beszámíthatósági vizsgálatok bevándorlásügyi esetekben¹²⁶ és a fiatalkorúak bíróságán.¹²⁷ A fejezet kitér olyan kurrens szakterületekre is, mint a beszámíthatósági vizsgálatok neuropszichológiai kérdései,¹²⁸ erőszakos viselkedés kockázatának értékelése és kezelése,¹²⁹ vallomások verbális tartalmának igazságügyi elemzése¹³⁰ vagy az igazságügyi pszichológus szakértők megbízhatósága és objektivitása.¹³¹ A harmadik rész a pszichológus szakértők konzultációs és megelőzési tevékenységével foglalkozik, olyan témákon keresztül, mint a per konzultáció,¹³² a klinikai gyakorlat és a társadalmi kontroll metszéspontja,¹³³ az igazságszolgáltatási rendszerbe bekerült súlyos mentális betegek ellátása,¹³⁴ elterelő programok hatásai,¹³⁵ igazságszolgáltatás rehabilitációs szerepe és a problémamegoldó bíróságok.¹³⁶

Végül, a kísérleti jogpszichológia rész foglalkozik a jogrendszerek empirikusan vizsgálható kérdéseivel. Ez a rész is három további szekcióra van osztva. Külön szekció foglalkozik a tanúkkal és áldozatokkal, külön az elkövetőkkel és külön a büntető eljárás további szereplőivel. A tanúkkal és áldozatokkal

¹²² Packer, I. K., Kois, L. E.: Criminal Responsibility Evaluations. In. *Ugyanott.* 170-185. o.

¹²³ Brovko, J. M., Foote, W. E.: Forensic Evaluation in Civil Litigation: A Case Example. In. *Ugyanott.* 204-222.o.

¹²⁴ Piechowski, L. D.: Evaluating Workplace Disability. In. *Ugyanott.* 223-236. o.

¹²⁵ Gould, J. W., Mulchay, C.: Child Custody Evaluations. In. *Ugyanott.* 237-257. o.

¹²⁶ Barber-Rioja, V., Garcia-Mansilla, A.: Forensic Mental Health Assessment in Immigration Court. In. *Ugyanott.* 258-272. o.

¹²⁷ King, C. M., Grove, L., Hitchcock, S., Gonzalez, K., Palardy, A., Guevara, N.: Forensic Mental Health Assessments in Juvenile Justice Contexts. In. *Ugyanott.* 273-288. o.

¹²⁸ LaDuke, C., Tussey, C. M., Marcopulos, B. A., Bender, S. D., Arredondo, B. C.: Neuropsychological Considerations in Forensic Mental Health Assessment, In. *Ugyanott.* 289-306. o.

¹²⁹ Hart, S. D., Douglas, K. S.: Violence Risk Assessment and Management. In. *Ugyanott.* 307-325. o.

¹³⁰ Rogers, R., Pan, M.: Response Styles Within the Forensic Context: Conceptual Issues and Assessment Methods. In. *Ugyanott.* 326-342. o.

¹³¹ Murrie, D. C., Boccaccini, M. T.: How Reliable and Objective are Forensic Mental Health Evaluators? In. *Ugyanott.* 343-363. o.

¹³² Drogin, E. Y., Hagan, L. D.: Trial Consultation. In. *Ugyanott.* 365-379. o.

¹³³ Mackey, B. J., Lee, J., Appleton, C., Skidmore, S., Taxman, F. S.: Managerial Justice, Community Supervision, and Treatment Mandates: The Intersection of Clinical Practice and Social Control. In. *Ugyanott.* 380-400. o.

¹³⁴ Morgan, R. D., Scanlon, F., Mattera, J., Leggett, M.: Treating Justice-Involved Populations with Severe Mental Illness. In. *Ugyanott.* 401-414. o.

¹³⁵ Festinger, D. S., Lipkin, J. L., Flack, D. J., DeMatteo, D., Dugosh, K. L.: Key Considerations for Pre-arrest Diversion Programs. In. *Ugyanott.* 415-428. o.

¹³⁶ Arnold, S., Thornewill, A., Heilbrun, K., DeMatteo, D.: Rehabilitative Justice: Problem-Solving Courts. In. *Ugyanott.* 429-446. o.

foglalkozó részhez olyan témák tartoznak, mint a virtuális vallomásfelvétel hatása gyermekek tanúvallomására,¹³⁷ a felsőoktatásban előforduló szexuális erőszakkal kapcsolatos nyomozási és ítélkezési gyakorlatok és a kötelező jelentési szabály kapcsolata,¹³⁸ jogi döntéshozatal fiatalok, vádlottak, áldozatok és tanúk esetében,¹³⁹ vagy közbiztonság és rasszizmus.¹⁴⁰ Az elkövetőkkel foglalkozó szekció elsősorban a büntető eljárásra, azon belül is a bizonyítékok begyűjtésére koncentrált és olyan témákat dolgoz fel, mint a verbális hazugságdetektálás¹⁴¹ és a kihallgatási módszerek tudományos modelljei,¹⁴² az emberi elfogultság és a tévedés pszichológiai okai,¹⁴³ gyermekeket érő szexuális zaklatás felderítésének pszichológiai akadályai¹⁴⁴ és a téves ítéletekhez vezető nyomozati eljárások pszichológiai jellemzői.¹⁴⁵ A harmadik, egyben utolsó szekció a büntető eljárás bírósági szakaszára koncentrált és olyan témákat dolgoz föl, mint az ügyészi eljárás hibái,¹⁴⁶ az esküdtszéki döntéshozatal,¹⁴⁷ érzelmek jogi döntésekben játszott szerepe,¹⁴⁸ faji és etnikai hovatartozás hatása a büntetőperek végeredményére,¹⁴⁹ téves ítéletekhez vezető összes eljárás pszichológiai jellemzői.¹⁵⁰

A fenti felsorolás jól érzékelteti, hogy milyen messzire jutott a jogpszichológia tudománya a XX. század kezdete óta. Az alkalmazott pszichológiai területek, az

¹³⁷ Dickinson, J. J., Lytle, N. E., Poole, D. A.: The Emerging Investigative Practice of Tele-Forensic Interviewing: Implications for Children's Testimony. In. *Ugyanott.* 449-463. o.

¹³⁸ Cipriano, A. E., Holland, K. J.: Emerging Policy Issues Related to Sexual Violence in Higher Education: Investigation and Adjudication Procedures and Mandatory Reporting Policies. In. *Ugyanott.* 495-509. o.

¹³⁹ Malloy, L. C., Wyman, J., Mukhopadhyay, S., Quas, J. A.: Legal Decision Making Among Youth Defendants, Victims, and Witnesses: Emerging Issues, Research, and Theory. In. *Ugyanott.* 510-526. o.

¹⁴⁰ Prowse, G., Goff, P. A.: Why Seeing the Big Picture in the Study of Public Safety is Necessary for Combatting Racism Within It. In. *Ugyanott.* 527-547. o.

¹⁴¹ Vrij, A., Granhag, P. A., Leal, S., Fisher, R. P., Kleinman, S. M., Ashkenazi, T.: The Present and Future of Verbal Lie Detection. In. *Ugyanott.* 565-581. o.

¹⁴² Meissner, C. A., Kleinman, S. M., Mindthoff, A., Phillips, E. P., Rothweiler, J. N.: Investigative Interviewing: A Review of the Literature and a Model of Science-Based Practice. In. *Ugyanott.* 582-603. o.

¹⁴³ Kukucka, J., Dror, I. E.: Human Factors in Forensic Science: Psychological Causes of Bias and Error. In. *Ugyanott.* 621-642. o.

¹⁴⁴ Scurich, N., Dietz, P.: Psychological Barriers to the Detection of Child Sexual Abuse. In. *Ugyanott.* 643-653. o.

¹⁴⁵ Gyll, M., Scherr, K. C., Madon, S., Munoz, J.: First Steps on the Path to Wrongful Conviction: Phenomenology of Innocence, Police Stops, and Expectancies. In. *Ugyanott.* 654-675. o.

¹⁴⁶ Bull-Kovera, M., Fessinger, M. B.: Prosecutorial Misconduct. In. *Ugyanott.* 692-708. o.

¹⁴⁷ Levett, L. M.: Jury Decision-Making. In. *Ugyanott.* 709-725. o.

¹⁴⁸ Peter-Hagene, L. C., Bean, S., Salerno, J. M.: Emotion and Legal Judgment. In. *Ugyanott.* 726-741. o.

¹⁴⁹ Hunt, J. S.: Injustice in the Courtroom: How Race and Ethnicity Affect Legal Outcomes. In. *Ugyanott.* 742-765. o.

¹⁵⁰ Garrett, B. L., Crozier, W.: Law, Psychology, and Wrongful Convictions. In. *Ugyanott.* 766-781. o.

igazságügyi szakértői gyakorlaton keresztül, mára a joggyakorlat integráns részévé váltak. A korai jogpszichológiai rendszertan még alkalmazási területek alapján közelített a jogpszichológiához és teljesen figyelmen kívül hagyta a terület elméleti megalapozásának szükségszerűségét. Ha megint rápillantunk Haney rendszerére alapján készített mátrix elrendezésére a 2. ábrán, akkor látható, hogy a korábbi üres négyzetbe pompásan beleillene a pszichológiai jogelmélet koncepciója. Ez a megalapozás azért is időszerű, mert a gyakorlati vagy alkalmazott területek felől való megközelítés az egyre szaporodó tudományos adatok birtokában kezd egyre szerteágzóbbá válni. A 4. ábra a főbb gyakorlati alkalmazási területek összekapcsolódásait hivatott mutatni, azonban szinte minden egyes területnek lehetne közös metszete mindegyik más területtel.

4. ábra: alkalmazott és elméleti jogpszichológiai területek kapcsolódása

Az Oxford Handbook megjelenése és hármas felosztása – horizontális vagy általános jogpszichológiai területek; alkalmazott jogpszichológiai területek; kísérleti jogpszichológiai területek – némiképp rendet teremt ebben a viszonylatban, de az elméleti megalapozás problémáját nem helyettesíti.

5. ábra: pszichológiai jogelmélet helye a Haney féle rendszertanban

Meglátásom szerint ebben csak egy pszichológiai jogelméleti irányzat hozhatna megoldást, melynek eddigi eredményei a disszertáció II. részében kerülnek bemutatásra.

3. Jogpszichológia a pszichológiai diszciplínák szerint

Jogpszichológiáról beszélhetünk úgy is, hogy az egyes területeket a pszichológia tudományán belül helyezzük el. Erre többek között azért is lehet szükség, mert mint az előző fejezetben is láthattuk, a nemzetközi trendek alapján a jogpszichológiával főleg pszichológusok foglalkoznak, akik kutatásaikat rendre a pszichológiai diszciplínák mentén identifikálják és jogi kérdésekkel csak az adott kutatás keretein belül foglalkoznak.

A pszichológia tudománya fiatal kora ellenére – maximum 150 éves múlttól beszélhetünk – óriási fejlődésen ment keresztül és megy keresztül napjainkban is. Általánosságban megkülönböztethetünk akadémiai vagy elméleti területeket, melyek alapkutatások során keresztül próbálják megérteni, hogy hogyan működik az ember, illetve miért működik úgy ahogyan az látható: „a pszichológia vizsgálatának tárgya az egyén, melynek megértéséhez az élmény, a viselkedés és a manifesztálódó teljesítmény, valamint az ezeket befolyásoló körülmények megismerésén keresztül próbál közelebb jutni.”¹⁵¹ A pszichológia alapvetően az

¹⁵¹ Pléh C.: *Pszichológiatörténet. A modern pszichológia kialakulása*. Gondolat Kiadó. Budapest. 1992. 3.o.

emberi viselkedést tanulmányozza, és ehhez vizsgálat alá von olyan körülményeket és tényezőket is, amelyek az ember viselkedését befolyásolják, vagy közelebb visznek a megértéséhez. Ennek a kérdéskörnek ugyan vannak ókori gyökere (pl. Hippokratész vérmérsékleti tipológiája) – maga a pszichológia is görög eredetű szó – azonban a modern pszichológia születése arra az időre tehető, amikor ezzel a problémával már laboratóriumi környezetben vagy sorozatos megfigyelések útján, ellenőrzött és többé-kevésbé megismételhető módon, empirikus keretek között foglalkoztak a tudósok. Első művelői filozófusok¹⁵² és orvosok¹⁵³ voltak és csak a két világháború között vált végleg önálló tudománnyá. A pszichológia u.n. alaptudomány-területeinek különböző felosztásai léteznek. Aktuális felosztása leginkább azon múlik, hogy a pszichológia fejlődése éppen hol tart, milyen új területeket fedezett fel és foglalt magába, vagy mely területeken bukkannak a kutatók új, a korábbi elméleteket átfogalmazó eredményekre. A pszichológia négy klasszikussá váló alaptudomány-területe az általános vagy kísérleti lélektan, a fejlődés- vagy gyermeklélektan, a személyiségpszichológia és a szociálpszichológia. Ezekhez kapcsolódik két újabb terület, a kognitív pszichológia és a biológiai vagy evolúciós pszichológia, valamint legújabbként a neuropszichológia. A pszichológia négy klasszikussá váló alaptudomány-területe az általános vagy kísérleti lélektan, a fejlődés- vagy gyermeklélektan, a személyiségpszichológia és a szociálpszichológia. Ezekhez kapcsolódik két újabb terület, a kognitív pszichológia és a biológiai vagy evolúciós pszichológia, valamint legújabbként a neuropszichológia.

Alkalmazott pszichológiáról akkor beszélünk, amikor a pszichológia egy-egy társadalmi terület (pl. gazdaság, reklám, sport, pedagógia, stb.) működésével kapcsolatos emberi megnyilvánulásokat vizsgálja. Például a munkapszichológia a munka végzéssel kapcsolatos emberi működésmódokat vizsgálja és a munkavégzéssel kapcsolatos pszichológiai kérdések megválaszolását tűzi ki célul.

¹⁵² Wilhelm Wundt első pszichológiai laboratóriumát a 19. század végén a Lipcsei egyetem filozófiai tanszékén alapította.

¹⁵³ Sigmund Freud fiatal bécsi orvosként kollégáitól az úgynevezett nehezebb eseteket kapta meg, akikkel mások nem boldogultak, és akiknek gyógyítása során kifejlesztette a szabadasszociációs módszert és ennek nyomán a pszichoanalízist.

A valláspszichológia a vallás gyakorlásával és az isten-hittel kapcsolatos kérdéseket vizsgálja. A reklámpszichológia a reklámok hatásának pszichológiája.

3.1. Alap vagy akadémiai pszichológiai területek

Ezek az alaptudomány-területek elméleti keretek, melyek eltérő értelmezési keretet is adnak a pszichológus számára a pszichés jelenségek értelmezéséhez. Ez alapján nem mindegy, hogy egy jelenség vizsgálatánál miből indulunk ki: a társas környezetből (szociálpszichológia), a gyerekkori élményekből (fejlődés és klinikai pszichológia), a gondolkodási sémák és mechanizmusok vizsgálatából (kognitív pszichológia), vagy a személyiség kategóriákból (személyiség lélektan). A jogpszichológia területén tevékenykedő kutatók megközelítése szociálpszichológiai, ha a jogi attitűdök vizsgálata a kérdés, kognitív pszichológiai, ha a tanúvallomások vizsgálatával foglalkoznak, míg a kriminálpszichológiával és törvénytudományi pszichológiával foglalkozóké többnyire személyiség vagy fejlődés lélektani, illetve egy speciális alkalmazott területé: klinikai pszichológiai.

3.1.1. A kísérleti pszichológia, vagy szokták általános pszichológiának is nevezni, gyűjtő területe a pszichológiai kísérletezés nyomán nyert eredményeknek és a pszichés működéssel összefüggő jelenségek terén tett felfedezéseknek. Habár minden alaptudomány-terület pszichológusai végeznek kontrollált kísérleteket, a kísérleti pszichológus kognitív, behaviorista vagy biológiai szemlélet alapján, „kísérleti módszereket használ olyan kérdések vizsgálatára, mint hogy hogyan reagálnak az emberek az érzéketlen ingerekre, hogyan észlelik a világot, hogyan tanulnak és emlékeznek és milyen érzelmi reakcióik vannak.”¹⁵⁴ A kutatók a kísérletek, mérések és megfigyelések révén azt próbálják megérteni, hogyan működik az emberi észlelés, a figyelem, a tanulás, az emlékezés, a nyelv, a tudat, a gondolkodás és az érzelme. A XIX. század végén, a világ első pszichológiai laborjában, Wilhelm Wundt kutatásai például az érzékszervekkel foglalkoztak, különösen a látással, de tanulmányozta a figyelmet, az érzelmet és az emlékezetet is.

¹⁵⁴ Atkinson R. L., Atkinson R. C., Smith E. E., Bem D. J.: Pszichológia. Osiris Kiadó. Budapest. 1994 30. o.

Jogpszichológiai szempontból a kísérleti pszichológia területéhez sorolhatók a jogi döntéshozatal és jogi fogalomalkotás vizsgálatával kapcsolatos kutatások. Ilyenkor a kutató a kognitív pszichológia, az érzelmek működése, vagy a nyelvvel kapcsolatos pszichológiai elméleteket használja föl az egyes jelenségek (pl. cognitive bias vagy kognitív torzítások)¹⁵⁵ vizsgálatára.¹⁵⁶ Egy másik kiterjedt terület a tanúvallomások megbízhatóságával foglalkozik. Ezeknek a kutatásoknak az alapja az emlékezet működésével kapcsolatos elméletek és kísérletek, melyek az emlékek keletkezését, megtartását és felidézését vizsgálják.¹⁵⁷ Mivel a jogi eljárásokban a tényállás megállapítása múlt idejű cselekvésekre és történésekre vonatkozik, ezért nagyon fontos tisztában lenni azzal, hogy mennyire megbízható egy-egy emlékezeti teljesítmény, illetve mit tehet a jogalkalmazó ennek a teljesítménynek a fokozására. Az emlékezeti teljesítmény fokozásának témaköre a jogpszichológiában kikérdezési technikák kutatását és fejlesztését jelenti (például a kognitív interjú),¹⁵⁸ vagy a vallomások igazságtartalmának megállapítását,¹⁵⁹ melyek az emlékezettel, a nyelvvel és az érzelmekkel kapcsolatos alapkutatásokra támaszkodnak.¹⁶⁰

A *kognitív pszichológia* központi gondolata, hogy „az emberi megismerő rendszer, úgy fogható fel, mint egy óriási, nagyon bonyolult számításokat végző számítógép.”¹⁶¹ A terület fő célja, hogy feltárja hogyan képződik le az információ az elmében (ezeket hívja mentális reprezentációknak vagy *sémáknak*), és megtudjuk, milyen műveletek hajthatók végre ezeken a reprezentációkon, annak érdekében, hogy észlelés, emlékezés, következtetés stb. jöjjön létre, valamint hogy hogyan valósulnak meg ezek a műveletek az agyban.¹⁶² A kognitív szemlélet mára már

¹⁵⁵ Kahneman D, Tversky A.: "On the reality of cognitive illusions". Psychological Review. 103 (3): 582–596. o. 1996.

¹⁵⁶ Vö. Kahneman, D.: *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013.

¹⁵⁷ Vö. Bartlett, F. C.: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Gondolat Kiadó. 1985.

¹⁵⁸ Vö. Fisher, R. P., & Geiselman, R. E.: *Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The Cognitive Interview*. Springfield, IL: Charles C. Thomas. 1992.

¹⁵⁹ Vö. Vrij, A., Edward, K., Roberts, K. P., Bull, R.: *Detecting Deceit via Analysis of Verbal and Nonverbal Behavior*. Journal of Nonverbal Behavior volume 24, 239–263. o. 2000. vagy Vrij, A., Granhag, P. A., Porter, S.: *Pitfalls and Opportunities in Nonverbal and Verbal Lie Detection*. Psychological Science in the Public Interest 11(3) 89–121. o. 2010.

¹⁶⁰ Vö. Loftus, E. F., & Palmer, J. C.: *Reconstruction of auto-mobile destruction: An example of the interaction between language and memory*. Journal of Verbal Learning and Verbal behavior, 13, 585-589. o. 1974.

¹⁶¹ i.m. Atkinson (és társai). 1994. 33. o.

¹⁶² *Ugyanott*.

beépült az általános pszichológiába és lassan kiszorította a klasszikus behaviorista megközelítéseket.¹⁶³ A kognitív elméletek, mint már fent is említettem nagyon sokat tettek hozzá a jogpszichológiai elméletek fejlődéséhez, különösen a tanúvallomások megbízhatósága, illetve a jogérvényesülés, ezen belül pedig a jogi döntéshozatal vizsgálata terén.

A másik paradigmaváltást előidéző nézőpont a biológiai tudás gyarapodásának köszönhető, ezen belül is a neurológia fejlődésének. Ezen a területen körülbelül 5-10 évente bukkannak fel új területi elnevezések – *biológiai pszichológia*, *evolúciós pszichológia*, *neuropszichológia* – melyek megközelítésükben mind biológiai alapokon (is) közelítenek az emberi viselkedés magyarázatához. A kutatók ilyenkor azt vizsgálják például, hogy hogyan befolyásolják a nemi hormonok a viselkedést, melyik agyi terület irányítja a beszédet, vagy befolyásolják-e a pszichogén szerek a személyiség szerkezetet és az emlékezetet.¹⁶⁴ A beszámíthatósági vizsgálatok gyakorlata nagy mértékben támaszkodik ezekre az alap kutatási eredményekre, miközben a viselkedés és specifikus neurológiai állapotok összefüggéseinek feltárása alapjaiban írhatja át bizonyos bűnelkövetői viselkedés megítélését – ez utóbbi személet a neurojog területének kialakulásához járul hozzá.¹⁶⁵

3.1.2. A fejlődés vagy gyermek-lélektan azt vizsgálja, hogyan fejlődik az ember, milyen tényezők befolyásolják a viselkedését a születéstől az öregkorig. Ebből a legnagyobb részt a születéstől a felnőttkorig tartó szakasz teszi ki (csecsemőkor, gyermekkor, serdülőkor), és ezen fejlődési szakaszok részletes vizsgálata: például, hogyan fejlődik a nyelvtanulás gyermekkorban, milyen érzelmi fejlődésen megy

¹⁶³ A behaviorizmus a huszadik század derekán vált népszerű elméletté, mely az emberi működést viselkedési egységeken keresztül közelítette meg és arra koncentrált, hogy hogyan lehet ezeket egyszerű tanulás, vagyis kondicionálás útján megváltoztatni. Egyszerűségénél fogva az elmélet nagy népszerűségnek örvendett, azonban számos viselkedési problémára nem tudott választ adni. Nem szabad összetéveszteni a mai behaviorista szemlélettel, mely a viselkedést a kognitív folyamatok szempontjából elemzi.

¹⁶⁴ Az evolúciós pszichológia emellett a pszichés és kognitív mechanizmusok eredetét vizsgálja. Alapfeltevése, hogy a pszichológiai mechanizmusoknak is a természetes kiválasztódás során kellett létrejönniük, tehát genetikai alapjai vannak és vagy hasznosnak bizonyultak a túlélés szempontjából, vagy a szaporodás esélyét növelték. Vizsgálati területeit például a párválasztás mechanizmusa, a dominanciához való viszonyunk vagy az agresszió és az érzelmek kezelése. In Atkinson (és társai). *Ugyanott*. 33-34. o.

¹⁶⁵ Pignatel, L., Geneves, V.: *Etat de l'art "droit et neurosciences"*. [Rapport de recherche] Mission de recherche Droit & Justice. 2016.

keresztül a serdülő, vagy hogyan alakul ki a szabály és a szabálykövetés koncepciója egy gyermekben. Egy további terület azt vizsgálja, hogy hogyan befolyásolják a gyermekkori fejlődést a szülőkkel, testvérekkel, kortársakkal való viszonyok.¹⁶⁶ A kognitív, behaviorista vagy biológiai szemlélet itt is megjelenik, azonban mindig a gyermekkori fejlődési szakaszok részletes vizsgálatának kontextusában: például, azt hogy hogyan fejlődik a nyelvelsajátítás az egyes életkorokban, onnantól kezdve, hogy a gyermek kimondja az első szót, odáig, hogy értelmes összetett mondatokat használ, vizsgálhatjuk a gondolkodási folyamatok fejlődése, az agyi területek érése és a környezet hatása szempontjából is.¹⁶⁷

A jogpszichológia elsősorban a gyermekek (legyenek akár elkövetők, tanúk vagy áldozatok) jogi eljárásokban való részvételekor használja föl a fejlődépszichológia eredményeit, akkor amikor megpróbálja az igazságszolgáltatás számára definiálni, hogy mit is jelent a gyermekbarát igazságszolgáltatás,¹⁶⁸ vagy milyen kérdézési technikákkal lehet gyermekektől pontos tanúvallomásokat kinyerni, vagy amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy milyen a felnőttekétől eltérő jellegzetességei vannak a gyermeki emlékezeti teljesítménynek és gondolkodásnak.¹⁶⁹ A fejlődépszichológia családi szocializációról szóló eredményeire támaszkodnak a viktimizáció okairól és hatásairól szóló kutatások vagy a gyermekelhelyezési ügyekben felhasznált szakértői vélemények is. Fejlődépszichológiai alapjai vannak annak is, hogy kit tekintünk gyermeknek, kiskorúnak, serdülőnek vagy fiatalkorúnak és hogyan viszonyulnak – vagy hogyan kellene viszonyulniuk – ezen életkori sajátosságoknak a büntethetőségi és büntetőjogi felelősségi korhatár megállapításához.¹⁷⁰

¹⁶⁶ i.m. Atkinson (és tsai.) 1994. 30. o.

¹⁶⁷ *Ugyanott.*

¹⁶⁸ Vö. Bala, N. et. al.: *Children's Voices in Family Court: Guidelines for Judges Meeting Children.*, Family Law Quarterly 47(3) 379-408. o. 2013.

¹⁶⁹ Vö. Baugerud, G., A., Johnson, M., S.: *The NICHD Protocol: Guide to Follow Recommended Investigative Interview Practices at the Barnahus?* In Johansson, S., Stefansen, K., Bakketeig, E., Kaldal, A., (Eds.): *Collaborating Against Child Abuse. Exploring the Nordic Barnahus Model.* Palgrave Macmillan. Springier. 121-144. o. 2018.

¹⁷⁰ Vö. Pinczés-Pressing Zs., Fülöp M.: A morális fejlődés és a jogi szocializáció: elmélet és tapasztalat. In: Hunyady György és Berkics Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem.* ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 76-93. o. 2015.

3.1.3. A személyiség lélektan az egyének közötti különbségekkel foglalkozik. Azt vizsgálja, hogy gyakorlati szempontból hogyan lehetne besorolni az embereket csoportokba (tipológiákba). Valamint, hogy a tipológiák mellett, milyen teljesen egyedi tulajdonságai vannak az egyes embereknek.¹⁷¹ Tehát a személyiségpszichológia alapkérdése az, hogy mik azok a pszichológiai jellegzetességek, melyekkel a személy összefoglalható. Allport szerint ez rendszerek dinamikus szerveződéséből áll, melyek megteremtik a személyen belüli állandóság érzését - és ezáltal saját belső én-képünket. Az én-kép vagy *self* állandó, még akkor is, ha más-más helyzetekben másképp viselkedünk.¹⁷² Ez az állandóság elengedhetetlen a belső pszichés biztonság kialakulásához, a személyiségpszichológia pedig arra ad választ, hogy személyiségükben miért különböznek egymástól az emberek és hogyan működik az egyes ember személyisége.¹⁷³

A különböző szemléleti iskolákhoz tartozó személyiségelméletek – beszélhetünk diszpozicionális, biológiai, pszichoanalitikus és neoanalitikus, tanuláselméleti, fenomenológiai vagy kognitív iskolákról – azokat a pszichológiai jellegzetességeket próbálják megragadni, melyek mentén a személy összefoglalóan leírható.¹⁷⁴ A jogpszichológia számára a személyiségpszichológiai elméletek és tipológiák jelentik a bűnözői magatartás elemzésének és megértésének alapját. A korai anya-gyermek kapcsolatok sérülése, a felnövés során szerzett traumák vagy más viselkedéses (pl. agressziókezeléssel kapcsolatos) mintázatokkal való együttélés, mind beépülnek személyiségünkbe és meghatározzák felnőttkori viselkedésünket. Ezeknek a viselkedési mintázatoknak az a része, amely részt vesz a bűnelkövetésben vagy a közösségi szabályok notórius megszegésében, patológiásnak tekinthető.¹⁷⁵ Ebben az értelemben, pszichológiai szempontból, bűnelkövetővé vagy szabályszegővé csak sérült vagy „beteg” pszichével rendelkező

¹⁷¹ i.m. Atkinson (és tsai.). 1994. 30. o.

¹⁷² Carver C. S., Scheier M. F.: Személyiségpszichológia. Osiris Kiadó. Budapest. 1998. 26. o.

¹⁷³ i.m. Atkinson (és tsai.). 1994. 30. o.

¹⁷⁴ i.m. Carver C. S., Scheier M. F. 1998. 26. o.

¹⁷⁵ Vö. Fliegeauf G.: Fiatalkorú fogvatartottak a börtönben. *Belügyi Szemle: A Belügyminisztérium szakmai tudományos folyóirata* (2010-) 62: (2) 43-50. o. 2010.

egyén válhat – még akkor is, ha tökéletesen ép vagy egészséges pszichével rendelkező egyén a szakirodalmi elméleteken kívül nem létezik.¹⁷⁶

3.1.4. A szociálpszichológia azt kutatja, hogy a más személyekkel vagy személyek csoportjaival való kapcsolatok hogyan befolyásolják a viselkedést. Ezen belül vizsgálják a más emberekhez való viszonyulások (attitűdök) kialakulását, a csoportokon belüli és csoportok közötti viselkedéseket, és a más emberek csoportjáról korlátozott ismeretek alapján alkotott vélekedések (sztereotípiák) viselkedésszervező hatásait és mechanizmusát.¹⁷⁷ A szociálpszichológiai vizsgálatok révén értettük meg az előítéletek vagy a társadalmi diszkrimináció emberi viselkedés alapjait, vagy azt hogy miért ragaszkodunk világnézeti elképzeléseinkhez akkor is, amikor azoknak ellentmondó tényekkel találkozunk.

A jogpszichológia mind az attitűdök, mind a sztereotípiák jelenségét felhasználja, amikor laikusok jogi fogalmakkal és a jog szereplőivel kapcsolatos vélekedéseit¹⁷⁸ vagy a társadalom jogtudatosságát és jogrendszer iránti bizalmát vizsgálja.¹⁷⁹ De vizsgálhatja a jogi döntéseket is szociálpszichológiai szempontból: ilyenkor a kognitív torzítások társas vonatkozásaira (pl. tárgyalótermi benyomás keltés)¹⁸⁰ vagy a csoportdöntések pozitív és negatív hatásaira (pl. társas bíraskodás esetén)¹⁸¹ kerül a hangsúly.

3.2. Alkalmazott pszichológiai területek

Maga a jogpszichológia egy alkalmazott pszichológiai területnek számít, ahol a fejlődés során több más alkalmazott terület is kialakult: kriminálpszichológia, igazságügyi pszichológia, törvénytudományi pszichológia, börtön pszichológia,

¹⁷⁶ A személyiségelméletekben leírt ép vagy egészséges személyiségek rendszerint ideáltipikus esetek, amelyek a valóságban nem léteznek, ezért a személyiségelméletek valóságra való alkalmazása közben a kérdés az, hogy mennyire vagyunk távol az ideális típustól.

¹⁷⁷ i.m. Atkinson (és tsai.) 1994. 30-31. o.

¹⁷⁸ Berkics M.: Laikusok és jogászok nézetei a jogról. In: Hunyady Gy., Berkics M. (szerk.): *Ugyanott*. 141–159. o.

¹⁷⁹ Berkics M.: Rendszer és jogrendszer percepciói Magyarországon. In: Hunyady Gy., Berkics M. (szerk.): *Ugyanott*. 337–363. o.

¹⁸⁰ Vö. Grádné Fekete M., Grád A.: *Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak*, Budapest HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020.

¹⁸¹ A csoportdöntés veszélyeit elemezte Janis ma már klasszikusnak számító kutatásában: Janis, I. L. „Groupthink”. *Psychology Today* 5 (6), 43–46, 74–76. o. 1971.

rendőrségi pszichológia, mediáció. Ezek a területek nem csak a kutatásban vesznek részt, hanem gyakorlati eszközökkel a jogalkalmazást is segítik. A legnagyobb gyakorlati terület az igazságügyi pszichológia vagy pontosabban az igazságügyi pszichológiai és pszichiátriai szakértés.¹⁸²

Bár a pszichológiai és a pszichiátriai alapképzés eltér egymástól – a pszichológusokat bölcsészeti vagy önálló pszichológiai karokon oktatják, a pszichiátereket pedig orvosi egyetemen – az egyetemi diploma utáni úgynevezett klinikai szakképzésen a két pálya már összeér. A négyéves klinikai szakképzés után a pszichológusok klinikusi, vagyis terápiás tevékenységbe kezdhetnek, a pszichiáterek pedig megkapják azt a pszichológiai alkalmazott tudást, ami kiegészíti orvosi egyetemi képzésüket. A szakvizsgával rendelkező pszichológusok pszichoterápiát, míg a pszichiáterek pszichoterápiát és elmeorvosi munkát egyaránt végezhetnek. Az igazságügyi szakértésben a két terület úgy válik szét, hogy míg a pszichiáterek elmeorvosi minőségükben a beszámíthatósági vizsgálatokkal foglalkoznak addig a pszichológus szakértők az eljárásban szereplő egyének pszichés állapotával kapcsolatban mondhatnak szakértői véleményt. Ilyen lehet például egy vádlott motivációs háttere az adott cselekmény bekövetkeztekor (például hirtelen felindulásból elkövetett bűncselekmény esetén), vagy egy áldozat állapotának felmérése, melyből egy adott esemény bekövetkeztére és súlyosságára lehet következtetni (például szexuális bántalmazás áldozatainál vagy gyermek bántalmazáskor). De pszichológus szakértő működhet közre polgári peres eljárásokban is, amikor egy káresemény pszichés kihatásait kell megbecsülni, vagy a család felbomlásának hatását egy gyermek elhelyezési ügyekben.

4. Jogpszichológia és a tételes jogtudomány

James Ogloff 2002-es, a jog és pszichológia akkori állapotát összefoglaló munkájában¹⁸³ több kritikát, vagy inkább elvárást is megfogalmazott a terület művelőivel szemben. Az egyikre a 2.1. fejezetben már kitértem, amikor arról írtam,

¹⁸² <https://miszk.hu/index.php/szakmai-tagozatok/2-orvos-pszichologus-biologia>

¹⁸³ Ogloff, J. R. P. (Ed.): *Taking psychology and law into the twenty-first century*. Kluwer Academic/Plenum Publishers. 2002.

hogy a jogpszichológia még mindig híján van a pontos fogalmi lehatárolásoknak és a – jogban és pszichológiában is helytálló – elméleti megalapozásnak.¹⁸⁴ Ogloff további megállapításai, hogy „a jog és pszichológia területének tovább kell terjeszkednie, hogy teljesen lefedhesse a jog területét”, valamint, hogy „a jog és pszichológia területén dolgozóknak megfelelő ismeretekkel kell rendelkezniük a jogról”.¹⁸⁵ Ez utóbbi megállapítás abból a tapasztalatból táplálkozik, hogy a jog és pszichológia művelői a nemzetközi publikációk többségét adó nyugati országokban elsősorban a pszichológia akadémiai és alkalmazott területeiről kerülnek ki. Ezek a szakemberek fontos eredményeket tesznek hozzá a jogpszichológia fejlődéséhez, azonban a jogot sokszor – az indokoltnál is laikusabban szemlélve – egyfajta homogén tudománynak látják. Éppen ezért nézzük meg, hogy mennyire fedi le a jogpszichológia jelenleg a tételes jogtudomány egyes területeit.

4.1. Büntetőjog és jogpszichológia

A büntetőjog területén találhatóak a jogpszichológia legrégebbi és legjobban körül határolható területei. Az első a *törvényszéki pszichológia*, melynek gyökerei a XIX. század végéig nyúlnak vissza, amikor még orvosok¹⁸⁶, majd a XX. század elejétől pszichológusok¹⁸⁷ is részt vettek bűnügyi nyomozásokban, illetve bírósági eljárásokban a tényállás felderítése érdekében. Az itt kifejlesztett eszközök (pl. poligráf) és eljárások (pl. grafológia) egy része a sok évtizedes tökéletesítés ellenére sem állja ki a jog által elvárt kritériumokat,¹⁸⁸ míg másik része nem tekinthető teljes mértékben tudományosnak.¹⁸⁹ Ha a poligráf és más tesztelési eljárások 100%-os pontossággal nem is, de a gyakorlott szakember kezében nagyon nagy

¹⁸⁴ i.m. Pösch.2015. 33. o.

¹⁸⁵ *Ugyanott.* 35. o.

¹⁸⁶ Vö. Balogh J.: Lombroso és a bűnügyi embertan jelen állása. *Budapesti Szemle*, 34. évf. 127. köt., 357. sz. 321-332. p. 1906.

¹⁸⁷ Vö. Münsterberg, H.: *On the witness stand: Essays on psychology and crime*. New York: Doubleday. 1909.

¹⁸⁸ A poligráf vizsgálat mai napig nem tudja 100%-os biztonsággal megállapítani, hogy valaki igazat mond-e vagy hazudik, a hibahatár még mindig 10% körül mozog. Bár ez az arány egy tudományos eszköztől elvárt pontossághoz képest a nagyon pontos kategóriába tartozik, a jogi eljárásokban elvárt pontossághoz képest a relatíve megbízható tartományban tartja a poligráfot. Ezért bűnügyi eljárások során jó indikátornak – de nem perdöntő bizonyítéknak – tekinthető az általa elért eredmény.

¹⁸⁹ A grafológia a XX. század végén tapasztalható felfutását követően ma már áltudománynak tekinthető, ami a kézírás alapján történő személyiségprofil megalkotását illeti. Más, korlátozottabb alkalmazási területeit tekintve – például aláírások beazonosítása – azonban a poligráféhoz hasonló hibaszázalékkal használható fel.

valószínűséggel jelezni tudják, hogy egy ember vagy gyermek milyen traumán ment keresztül, mennyire megbízható a tanúvallomása, vagy mennyire volt beszámítható egy bűncselekmény elkövetésekor. Ennek megállapítására az igazságügyi pszichológus vagy elmeszakértő a szakmai protokoll¹⁹⁰ betartása és a tesztes eljárások mellett nagy mértékben támaszkodik saját klinikai tapasztalatára.

A másik megszilárdult terület a *kriminálpszichológia* és az azzal több ponton átfedésben levő kriminológia. A kapcsolat körülbelül úgy képzelhető el, mint a szociológia és a szociálpszichológia között. Míg a szociológia a társadalmi folyamatok makró szintű elemzésére koncentrál, addig a szociálpszichológia a társas érintkezés mikroszintű folyamatait vizsgálja. A kriminológia tudománya a bűnözéssel, mint társadalmi jelenséggel foglalkozik és ennek tükrében vizsgálja a bűnelkövetést vagy a büntetőjogot, mint társadalmi választ. A kriminálpszichológia ezzel szemben az emberen belüli és az egyes emberek közötti folyamatokra koncentrál, amikor például a viktimológiát vagy a fiatalok bűnelkövetését vizsgálja.¹⁹¹ A klasszikus értelmezés szerint a kriminálpszichológia a bűnmegelőzéstől és a bűnüldözéstől, a bűnelkövetőn és a bűncselekményen át egészen a büntetés-végrehajtásig és rehabilitációig lefedi a bűnözés jelenségének teljes spektrumát.¹⁹² A terület művelői időnként még a jogpszichológiával is azonosítják,¹⁹³ miközben ma már az sem biztos, hogy például a börtönpszichológiát szorosan a kriminálpszichológia részének tekinthetjük-e.¹⁹⁴

Fliegeauf Gergely szerint a *börtönpszichológia* – és börtönlét egésze – jogilag és pszichológiailag is leválasztható a bűnüldözéstől és az igazságszolgáltatástól, „a börtönnek ugyanis az igazságszolgáltatás többi ágazatától eltérően gondozási, óvási, ápolási feladata is van, ami merőben eltér a rendőrség bűnüldözői vagy a _bíró_ ítélezői szerepeitől”.¹⁹⁵ Ahogy a börtönpszichológiának, úgy a *rendőrségi*

¹⁹⁰ Vö. 5/2020. sz. Módszertani levél. Az igazságügyi klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológia egyes szakértői vizsgálatairól.
https://miszk.hu/files/modszertani_levelek/MISZK_Modszertani_level_5_2020.pdf

¹⁹¹ Vö. Csernyikné Dr. Póth Á., Fogarasi M. (szerk.): *Kriminálpszichológia*. Rejtjel Kiadó, 2006.

¹⁹² Popper P.: Kriminálpszichológia. In Viant K., Palcsó M. (szerk.): *A rejtőzködő lélek keresése*. Budapest, Saxum, 2007. 321–375. o. 321. o.

¹⁹³ Boros J.: Jogpszichológia és kriminálpszichológia. *Belügyi Szemle*, 52. (2004), 6. 5–19. o.

¹⁹⁴ Fliegeauf G.: A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától. *Börtönügyi Szemle* 2012/1. 45-62. o. 45. o.

¹⁹⁵ *Ugyanott*. 46. o.

pszichológiának is létezik olyan része, amely nem tartozik szorosan a kriminálpszichológia témakörébe, mivel ezek nem a büntetőeljárás során felmerülő pszichológiai kérdésekkel vannak összefüggésben, hanem a rendőrök alkalmasságával, mentális egészségével, vagy a rendőri szervezet működésével, melynek elemzéséhez munka- és szervezetpszichológiai szakértelmet is igénybe vesznek.¹⁹⁶

A büntetőjoghoz tartozó harmadik nagy terület a *tanú- és áldozatvédelem*. Ennek a kérdéskörnek a tanulmányozása, megfelelő technikák, protokollok és eljárások kialakítása a nemzetközi jogpszichológia egyre nagyobb figyelmet kapó témája az ezredforduló óta. Ezen belül kitüntetett terület a nők és gyermekek védelme szexuális és családon belüli erőszak esetén, azonban ide tartozik a mediáció¹⁹⁷ és a helyreállító igazságszolgáltatás (restorative justice) pszichológiája¹⁹⁸, valamint a tanúvallomások pszichológiájának örökzöld témája is.

4.2. Polgári jog és jogpszichológia

A polgári jog területén, a büntetőjogtól eltérően, nem található olyan egységes jól körül határolható jogpszichológiai terület, mint a kriminálpszichológia. Ennek egyik oka a civilisztika és a polgári jog szerteágazó területében keresendő. A másik ok a pszichológia fejlődési íve, melynek a polgári jog területén ma felhasznált alkalmazott területei jórészt a XX. század második felében alakultak csak ki. Ennek egyik legjobb példája a családjogi eljárásokban alkalmazott családpszichológia, mely a múlt század 50-es éveiben született meg az Egyesült Államokban egy paradigmaváltás után. A lelki problémák okát addig a személyen belül keresték és kezelték a pszichológusok. A családterápia ezzel szemben az okokat és a kezelést is a kapcsolati tényezők figyelembevételével és egyfajta rendszerszemléletű

¹⁹⁶ Vö. Elekes E.: A szervezeti kultúra és a szervezetfejlesztés kapcsolata. *Magyar Rendészet* 2014/4. 25–40. o.

¹⁹⁷ Vö. Kertész T.: *Mediáció a gyakorlatban*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 2010. és Nagypál Szabolcs: *A közvetítés (mediáció) jogelmélete: résztvevők és célrendszer a viszálykezelés során*. Acta ELTE, tom. XLVII, ann. 2010, 171-199. o.

¹⁹⁸ Vö. Kerezi K.: A párbeszéd hatalma. Helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 2018. és Farkas J., Sófi G., & Fekete M.: *A helyreállító igazságszolgáltatás pszichológiai aspektusai*. Belügyi Szemle, 68(2. ksz.), 23-36. o. 2020.

gondolkodással közelítette meg, a kommunikációt helyezve a középpontba.¹⁹⁹ A szerteágazó területek miatt pszichológusokkal leggyakrabban igazságügyi szakértőként találkozhat a polgári jogász, mégpedig gondnoksági és szülői felügyelet rendezése iránt indított eljárásokban, kártérítési vagy öröklési perekben, vagy a szellemi tulajdonnal és szerzői jogokkal kapcsolatos ügyekben.²⁰⁰

4.2.1. Gyámügyi eljárásban gondnokság alá helyezést kizárólag bíróság rendelhet el. A gondnokság alá helyezés érdekében a gondnokság alá helyezendő személy ellen kell pert indítani, melynek során a bíróság az alperes elmeállapotának vizsgálatára igazságügyi pszichiátriai szakértőt rendel ki. A vizsgálat során a szakértő – a beszámíthatósági vizsgálatokhoz hasonlóan – a személy belátási képességét vizsgálja: azt a képességet, hogy az egyén mennyire tudja felmérni döntései helyességét és azok következményeit saját életére nézve.²⁰¹ A gyámügyi intézkedések másik csoportja a gyermekjóléti intézkedések, melynek során ugyancsak pszichológus szakértő kirendelése ajánlott. Ilyenkor a szakértő alapvető feladata annak felmérése, hogy a gyermek családból való kiemelése – mely minden körülmények közül traumatikus esemény²⁰² – jelent-e kisebb traumát a gyermek számára, vagy családban maradása.

4.2.2. A kérdés hasonló akkor is, amikor gyermekelhelyezésről kell döntenie a bíróságnak válóper esetén. A pszichológus szakértő számára nem csak annak

¹⁹⁹ Kaslow, F. W.: A Brief History of the Field of Family Psychology and Therapy. In Francine Shapiro, Florence W. Kaslow and Louise Maxfield (eds.): *Handbook of EMDR and Family Therapy Processes*. John Wiley & Sons, Inc. 2007. 438-454. o. 439-440. o.

²⁰⁰ Visontay-Szabó K.: A jog és a pszichológia összekapcsolódása: úton egy új tudományág kialakulása felé. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (80). pp. 291-302. o. 2017. 298-299. o.

²⁰¹ A szakvélemény alapján az mindig a bíróság hatásköre, hogy eldöntse, hogy elrendeli-e a gondnokságot, és ha igen, akkor az teljes vagy részleges lesz-e. E tekintetben az elmúlt évtizedben sokat változott a bírósági gyakorlat. Az új Ptk (2013. évi V. tv.) bevezette a támogatott döntéshozatal intézményét, a bíróságok pedig megkérdézik az érintettet is a gondnokság alá helyezési eljárás során.

²⁰² A családból való kiemelés minden élethelyzetben traumatikus élmény. A kiemelés közvetlen hatása a *kiemelési trauma*, melyet középtávon *hospitalizáció*, hosszútávon pedig az ú.n. „összetört otthon” *szindróma* követhet. Amennyiben a kiemelés pszichológiailag nem indokolt, maga a kiemelés is bántalmazásnak minősülhet (pl. rossz anyagi körülmények, de nagy érzelmi biztonságban felnövő gyermekek számára). Vö. Kálmánchey Márta: *Nevelőszülőnél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák*. Család, Gyermek, Ifjúság. 2001/2. 45-53. o. és Baldwin, H., Biehal, N., Cuswort, L., Wade, L., Allgar, V., Vostanis, P.: *Disentangling the effect of out-of-home care on child mental health*. Child Abuse & Neglect. Vol. 88. 2019. 189-200. o.

eldöntése jelent feladatot, hogy például történt-e ellennevelés vagy bántalmazás az egyik oldalon, hanem az is, hogy az egyik vagy másik szülőnek ítélet esetén mely esetben sérül kevésbé a gyermek.²⁰³ Egy válás önmagában is traumatikus esemény felnőttek és gyermekek számára egyaránt, melyet nem szabadna azzal tetézni, hogy egy gyermeket választásra kényszerítenek. A gyermek pszicho-terapeuták sokáig hangoztatták, hogy komoly traumát okozhat az, ha gyermekkorban valakit arra vesznek rá, hogy válasszon szülei közül vagy, hogy terhelő dolgokat mondjon valamelyikükre.²⁰⁴ Többek között erre is megoldást jelenthet a nemrég bevezetett váltott gondoskodás intézménye²⁰⁵, melynek pszichológiai hatásai a nemzetközi kutatások alapján jobbra pozitív a gyermekek számára.²⁰⁶

4.2.3. A gazdasági élet szereplőinek szabályozása többek között a versenyjogon és a fogyasztójogon keresztül kapcsolódik a pszichológiához, melyet a XX. század közepe táján fedeztek fel piaci szereplők. A főleg az Egyesült államokban kialakult gyakorlati tudományterületek, mint a reklám, a marketing és később a PR (public relation) vagy a tárgyalástechnika, eredetileg mind a kereskedelmi eredményesség növelését célozta. A tömegtermelés és fogyasztási kultúra kialakulásával kereskedők ezrei gondolkodtak el azon, hogyan tudnák a fogyasztókat rávenni, hogy az ő termékeiket válasszák. Ehhez jelentett segítséget a társas viselkedés mozgatórugóit tanulmányozó szociálpszichológia, mely konkrét helyzetekben mutatta ki, hogyan befolyásolják emberek döntéseit olyan lényegtelennek gondolt különbségek, mint például a feltett kérések sorrendje, valamint a mentális működést vizsgáló általános és kognitív pszichológia, melyek a termékek megjelenésének vagy reklámok észlelésének mozgatórugóit tárták föl a marketing szakemberek számára. A jogi szabályozás számára többek között az jelent feladatot, hogy

²⁰³ i.m. Visontay-Szabó. 2017. 300. o.

²⁰⁴ Ez alól kivételt képeznek azok az esetek, amikor a gyermek vagy valamelyik szülő szexuális bántalmazás vagy családon belüli erőszak áldozata.

²⁰⁵ 2021. évi CXXII. tv. az egyes igazságügyi tárgyú, valamint kapcsolódó törvények módosításáról

²⁰⁶ Lásd például: Bergström M; Modin B; Fransson E; Rajmil L; Berlin M; Gustafsson P; Hjern A: *Living in two homes: A Swedish national survey of wellbeing in 12 and 15 year olds with joint physical custody*. BMC Public Health. 13: 868. 2013. és Nielsen L.: *Joint Versus Sole Physical Custody: Children's Outcomes Independent of Parent-Child Relationships, Income, and Conflict in 60 Studies*. *Journal of Divorce & Remarriage*. 59 (4): 247–281. 2018.

megakadályozza a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat, melyek közül nem egy alapul az előzőekben említett pszichológiai jelenségek alkalmazásán.²⁰⁷ Mivel azonban ezek a jelenségek sokszor tudattalanul mennek végbe elménkben²⁰⁸ a jogalkotó feladata meghatározni, hogy mely gyakorlat elfogadható és melyik alkalmas a vásárlók tisztességtelen megtévesztésére.²⁰⁹ Ebben a folyamatban pedig a jogalkalmazó pszichológus szakértők segítségét veheti igénybe annak eldöntésére, hogy az egyes gyakorlatok valójában mennyire alkalmasak a fogyasztók tudattalan manipulációjára.

4.2.4. A kártérítési jog egyik központi fogalma az előreláthatóság, mely pszichológiailag azonban egy meglehetősen nehezen megragadható jelenség. Kártérítési ügyekben a racionális költség-haszon elemzést²¹⁰ egy esemény bekövetkezése után végezzük el, ami az esemény bekövetkezési valószínűségének, illetve az esemény előre láthatóságának túlbecsülésével járhat, ily módon torzítva a kár iránti felelősség mértékének percepcióját,²¹¹ ami orvosi műhiba perekben, vagy a szabadalmi jogi ügyekben okozhat probléma. További kutatási terület a kártérítési ügyekben az ú.n. horgonyhatás vizsgálata,²¹² melynek kiküszöbölése jogi normákkal ugyan megkísérelhető, de teljesen nem szüntethető meg.

4.3. Munkajog és jogpszichológia

A pszichológia munkahelyi alkalmazása, bár már a XX. század elején is voltak ilyen jellegű kezdeményezések, a múlt század vége felé vált csak általánossá. Ekkor

²⁰⁷ Például a küszöb alatti reklámozás, tisztességtelen befolyásolási technikák, vásárlók megtévesztése, stb.

²⁰⁸ Id. pl. Szabó B., Szederkényi B.: *Reklámok figyelemre gyakorolt hatásának szemmozgáskövetéses vizsgálata*. in. Jel-Kép. Kommunikáció, közvélemény, média. 2020/1. 71-84.o.

²⁰⁹ Bővebben in. Sas I.: *Reklám és pszichológia*. Kommunikációs Akadémia Könyvt. 2007.

²¹⁰ Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J. (1995). *Ex post ≠ ex ante*. Law and Human Behavior, 19(1) 1995. 89-104.o. 90.o.

²¹¹ Czabán S.: *A nagy történetmesélő – a döntéshozatal történeti modellje, utólagos okoskodási torzítás és a jogi felelősség utólagos megállapításának pszichológiai kérdései*. In Jogelméleti Szemle 2020/2. 15-28.o 21.o.

²¹² A horgonyhatás a számos kognitív torzítás egyike, mely elménk működésének egyik elkerülhetetlen sajátossága. Lényege röviden, hogy ha egy eldöntendő kérdés előtt megismerünk egy számot – például a kívánt kártérítés összegét – akkor az a továbbiakban akár irracionális módon is befolyásolni fogja szakszerű és kiérleltnek tűnő ítéleteinket. Konkrétan, nem fogunk tudni teljes mértékben elvonatkoztatni a már egyszerű megismeret szám mértékétől. Bővebben: Czabán S.: *Horgonyhatás és jog – tudunk-e megbízható numerikus ítéleteket hozni az igazságszolgáltatás kontextusában?* THEMIS: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata 2064-0900 pp. 29-43 2020.

ismerték fel gazdasági szereplők, hogy a pszichológiai tudás nem csak a piaci, de a munkahelyi teljesítmény fokozására is felhasználható. Pszichológus szakértők munkaügyi perek, illetve munkahelyi zaklatási ügyek esetén a munkahelyek és munkavégzés pszichológiájával foglalkozó alkalmazott ág²¹³ mellett egy olyan szociálpszichológiai kutatási területet is felhasználnak, mely a diszkrimináció megjelenési formáival, pszichológiai okaival és hatásaival foglalkozik.²¹⁴

4.4. Közigazgatási jog és jogpszichológia

A munkaerőkiválasztás, a diszkrimináció mentes előléptetés vagy a munkahelyi vezetők támogatásának pszichológiája mellett a munkapszichológia másik kutatási területe a szervezetpszichológia. Ez a terület arra keresi a választ, hogy a munkaszervezetek milyen pszichológiai szabályszerűségek szerint működnek, milyen a szervezet belső kultúrája, hogyan oszlanak meg a felelőségek és a munkafeladatok, és hogyan küzd meg a szervezet a belső konfliktusokkal és külső kihívásokkal.²¹⁵ A közigazgatási szervezetek a munkapszichológia és a szervezetpszichológia eszköztárára támaszkodnak belső működésük kialakítása során, és szervesen építik be az egyes technikákat a szervezet fejlesztésébe és optimális teljesítményének fokozásába is.²¹⁶ Ezek a feladatok legtöbbször az egyes szervezetek HR osztályain alkalmazott munkapszichológusok tevékenysége nyomán érhetőek tetten.²¹⁷

²¹³ Például. Klein S.: *Munkapszichológia*. Edge 2000 Kiadó. 2004.

²¹⁴ Lásd bővebben. Kovács M. (szerk.): Az előítéletek feltárása és csökkentése. *Alkalmazott Pszichológia* XII. évf. 1-2. szám. 2010.

²¹⁵ Például. Klein S.: *Vezetés- és szervezetpszichológia*. Edge 2000 Kiadó. 2021.

²¹⁶ 2011. június 10-én indult el a Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program, melynek célja a magyar állam teljes körű közigazgatási megújítása volt. A program keretében többek között számos szervezetfejlesztési tanulmány, kézikönyv és útmutató készült a magyar közigazgatási szervezetek fejlesztésére, átalakítására és korszerűbbé tételére. Például. Kun L.: *Közigazgatás-fejlesztés és hatékonyság*. NKE. 2017. vagy Dr. Rónay M.: *Szervezetfejlesztés a közszolgálatban*. NKE. 2014.

²¹⁷ Az Egyesült Királyságban például a Crown Prosecution Service vagy másnéven a Királyi Ügyészség HR csapatában foglalkoztatott munkapszichológusok rendszeresen monitorozzák az ügyészségi rendszer több mint 6.000 munkavállalójának munkahelyi teljesítményét és jóllétét és fejlesztési programokat dolgoznak számukra. Bővebben: <https://www.cps.gov.uk/about-cps>

4.5. Alkotmányjog és jogpszichológia

Az alapjogok és a pszichológia kapcsolata kétirányú. Egyfelől alapjogi vonatkozásai vannak a pszichológia gyakorlásának, vagyis a pszichoterápiának és a pszichiátriai betegek ellátásának.²¹⁸ Ilyenkor az ellátottak alapvető jogainak érvényesülését vizsgálják jogi szakemberek a pszich-szakma²¹⁹ munkatársainak közreműködésével. Ezeknek a jogoknak egy része nemzetközi egyezményekből,²²⁰ illetve az Alaptörvényből is levezethető.²²¹

Az Amerikai Pszichológiai Társaság 2021-ben fogadta el az ú.n. “Five Connections Framework-öt” (az öt kapcsolódási pont keretrendszer), mely öt különböző kapcsolatot fogalmaz meg az emberi jogok és a pszichológia között.²²² Az első a pszichológus emberi létéből fakadó kapcsolat, ami őt magát is az emberi jogok alanyává teszi. Ennek részként rendelkeznek bizonyos a szakmájukhoz és tudományágukhoz elengedhetetlen különleges jogokkal is.²²³ A második kapcsolat annak a szélesebbkörű feltételezésnek a része, hogy a pszichológusok tudásukat és módszereiket az emberi jogok nagyobb mértékű megvalósításának érdekében alkalmazzák. A harmadik annak a szakma etikai felfogásnak a része, amely azt feltételezi, hogy a pszichológusok ellenzik a pszichológiai tudományokkal való visszaélést és ennek részeként tiszteletben tartják az emberi jogokat. A negyedik az előző pont másik oldala, hogy a pszichológusok előítéletek nélkül hozzáférést biztosítanak mindenkinek a pszichológiai tudomány és gyakorlat eredményeihez. És az ötödik, hogy a pszichológusok szakmájuk jellegénél fogva kiállnak az emberi jogokért.²²⁴

²¹⁸ Például: Gombos G. és tsai.: Emberi jogok a gyermekpszichiátriában. Kiadja a Pszichiátriai Érdekvédelmi Fórum. 2003. https://www.pef.hu/resources/documents/emberi_jogok_a_gyermekpszichiatriaban.pdf

²¹⁹ Pszichológiával és pszichiátriával foglalkozó szakemberek összefoglaló neve.

²²⁰ Például: az Európa Tanács 1987-es *Egyezmény a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről* vagy az ENSZ által 1991-ben elfogadott *Principles for the protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care*, és a 2006-ban elfogadott *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*.

²²¹ Például az Alaptörvény XIV. és XV. cikkei

²²² Huminuik, K.: *The five connections: A human rights framework for psychologists*. International Journal of Psychology. March. 2023. <https://doi.org/10.1002/ijop.12908>

²²³ Például, az akadémiai szabadság biztosításának a joga és a titoktartáshoz való jog, mely része a szakma etikai esküjének és elengedhetetlen része a szakma mindennapi gyakorlásának. In. Huminuik, K.: *The five connections: A human rights framework for psychologists*. International Journal of Psychology. March. 2023. 3.o.

²²⁴ Bővebben Patel, N.: Human rights-based approach to applied psychology. *European Psychologist*, 24, 2019. 113–124.o.

A másik irányzat maguknak az alapjogoknak a társadalmi és ezen belül szociálpszichológiai vonatkozásaival foglalkozik. Az olyan emberi jogi problémák, mint a xenofóbia, rasszizmus, és diszkrimináció évtizedek óta a szociálpszichológia homlokterében levő kutatási területek. A modern interkulturális pszichológia támpontokat nyújt az emberi jogi kulturális relativizmus és univerzalizmus vita újkori elméletei számára. Ugyancsak szociálpszichológiai kutatási terület a női esélyegyenlőség és a fogyatékosok érdekvédelmének érvényesülése és ezek hatásai az egyes emberek életére. A gyermekek jogainak védelme elméletben és gyakorlatban is szervezatosan támaszkodik a morális fejlődéssel kapcsolatos pszichológiai kutatások eredményeire, illetve a gyermekpszichoterápiás gyakorlat tapasztalatira. A modern emberi jogi fejlődés számára elengedhetetlen adalékokkal szolgál a pszichológia a mentális egészség, a vallás személyes jelentősége, a menekültek befogadásának folyamata, az emberkereskedelem áldozatainak védelme és az emberi méltóság mibenléte területén.²²⁵ Végezetül az emberi jogok területén végzett pszichológiai kutatások egyik, ha nem a legfontosabb területe, az ún. szociálpszichológiai béke kutatás. Ez a paradigma a társadalmi csoportok közötti viszonyokkal foglalkozik, azoknak is a csoportközi agresszió kialakulásában betöltött szerepével, illetve az erőszak mérséklésének és megelőzésének lehetőségeivel.²²⁶

4.6. Jogalkalmazás és jogpszichológia

Végezetül essen szó a jogalkalmazás és a pszichológia kapcsolatáról. A jogalkalmazás, mint a jogi szabályok érvényesítésére irányuló tudatos tevékenység, ugyan túlmutat a tételes jogon, az eljárási törvények miatt mégis szükséges, hogy itt is szót ejtsünk róla.²²⁷ E jogilag szabályozott eljárás keretében a jogalkalmazó formális logikai műveletek segítségével dönt természetes és jogi személyek közötti egyedi jogviszonyok megállapításáról, létesítéséről, megváltoztatásáról vagy

²²⁵ Lásd bővebben: Rubin N. S. and Flores R. L. (eds): *The Cambridge Handbook of Psychology and Human Rights*. Cambridge University Press. 2020.

²²⁶ Vollhardt, J. K., & Bilali, R.: Social psychology's contribution to the psychological study of peace: A review. *Social Psychology*, 39. 2008., 12–25.. in. Twose, G., Cohrs, C., J.: *Psychology and Human Rights: Introduction to the Special Issue*. Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology. Vol. 21, No. 1, 3–9. 2015.

²²⁷ Későbbiekben a disszertáció egy egész részt szentel ennek a témának, ezért itt csak néhány jellegzetességet villantok fel.

megszüntetéséről. Ezek a formális logikát igénylő műveletek három fő szakaszra bonthatók. Az első a tényállás megállapítása (vagyis a jogilag releváns tények feltárása), a második a jogszabály értelmezése, a harmadik pedig a határozat meghozatala, melynek indoklásában a jogalkalmazó rögzíti a tényállás jogi minősítéséhez és a jogkövetkezmények megállapításához vezető logikai lépéseket.

Gondolkodásunkat – akár akarjuk, akár nem – tudattalan folyamatok is irányítják, melynek vizsgálata nagyrészt a kognitív pszichológia tárgykörébe esik. A XXI. század elejére, gondolkodásunkat és döntéseinket befolyásoló, nem tudatos érzelmi, társas és kognitív mechanizmusoknak egész katalógusát azonosították be a kutatók, amelyre összefoglalóan kognitív torzításként (cognitive bias) szokás utalni.²²⁸ Ezek a mechanizmusok fogyasztói preferenciáink vagy gazdasági döntéseink befolyásolása mellett minden egyéb formális logikát igénylő dolog megítélését is torzíthatják. Ezek a hatások arra késztették a kutatókat, hogy a jogi döntéshozatal fent vázolt formális logikai lépéseit összevessék bizonyos kognitív torzításokkal, mint például a horgonyhatás²²⁹ ²³⁰ vagy hétköznapi emberismeretünk jogi hatásai.²³¹ Az empirikus kísérletek azt mutatják, hogy ezekből az összevetésekből a jogi döntéshozatal sajnos nem jött ki makulátlanul, mivel a kognitív torzításoktól a jogalkalmazók sem mentesek. Nem is kell annak lenniük; elég, ha meg- és felismerik saját pszichés és kognitív mechanizmusait, így ugyanis könnyebben lesznek képesek automatikus belső folyamataikat lehatárolni a jogalkalmazási feladatok során.²³²

²²⁸ Lásd például : <https://viselkedestudomany.hu/>

²²⁹ Számszerű adatok hatása a későbbi számszerű következtetések mennyiségére.

²³⁰ Bővebben: Czabán S.: *Horgonyhatás és jog – tudunk-e megbízható numerikus ítéleteket hozni az igazságszolgáltatás kontextusában?* THEMIS: Az ELTE Állam- és Jogtudományi doktori iskola elektronikus folyóirata 2064-0900 pp. 29-43.o. 2020.

²³¹ Bővebben Czabán S.: A spontán emberismeret jogpszichológiai vonatkozásai, a veszélyes döntések elmélete és a demokratikus döntéshozatal kognitív kihívásai. Bibó jogi és politikatudományi szemle 2020/2. 4-21.o. és Porter, S., Brinke, L., Gustaw, C.: „*Dangerous decisions: The impact of first impressions of trustworthiness on the evaluation of legal evidence and defendant culpability*” *Psychology, Crime & Law* 2010/6. 477–491.;

²³² A pszichoterápiás folyamat egyik alapvető eleme, amikor a terapeuta a terápiás ülés során saját pszichés folyamatait a terápia szolgálatába állítja. Ilyenkor az történik, hogy figyelni magát és a páciens viselkedése nyomán benne kialakuló érzéseket, gondolatokat felhasználja a páciens jobb megértésére. Ahhoz, hogy erre képes legyen éveken át tartó pszichés tréning eredményeként megtanulja saját és a külvilág által benne keltett érzéseket megragadni, elkülöníteni és verbalizálni. A képzés eredményeként saját pszichéjéből kovácsol munkaeszközt. Ilyen munkaeszköz a jogalkalmazó számára saját elméje. A jogi tréning során a bírók megtanulják a jogszabályok helyes értelmezésének módszerét, a tények pontos felismerését és a logikus érvelés technikáját. Azonban ahhoz, hogy a gondolkodásuk hibamentes legyen, véleményem szerint, el kell

5. Jogpszichológia történeti megközelítésben

A jogpszichológia történeti kialakulását Hugo Münsterberg 1908-ban írt *Tanúk padján* című művétől szokás indítani, ha azonban jogi szemmel kezdünk el kutakodni a pszichológiatörténeti könyvekben, könnyen észrevehetjük, hogy már Münsterberg előtt is születtek olyan elméletek és kutatások, amelyek mind a pszichológiával, mind pedig a joggal (azon belül a jogfejlődéssel és a jogtudománnyal is) kapcsolatban álltak. Ezek a korai elméletek a fejezet elején tárgyalt három kérdés²³³ köré csoportosíthatóak.

5.1. Kezdeti jogpszichológiai elméletek

A bűnelkövetés magyarázatára a XIX. század végén született elméletek egyike volt Franz Joseph Gall (1758 – 1828) osztrák fiziológus, anatómus, elmélete, mely szerint minden lelki képességnek megfeleltethető az agy egy-egy határozott centruma. Aszerint, hogy ki milyen lelki alkat az adott agyi centrum erősebb fejlettségéből lehet következtetni, ami külsőleg a koponya bizonyos kidomborodásában mutatkozik meg. Elméletét elítélteken és elmebetegeken tesztelte, akiken meghatározott koponya dudorok mintázatát kereste. Kutatásait empirikus kutatómódszertani szempontból az egyoldalú bizonyítás iskolapéldájának is szokták tartani, mivel vizsgálódásai során csak azokat az eredményeket vette figyelembe, amelyek kezdeti hipotézisét alátámasztották. Gall elméletének elkötelezett híve Cesare Lombroso (1835 – 1909) olasz kriminológus, fiziológus, elméletében a frenológia eredményeit felhasználva azt állította, hogy bizonyos emberi csoportok „született bűnözők”, akik örökletes „bűnözési hajlammal” jönnek a világra és ez a hajlam a külső fizikai megjelenésükben is felfedezhető. Lombroso elméletében a bűnnek különböző karakterológiai különíthetőek el egymástól (tolvajlási hajlam, a csaló-szélhámos hajlam, gyilkos hajlam) és ezek meghatározzák a bűnöző külső és belső tulajdonságait. Lombroso

sajátítaniuk automatikus, tudattalan gondolkodási mechanizmusaik felismerésének és kiküszöbölésének technikáját is, máskülönben úgy járhatnak, mint a kezdő pszichoterapeuta, aki sugalmazásaival téves emlékeket ébreszt pácienseiben.

²³³ A) Miért bűnözik az ember? B) Honnan tudjuk, hogy igazat mond-e? És ha az igazat mondja, akkor honnan tudjuk, hogy az a valóságnak megfelel-e? és C) Miért tartjuk be a szabályokat?

volt az első, aki a felszíni jegyek mérésén és katalogizálásán kívül egy belső változó mérését is beemelte kutatásaiba: 1895-ben rendőrségi gyanúsítottak vérnyomásának változását mérte a kihallgatások során.²³⁴

A hazugság detektálása rendkívüli módon izgatta a kutatókat a századfordulón. Vittorio Benussi 1904-ben légzésvizsgáló berendezést alkotott, James Mackenzie kardiológus pedig 1906-ban megalkotta a Mackenzie-Lewis féle poligráfot, melyben kardiológiai jeleket és légzésszámlálót kötött egybe. Ezekben az években végezte Münsterberg is első vizsgálatait gyanúsítottak és tanúk kikérdezésével és a Jung-féle szóasszociációs teszt felvételével, és ekkor tartotta meg Sigmund Freud 1906-os előadását bécsi bírónak a pszichológia működéséről.²³⁵ Münsterberg vizsgálataival arra jutott, hogy az egyén akaratlanul is tehet téves tanúvallomást, mégpedig a megismerés korlátai miatt és függetlenül saját motivációitól, tehát attól, hogy hazudni akar-e vagy őszinte szeretne maradni. Vizsgálódásai során jutott arra a megállapításra is, hogy „a bűnözők nem születnek, hanem készülnek – nem is magukat készítik, hanem a társak készítik őket”²³⁶, mellyel cáfolta Lombroso és az antropológiai kriminológusok született bűnözőkre vonatkozó tételét. Münsterberg arra is felhívta a figyelmet, hogy a jognak figyelembe kellene vennie a modern pszichológia eredményeit és megállapításait annak érdekében, hogy jobb ítéletek születhessenek, hiszen egyetlen ember sem, így a bírák és az esküdtek sem tévedhetetlenek,²³⁷ ezért tudományosan megalapozott tényeket és technikákat kellene használniuk a „józan észre” alapozott érveléssel szemben. Münsterberg eredményeit először, mint a hazugságvizsgálat új eszközét éltette a korabeli sajtó, azonban módszereit a kortársak megkérdőjelezték. Emellett áldozatává vált a történelmi folyamatoknak is. Az első világháború kitörését követően az Egyesült Államokban élő német tudósként nem kívánatos személynek nyilvánították és megfosztották katedrájától is.²³⁸ Eközben a műszeres hazugságvizsgáló berendezések fejlődése tovább folytatódott.

²³⁴ i.m. Pléh Cs. 1990. 34. o.

²³⁵ i.m. Tapp, J. L. 1976. 359.o

²³⁶ i.m. Pósch K. 2015. 29. o.

²³⁷ *Ugyanott.*

²³⁸ *Ugyanott.* 31. o.

William Marston 1916-ban a vizsgálati személyeknél erős korrelációt vélt fölfedezni a szisztolés vérnyomás emelkedése és valótlan válaszok adása között. 1921-ben John Larson gépe kötötte először össze a vérnyomás és légzés vizsgálatát és ekkor használták az eljárást először a bűnüldözésben is. Leonarde Keeler 1939-ben korszerűsítette az eszközt: hordozhatóvá tette és hozzákötötte a galvanikus bőrellenállás mérést is, mely így a modern poligráf első prototípusa lett.²³⁹ Keeler klasszikus hazugságvizsgáló berendezése a bőrellenállást, a vérnyomást és szívverést és a légzésszám változásait mérte. A modern eljárásokban ez a három jel további fiziológiai jelek mérésével egészülhet ki, például agyi aktivitást, testhő változást, hangszín változás, vagy izomfeszültségváltozást mérő berendezésekkel. Az eljárás előnye, hogy objektíven mérhető eredményeket produkál és laikusok által tudatosan nehezen befolyásolható. Hátránya, hogy megbízhatósága nem százszázalékos, így bizonyítási eljárásban nem fogadható el.

Az ember bűnözésre való hajlama, illetve a hazugságdetektálás mellett a harmadik örökzöld jogpszichológiai kérdés, hogy miért tartjuk be a szabályokat. Ezt egyszerre több szinten, filozófiailag, politikailag és szociológiailag is meg tudjuk válaszolni 1932-ben pedig a pszichológia is kidolgozott egy választ erre a kérdésre. Ekkor jelent meg Jean Piaget svájci pszichológus könyve a gyermekek morális vélekedéséről,²⁴⁰ melyben azt állította, hogy a szabályok koncepciója és a szabálykövető viselkedés a gyermekben szüleivel, később pedig kortársaival való interakciókon keresztül alakul ki. Piaget a kant-i filozófiai alapokhoz visszanyúlva abból indult ki, hogy a kulturális normák nem feleltethetőek meg a morális normáknak, a moralitás pedig társas kapcsolataink révén gyermekkorban alakul ki és körülbelül tizennégy éves korunkra megszilárdul.²⁴¹ A morális fejlődés Piaget

²³⁹ A poligráf nevét a fiziológiai reakciók egyidejű méréséből származó írott jelekről kapta. Azt, hogy a hazugság miatt jár bizonyos fiziológiai jegyek megjelenésével vagy megváltozásával a mai napig nem tudják biztosan a kutatók. Annyi bizonyos csak, hogy amikor valódi téthelyzetben valótlan választ adunk egy feltett kérdésre, szervezetünk izgalmi reakciót produkál, melynek fiziológiai jelei műszeresen mérhetőek.

²⁴⁰ Piaget, J.: *The Moral Judgement of the Child*. 1932.

²⁴¹ A 3-4 évesen a szabályokat a felnőtt testesíti meg a gyermek számára, 5-7 éves korban kialakul az önálló szabályfogalom, de még nagyon merev, 8-10 éves korban a gyermek felismeri, hogy a normák és szabályok igazi forrása a felnőtt, 10-12 éves korban a gyermekek kezdik jobban megérteni mások motivációit és cselekedeteit, azonban a szabályoknak még külső forrásai vannak, 12 éves kor után a szabályokat a gyermek belső meggyőződéséből tartja be és felfogja, hogy a szabályok és normák elsősorban az emberek közös megegyezésén alapulnak, 14 éves korra a belső morális koncepciók megszilárdulnak és a tettek következményei előre felismerhetővé válnak a gyermek számára.

szerint egymástól jól elkülöníthető szakaszokban megy végbe a gyermek kognitív, neurológiai fejlődésének megfelelően.

Korabeli anekdoták szerint Piaget egyik meghatározó gyermekkori élménye, mely pályaválasztására is hatással lett, egy családi bűnügyi történet volt. Nevelőnője beszámolója szerint egy alkalommal megpróbálták elrabolni a kis Jeant és csak a nevelőnő hősiesség helytállása futamította meg az idegeneket. Piaget még kamaszkorában is határozottan emlékezett a traumatikus eseményre, mindaddig, amíg a nevelőnő egy levélben be nem ismerte szüleinek, hogy a történetet csak kitalálta és abból egy szó sem volt igaz. Piaget-nak szöveget ütött a fejében, hogy hogyan emlékezhet ennyire tisztán valamire, ami egyáltalán meg sem történt. Az emberi emlékezetnek a konstruktív jellegét Frederic Bartlett írta le 1932-ben,²⁴² Piaget morális fejlődésről szóló könyvével egy időben. A jelenség, amiből Bartlett kiindult az volt, amit Piaget is átélhetett: a mindennapi emlékezés során sokszor úgy emlékszünk valamire, ahogyan az a valóságban nem vagy nem teljesen úgy történt meg. Ilyen téves vagy a valósághoz képest torz emlékeink azért jöhetnek létre, mert az emlékezés mentális folyamata során emlékeink megváltoznak. A felidézés alkalmával jelen lévő gondolatainkat, értékelésünket, érzelmeinket, benyomásainkat is hajlamosak vagyunk az emlékhöz kötni, így az emlékezeti előhívás aktuális kontextusában jelen lévő információk aktívan hozzájárulnak az emlékezeti rekonstrukció folyamatához. Ez az elmélet Bartlett egy nagyobb paradigmájába illeszkedik bele: az emlékezeti sémák emlékezetben játszott szerepébe. A pszichológiában a mentális sémák a megismerést segítő egységek, melyek ismereteink rendszerezett tudásbázisából összegzett tapasztalatok. Bartlett szerint az előhívás maga is sémák mentén történik, a sémák felidézésnél való alkalmazása pedig azt eredményezi, hogy az eredeti tapasztalat sémába nem illő elemeit elveszítjük, és így emlékezeti torzításoknak esünk áldozatul.²⁴³ Az itt leírt folyamatok Bartlett elképzelése szerint spontán mennek végbe az emberi elmében az emlékezés során, azonban ahogy a jogi nyelv kutatások is bemutatják²⁴⁴ a nyelvi

²⁴² Bartlett, F. C.: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány.* Gondolat Kiadó. 1985. 288-309.o.

²⁴³ *Ugyanott.* 294, 306.o.

²⁴⁴ Bővebben: Vinnai E.: *Jog és nyelv határán.* Gondolat Kiadó. 2017.

befolyásolás révén az előhívás illetve az elhangzott narratíva megítélése másoktól származó, külső információk révén is befolyásolhatók.

5.2. Jogpszichológia a második világháború után

Az 1940-es évekre változás állt be a bírósági eljárásokban. Amerikában megváltoztak a bizonyítékok hitelességének standardjai és jelentős fejlődésen mentek át a tanúkihallgatási technikák. A második világháború a pszichológiai kutatások irányát is meghatározta egy időre, így kezdett bele például Adornó az F-skála kialakításába vagy Stanly Milgram az autoritásnak való engedelmesség korlátainak kutatásába. Milgram 1961-ben, 3 hónappal Eichman nürnbergi tárgyalásának kezdete után kezdett el azon gondolkodni, hogy a nürnbergi tárgyalásokon rendre elhangzó „parancsra tettem” érv, vagy kimentés, mennyire tükrözheti az emberi természetet. Kísérletsorozata és a következtetések levonása több mint tíz évig tartott, melynek konklúziója szerint a hétköznapi emberek igen is hajlamosak a szélsőséges cselekedeteket végrehajtani olyan személyek határozott felszólítására, akiket valamilyen okból²⁴⁵ maguk felett állónak tartanak. Philip Zimbardo 1973-ban folytatta le híres Stanford-i börtönkísérletét, melyben eredetileg az amerikai börtönökben elterjedt széleskörű börtönőri erőszak okait próbálta feltárni. Hipotézise az volt, hogy a társadalmi szerepelvárásokkal való önkéntelen azonosulás az, ami döntően befolyásolja viselkedésünket és a börtönökben tapasztalható agresszió ezért inkább a helyzetnek tulajdonítható mintsem a szereplők személyiségjegyeinek. Az eredmények részben alátámasztották Zimbardo hipotézisét, ám a kísérletnek számos gyenge pontja volt, ami miatt később megkérdőjeleződött, hogy csupán egy véletlenszerűen betöltött szerep (börtönőr vagy fogvatartott) szélsőséges viselkedésre ösztönözné az embereket. Utólag hasonló kritika fogalmazódott meg Milgram kísérletével kapcsolatban is²⁴⁶ és felmerült, hogy kísérletében a mesterséges környezetben kiváltott viselkedésnek

²⁴⁵ A szociális tanuláselméletek szerint olyan embertársaink, akiket családirag, társadalmilag, szakmailag, hatalmi helyzetüknél fogva, vagy – mint Milgram kísérletében – egy egyszerű szerepelvárás miatt, magunk felett állónak tartunk, döntő befolyással tudnak lenni viselkedésünkre az általuk mutatott viselkedési minták által.

²⁴⁶ Mindkét kísérletben kérdéses, hogy egy kontrollált körülmények között, mesterséges helyzetben kiváltott viselkedés a való életben is ugyanolyan módon jelenne-e meg.

alternatív magyarázatai is lehetnek. Emellett mindkét kísérlettel kapcsolatban komoly etikai aggályok is megjelentek, ugyanis a kísérletvezetők nem védtek meg a résztvevőket a komoly traumatizálódástól.²⁴⁷

Milgram és Zimbardo kísérletei, bár eredményeik fenntartással kezelendők, ráirányították arra a figyelmet, hogy a jogalkalmazásban oly egyértelműnek tartott személyes felelősségnek lehetnek más határai is, mint ahogyan az jogalkotók és jogalkalmazók korábban gondolták. Természetesen egyik kísérlet sem alkalmas arra, hogy ezek alapján valakit felmentsenek egy erőszakos bűntett alól, ha arra hivatkozik, hogy tettét parancsra követte el, vagy arra, hogy az intézményi kultúra hozta ki belőle erőszakos énjét. Arra azonban alkalmasak, hogy felhívják a figyelmét a jogalkalmazónak arra, hogy a körülmények mérlegelésénél legyen figyelemmel ezekre a jelenségekre is.

5.3. Az intézményesülés kora

A 70-es évek pszichológiai kutatásainak másik vonulata a gondolkodás és emlékezés vizsgálatára összpontosult. A Bartlett által leírt konstruktív emlékezet jelenségét szemlélteti Loftus és Palmer 1974-ben elvégzett klasszikus kísérlete.²⁴⁸ A kísérletben résztvevők egy közlekedési balesetről szóló filmet néztek meg, majd megkérték őket, hogy kérdések alapján idézzék fel a filmen látott eseményeket. A különböző kísérleti csoportoknak egyetlen szó eltéréssel tették fel ugyanazt a kérdést,²⁴⁹ aminek hatására a személyek szignifikánsan eltérő sebességre „emlékeztek” a filmen szereplő autók esetében. Bár Milgram, Zimbardo és Loftusék kísérletei nem a jogpszichológia paradigmáján belül jöttek létre²⁵⁰ az eredmények

²⁴⁷ Milgram kísérletében a résztvevők azt élték át, hogy a kísérletvezető felszólítására valóban képesek lettek volna saját kezüleg halálos áramütést mérni embertársaikra, míg Zimardonál a börtönőrnek „beosztott” diákok pusztán egy másik ember feletti hatalmi helyzetüknél fogva valóban meg is alázták a rájuk bízott „fogvatartottakat”.

²⁴⁸ Loftus, E. F., & Palmer, J. C.: Reconstruction of auto-mobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal behavior*, 1974. 13. 585-589. o.

²⁴⁹ Például: „Milyen gyorsan ment az autó, amikor a másikhoz ért?”, „Milyen gyorsan ment az utó, amikor a másiknak koccant?”, „Milyen gyorsan ment az autó, amikor a másiknak ütközött?”

²⁵⁰ Az eredeti szándék egyik kísérletnél sem az volt, hogy a jog működését pszichológiai keretek között modellezzék. Milgram az autoritásnak való engedelmesség mértékét kutatta, Zimbardo a társadalmi szerepek viselkedés torzító hatását próbálta bebizonyítani, míg Loftus és Palmer kísérletükkel az emlékezeti teljesítmény módosulását demonstrálta az előhívási sémák hatására.

megtermékenyítő hatással voltak a jogpszichológiára, amely addigra már elindult az intézményesülés útján.

Az első intézmény az Amerikai Pszichológiai Társaság 41. divíziójának, az Amerikai Pszichológia-Jog Társaságnak 1968-as megalakulása volt,²⁵¹ melynek elnöki tisztét 1971 után June Louin-Tapp²⁵² töltötte be. Az társaság első éveit az útkeresés jellemezte. Az alapítók szándéka az volt, hogy a tágabb fókuszú jog és társadalom irányzatokhoz képest, egy jobban pszichológiára fókuszáló tudományos társaságot hozzanak létre, azonban a pszichológia jogi környezetben való alkalmazhatóságáról vita alakult ki. Az egyik alapító, Jay Ziskin könyvében azt állította, a pszichológiai bizonyítékok túl megbízhatatlanok ahhoz, hogy jogi eljárásokban támaszkodjanak rájuk. Válaszul jelentette meg összefoglaló tanulmányát Tapp, aki jogi szocializációval és gyermekkori traumákkal foglalkozott amellettt érvelt, hogy a pszichológiának igenis van relevanciája a jog területén és 1976-os összefoglaló tanulmányában²⁵³ a terület „nyitányáról” írt.²⁵⁴ A társaság tudományos folyóirata, a *Law and Human Behavior* (Jog és emberi viselkedés) 1977-ben jelent meg először és máig a terület egyik legmeghatározóbb nemzetközi szaklapja.²⁵⁵ Miközben a jogpszichológiai kutatások a '70-es évei óta töretlenül fejlődnek és a *Law and Human Behavior*-t más folyóiratok is követik²⁵⁶ a pszichológia és a jog az egyetemi oktatásban is teret nyert és megalakultak az ún. kapcsolt („joint”) kurzusok, és a jogpszichológiai egyetemi szakok.²⁵⁷

A világ első egyetemi jogpszichológia programja az Egyesült Államokban, a Nebraskai Egyetemen indult 1974-ben, azzal a céllal, hogy lehetőséget adjon a jogi relevanciával bíró pszicho-szociális kérdések tanulmányozására és kutatására, valamint akadémiai szakemberek képzésére. A programot a pszichológiai és a jogi

²⁵¹ Grisso, T.: "A Developmental History of the American Psychology-Law Society". *Law and Human Behavior*. 15 (3): 213–231.o. 1991.

²⁵²²⁵² Levine, F. J.: June Louin-Tapp (1929–1992): Obituary. *American Psychologist*, 49(11), 965. 1994.

²⁵³ i.m. Tapp, J.L. 1976. 359-404.o.

²⁵⁴ Érdekes módon ez az újdonság hatás azóta sem múlt el, annak ellenére sem, hogy a frenológia kidolgozása óta már legalább 130 év telt el.

²⁵⁵ <http://www.apadivisions.org/division-41/index.aspx>

²⁵⁶ Pl. <http://psycho-droit.com/index.php/psychologie-juridique>

²⁵⁷ Pl. <https://law.stanford.edu/education/degrees/joint-degrees-within-stanford-university/law-and-psychology/>, <https://psychology.unl.edu/psylaw/>, <https://psychology.columbia.edu/content/psychology-and-law>,

kar a mai napig közösen hirdeti meg, és a jogpszichológiai specializáció lehető legszélesebb palettáját kínálja föl a hallgatók számára.²⁵⁸ Az interdiszciplináris program célja, hogy a hallgatók képesek legyenek pszichológiai tudásukat empirikus alapon alkalmazni jogi kérdések elemzéséhez, a jogi szabályozás és a bírósági döntések háttérében meghúzódó pszichológiai tényezők felismeréséhez és a jog társadalmi működésének megértéséhez.²⁵⁹ ²⁶⁰ 1992-ben megalakult az Európai Pszichológia és Jog Egyesület (European Association of Psychology and Law – EAPL), mely Boros János, Münich Iván és Szegedi Márton szervezésében Budapesten tartotta egyik első nemzetközi konferenciáját. A szervezetnek ma már 22 országból vannak tagjai, nem csak az Európai kontinens országaiból, hanem Dél-Amerikából, Japánból és Ausztráliából is.²⁶¹

A jogpszichológiai kutatások és gyakorlatok száma a hetvenes évek és az intézményesülés után az ezredfordulóig robbanásszerű növekedésnek indult. Ebben szerepet játszhatott a kognitív pszichológia megszilárdulása is, melyből a neurológia és a számítástechnika fejlődésével és összekapcsolódásával végül önálló tudományterületként fejlődött ki a kognitív tudomány.²⁶² A kognitív pszichológia az emberi gondolkodás törvényszerűségeinek feltárása közben számos olyan mechanizmust azonosított, mely megdöntötte az addig racionális döntéshozónak tartott ember képét. Amos Tversky és Daniel Kahneman 1974-es cikke a

²⁵⁸ A hagyományosan oktatott tárgyak az esküdtzéki döntéshozatal; a szemtanúk tanúvallomása; döntéshozatal gyermekkorban; disztributív és procedurális igazságszolgáltatás; családon belüli és párkapcsolati erőszak; büntetőjogi felelősség; fiatalkori bűnözés és igazságszolgáltatás; szakértői bizonyítás és a tudományos bizonyítékok figyelembevétel. A kevésbé népszerű tárgyak az adózási hajlandósággal, az altruista viselkedéssel és a gyermektartással, a halálbüntetéssel, a szexuális zaklatással, a munkahelyi és más jellegű diszkriminációval, a mentális egészséggel, a pénzügyi műveltséggel és csóddal, az alternatív vitarendezéssel, a vallásszabadsággal, a felnőtt elítéltek próbaidejével, és az egészségügyi rendszerrel kapcsolatos kérdések.

²⁵⁹ A Nebraskai Egyetemen végzett jogpszichológiai szakemberek az Egyesült Államokban elsősorban egyetemeken, kutatóintézetekben, jogvédő szervezeteknél, ügyvédi irodákban, esküdtzéki tanácsadó szervezeteknél, bíróságokon, valamint helyi vagy központi kormányzati hivataloknál tudnak elhelyezkedni

²⁶⁰ <https://psychology.unl.edu/law-psychology/>

²⁶¹ <https://eapl.eu>

²⁶² Pléh, Cs.: A kognitív pszichológiától a kognitív tudományig. in *Neveléstudományi tanulmányok*.

gondolkodási heurisztikákról²⁶³ és a horgonyhatásról az egyik első lépés volt.²⁶⁴ A páros kutatásai bebizonyították, hogy az emberi gondolkodás csak látszólag tekinthető racionális indokok logikus láncolatának, valójában az esetek legnagyobb részében szenzoros és érzelmi benyomások irányítják gondolkodásunkat a perc tört része alatt. A következő tíz évben a heurisztikus gondolkodás és a kognitív torzítások feltárt mechanizmusaira alapozva megszületett a viselkedéses közgazdaságtan, mely elméleti alapokon is leszámolt a racionális döntéshozó emberképpel,²⁶⁵ ez pedig a jogi morálisan racionálisan döntő emberképet is megkérdőjelezte.

A nyolcvanas évektől kezdve a jogpszichológiai kutatások újra deklaráltan célozták a jogérvényesüléssel kapcsolatos területeket. Weinberg, Wadsworth és Baron 1983-ban Loftus és Palmer emlékezeti teljesítményre vonatkozó kísérletét már azzal a céllal ismételte meg, hogy demonstrálják: a kikérdezés során elejtett félrevezető információval, szándékosan is befolyásolni lehet a szemtanúk emlékezeti teljesítményét.²⁶⁶ ²⁶⁷ A tanúvallomások megbízhatóságával foglalkozó Geiselman és társai²⁶⁸ azt vizsgálták, hogy vannak-e olyan kikérdezési technikák, amelyek nem csak kiszűrjük ezeket a félrevezető információkat, hanem inkább

²⁶³ Heurisztikáknak azokat a gondolkodási mintázatokat nevezi a kognitív pszichológia, amelyek látható racionális gondolkodási műveletek nélkül juttatják el az elmét egy-egy probléma megoldásához. Ezek a leegyszerűsítő mechanizmusok önmagukban még nem torzítják el döntéseinket, azonban alapjai lehetnek kognitív torzításoknak. Ilyen nem torzító mechanizmus például a korlátozott racionalitás általános információ feldolgozási modellje, mely egy elvileg végtelen mennyiségű információt tartalmazó helyzetben eljutja tja az elmét a legközelebbi még elfogadható (elég jó) döntés meghozataláig. Torzító heurisztika például a láthatósági hatás (mely alapján a környezetből kiugró események előfordulását gyakoribbnak érzékeljük), vagy a lehorgonyzási hatás (mely alapján egy már megismert számtól nem fogunk tudunk teljes mértékben elvonatkoztatni későbbi számszerű becsléseink során). Évtizedekig ezeknek a gondolkodási heurisztikáknak az algoritmikus modellezése állta útját a mesterséges intelligenciák kifejlesztésének, és a most útjára engedett ChatGPT is egyelőre még csak a következő egyszerű pszichológiai heurisztikákat tudja kezelni: pozitív és negatív szándék felismerése; kontextualitás; hangnem felismerése; személyiség felismerése.

²⁶⁴ Tversky, A., Kahneman, D.: *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Science, New Series, Vol. 185, No. 4157. 1124-1131.o. 1974.

²⁶⁵ Kahneman szerint Thaler, R.: Toward a positive theory of consumer choice. *Journal of Economic Behavior & Organization*. Volume 1, Issue 1, March, 39-60.o. 1980. cikke volt az első, amely már ezen az alapon értelmezte a fogyasztói viselkedést.

²⁶⁶ Weinberg, H. I., Wadsworth, J. and Baron, R. S. (1983). Demand and the impact of leading questions on eyewitness testimony. *University of Iowa. Memory & Cognition*. 1983, Vol. 11(1), pp. 101-104.

²⁶⁷ Baronék kísérletében szintén egy autóbaleset részleteire kellett emlékezni, azonban itt már nem kérdésekre rejtették a félrevezető információt, hanem állítások formájában. Az eredmények pedig itt is azt igazolták, hogy egy rosszul megválasztott kifejezés (a stoptábla és az elsőbbségadás tábla felcserélése) szignifikáns eltérést okozott a kapott válaszokban

²⁶⁸ Geiselman, R. E., Fisher, R. P., MacKinnon, D. P., & Holland, H. L.: Eyewitness memory enhancement in the police interview: Cognitive retrieval mnemonics versus hypnosis. *Journal of Applied Psychology*, 70[2], 1985. 401-412. o.

elősegítik, hogy a tanú minél több részletre minél pontosabban vissza tudjon emlékezni. Az emlékezet pszichológiai vizsgálatainak eredményeire alapul interjú technika ki tudja használni azt jelenséget, hogy az emlékezeti felidézés során emléknymainak és a felidézés körülményeinek ingerei együttesen alkotják meg az emléket.²⁶⁹ Ennek a folyamatnak a szakszerű kezelésével a visszaemlékező jóval pontosabban és részletgazdagabban tudja visszaadni az eredeti eseményeket és egyes kutatások szerint közben még a vallomásokat felvevő interjúztatók memóriája is javul.²⁷⁰ Ezeket az eredményeket Fisher és Geiselman²⁷¹ együtt adaptálták a jogi eljárások területére és részletes útmutatót dolgoztak ki a kikérdezés körülményeire és módszertanára vonatkozóan. Szerintük hagyni kell, hogy a tanú félbeszakítás nélkül, maga kontrollálhassa az információ áramlást, a kikérdezőnek pedig aktívan figyelnie kell, hogy a tanú az alapvető instrukciók mentén milyen részleteséggel idézi fel a történeteket.

5.4. Jogpszichológia a XXI. században

Ahogy Boros János írta az ezredfordulón „az elmúlt 20 évben az igazságügyi pszichológiában végbement fejlődés alapvetően megváltoztatta a hagyományos kriminálpszichológiáról való gondolkodásmódunkat. A pszichológia alkalmazása polgárjogot nyert az igazságszolgáltatás teljes folyamatában (nyomozás, kihallgatás, bírói döntés, büntetés-végrehajtás), emellett előtérbe kerültek olyan kérdések, mint az áldozattá válás lélektana, a lakosság attitűdje a bűnözéssel szemben és a

²⁶⁹ A memória kutatások során a technika négy részből alakult ki, melyek mindegyike arra irányult, hogy a kutatók minél pontosabb emlékekhez juthassanak hozzá. Az első lépés az úgynevezett kontextusba helyezés, melynek során az interjúalanyt arra kéri, hogy idézze fel az esemény fizikai és személyes körülményeit. A második lépésben megkérlik a résztvevőket, hogy idézzenek fel az eseménnyel kapcsolatban minden részletet, még ha azok lényegtelennek vagy töredékesnek tűnnek is. A harmadik lépés azt a jelenséget használja ki, hogy az emlékezeti felidézés során a különböző jelen helyzetek az emlékek különböző aspektusait idézhetik fel. Ezért megkérlik a résztvevőket, hogy az emlékezés során helyezkedjenek bele a különböző személyek helyzetébe és próbálják az ő perspektívájukból is elmondani a történeteket. A negyedikben pedig, megkérlik a résztvevőket, hogy próbálják az eseményeket különböző sorrendben felidézni (az elejétől, a végétől, vagy az esemény bármely más időpontjától, ami a történet szempontjából értelmes lehet). Memon, A., Meissner, C. A., Fraser, J.: *The Cognitive Interview: A meta-analytic review and study space analysis of the past 25 years. Psychology, Public Policy, and Law*, 16(4), p. 340–372. 2010. p. 344.o.

²⁷⁰ Köhnken, G., Thuerer, C., & Zoberbier, D. (1994). The cognitive interview: Are the interviewers' memories enhanced, too? *Applied Cognitive Psychology*, 8, 13-24. idézi Memon, A., Meissner, C. A., Fraser, J.: *The Cognitive Interview: A meta-analytic review and study space analysis of the past 25 years. Psychology, Public Policy, and Law*, 16(4), 2010. 340–372. o. 343. o.

²⁷¹ Fisher, R. P., & Geiselman, R. E.: *Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The Cognitive Interview*. Springfield, IL: Charles C. Thomas. 1992.

bűnmegelőzés pszichológiai kérdései.”²⁷² Borosnak igaza van, ugyanis a kezdeti jogpszichológiai elméletek és gyakorlatok hangsúlyosan kriminálpszichológiai tárgyúak voltak. Ugyan folytak más kísérletek is a jog és a pszichológia határterületén (pl. Milgram, Zimbardo, Piaget vagy az Egyesült Államokban az esküdtszéki döntéshozatallal kapcsolatban²⁷³), azonban ezeknek nem mindig volt kimondott célja a joggyakorlat és jogérvényesülés pszichológiai módszerekkel való fejlesztése. Ezt a célt jobbra csak a kriminál- és igazságügyi pszichológia tűzte ki maga elé például a bűnözői viselkedés pszichológiai magyarázatainak feltárásával, vagy a bírósági szakértés gyakorlatával. A 80-as, 90-es évek jogpszichológiai változásai véleményem szerint a kognitív pszichológia és a társadalmi változások együttes hatásaként következhetett be. A társadalmi változások hatására a jogászoknak a XX. század végén már muszáj volt olyan dolgokkal is érdemben foglalkozniuk, mint a vallomások valóság- és igazságtartalma, gyermekek helyzete a jogi eljárásokban, szexuális bűncselekmények tényállásának változásai, családjog változása, vagy az internet elterjedése – hogy csak egy párat említsek.

A XXI. század elejére a jogpszichológia egyik legkomolyabb gyakorlati eredmény a kognitív interjú (CI) lett.²⁷⁴ A gyakorlat terjedése nyomán a kutatók már nagymintás eljárásokban tudták vizsgálni, hogy a technika miért eredményesebb, mint a hagyományos, nemzeti protokollok alapján alkalmazott u.n. strukturált kikérdezési és kihallgatási technikák, milyen módszerekkel lehetne adaptálni valódi kihallgatási vagy kikérdezési helyzetekhez vagy gyermekek kikérdezésére.²⁷⁵

²⁷² Boros, J.: A bűnözői profilalkotástól a tanú-kihallgatásig: törekvések a mai kriminálpszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 58 (2). pp. 275-292.o. 2003.

²⁷³ Például: Charrow, R. P., & Charrow, V. R.: *Making legal language understandable: A psycholinguistic study of jury instructions*. *Columbia Law Review*, 79(7) 1979, 1306-1374.o. és Charrow, R. P., & Charrow, V. R.: *Characteristics of the language of jury instructions*. In R. Kittredge and J. Lehrberger (eds.), *Sublanguage: Studies of language in restricted semantic domains* (pp. 175-190). Berlin: Walter de Gruyter. 1979.

²⁷⁴ Fisher, R. P., & Geiselman, R. E. (1992). Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The Cognitive Interview. Springfield, IL: Charles C. Thomas.; Fisher, R. P., Geiselman, R. E., & Amador, M. (1989). *Field test of the cognitive interview: enhancing the recollection of actual victims and interviewees of crime*. *Journal of Applied Psychology*, 74, 722-727.o.; Fisher, R. P., Geiselman, R. E., & Raymond, D. S. (1987-a). Critical analysis of police interviewing technique. *Journal of Police Science & Administration*, 15, 177-185.; Fisher, R. P., Geiselman, R. E., Raymond, D. S., Jurkevich, L. M., & Warhaftig, M. L. (1987-b). Enhancing enhanced eyewitness memory: Refining the cognitive interview. *Journal of Police Science & Administration*, 15, 291-297.

²⁷⁵ i.m. Memon, A., Meissner, C. A., Fraser, J. 2010. 350-352. o.

A kikérdezési technikák fejlődése mellett a valótlan tartalmak kiszűrésének technikái is fejlődtek. Ennek a fejlődésnek az egyik iránya a műszeres hazugságvizsgáló berendezések egyre fejlettebb változatainak megjelenése volt,²⁷⁶ míg a másik irányzat a hazugság verbális jellemzőinek detektálása. Ez utóbbi előnye – amellet, hogy nem igényel komoly műszeres berendezés beszerzését – hogy megfelelő tréning után igazságügyi és rendészeti szakemberek is alkalmazni tudják, a kognitív interjúhoz hasonlóan. A verbális jelek detektálásának azon az elméleten alapul, hogy a hazugságnak nincsenek konzisztens nonverbális jelei, amikkel mindig és minden esetben kiszűrhető a hazugság, ugyanis ma már tudjuk, hogy sok olyan mozzanat, amit régebben a hazugság biztos jelének tartottunk, bizonyos lelkiállapotnál (pl. túl-szorongás állapota) vagy bizonyos kultúrákban (pl. a szemkontaktus felvételének szabályai) teljesen mást jelenthetnek.²⁷⁷ Emiatt a verbális jelek detektálása írásos vallomásokban, vagy az u.n. kognitív terheléses technika ma már megbízhatóbbnak tartott eljárások.²⁷⁸

Egy másik kutatási terület a tárgyalótermi nyelvhasználattal és a tényállás bírói megállapításával, illetve a tanúk kikérdezésével függ össze. Pszichológiai szempontból a tárgyalótermi tanúskodás a környezethez és nyelvezethez nem szokott laikusok számára meglehetősen legfrusztráló élmény lehet. A bírósági tárgyalásokon elhangzó vallomások ugyan tartalmazznak emlékeket, azonban ezek az emlékek a kikérdező narratívájába illenek bele és nem az emlékezőjébe. Továbbá a pszichológiai értelemben vett narratíváknak időben és kauzálisan összekapcsolt események sorát tekintjük, ahol az eseménysor időben lehatárolt és ezen belül

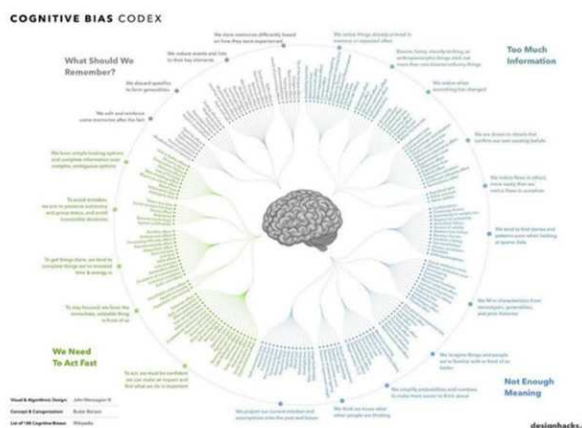
²⁷⁶ Például a hagyományos poligráf kiegészítése más mérőműszerekkel az izom feszültség, a testhő, az archó, vagy az agyi hullámok mérésére.

²⁷⁷ Vrij, A., Granhag, P. A., Porter, S.: *Pitfalls and Opportunities in Nonverbal and Verbal Lie Detection Psychological Science in the Public Interest* 11(3) 89–121. o. 2010. 105-106.o.

²⁷⁸ Ilyen elemzési módszer például a Statement Validity Analysis (SVA), mely a kutatók szerint alkalmas arra, hogy segítségével ellenőrizni lehessen, a leírt vallomások igazságtartalmát. Az SVA alapja egy pszichológiai eszközöket is alkalmazó eljárás, a Criteria-Based Content Analysis (CBCA), mely azon a hipotézisen alapul, hogy az emlékezeti előhívás során felidézett valódi események megfogalmazása alapvetően különbözik kitalált történetek leírásától és megfogalmazásától. A legszembevetőbb különbségek a történet koherenciájában, kontextuális beágyazottságában, a párbeszéd felidezésében és a meghökkentő részletekben nyilvánulnak meg. Ezért az igaz történetek sokszor inkoherensebbnek tűnnek, mert az egyén általában abban sorrendben adja elő a történeteket, ahogy azok az eszébe jutnak és nem az eredeti időrendnek megfelelően és ezt a fajta nyelvi és gondolati töredezettséget pedig nagyon nehéz kitalált történetek esetén imitálni. In: Vrij, A., Edward, K., Roberts, K. P., Bull, R.: *Detecting Deceit via Analysis of Verbal and Nonverbal Behavior*. Journal of Nonverbal Behavior volume 24, 239–263. o. 2000. 244. o.

jelennek meg az események, szereplők és körülmények.²⁷⁹ Az emlékezés – mint fentebb láthattuk – amúgy is ki van téve a bartlett-i rekonstrukciós hatásnak, azonban, ha az emlékezőt megfosztják saját kauzalitásától a kérdések hatására a rekonstrukciót előidéző séma-hatás felerősödhet.

Az emlékezeti és döntéshozatali folyamatokban jelentkező kognitív torzításoknak a kutatók egyre több formáját azonosítják be. A mellékelt infografika²⁸⁰ azt illusztrálja, hogy a kognitív torzítások milyen mennyiségben és milyen esetekben

jelennek meg leginkább: amikor a) egy döntési vagy cselekvési (ami megint csak döntések sorozatából áll) helyzetben túl sok információ áll rendelkezésre; vagy amikor b) ott is információt „találunk”, ahol természetesen nincs semmi, tehát agyunk automatikusan kiegészíti vagy módosítja a rendelkezésre álló információt; amikor c) nagyon gyorsan kell cselekednünk és ezért döntenünk; vagy amikor d) emlékeink kódolás vagy előhívása közben módosul az eltárolt információ.

A kognitív torzítások jelenségének megint csak Tversky és Kahneman adta meg egy lehetséges átfogó magyarázatát, aki a gondolkodást két mechanizmusra osztotta. A gyors rendszerre, mely evolúciósan alakult ki és jellegzetessége, hogy általa az ember gyorsan „tud” reagálni, dönteni vagy véleményt alkotni. Ez olyan tapasztalatok alapján megy végbe, melyeket agyunk addigi életünk során gyűjtött össze (ezeket hívhatjuk intuícióknak, vagy megérzéseknek). A gyors rendszer automatikusan, tudatos irányítás nélkül működik, miközben nem igényel különösebb energiát részünkről, mivel elménk ilyenkor nem áll különösebb kognitív terhelés alatt. Azonban ez a rendszer relatíve gyakran hibázik, vagy esik tévedésbe. A lassú rendszer elménk tudatos gondolkodásért felelős része (más néven a „józan

²⁷⁹ Pólya T.: Múltbeli érzelmek újraélése és a történetek idői szerveződése. In: Szenvedély, szerelem, narrációk. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 176-187. o.

²⁸⁰ Forrás: <http://www.visualcapitalist.com>

ész”), mely akaratumk hatására lép működésbe (pl. amikor elkezdünk számolni, vagy adatokat, információkat gyűjteni), és ugyan kevesebbszer téved, mint a gyors rendszer, viszont jóval több időt és energiát igényel a működése.^{281 282}

A gondolkodásnak ezeket a törvényszerűségeit egyre gyakrabban vizsgálják jogi környezetben, főleg a tanúvallomások megbízhatóságával (lásd. fent) és a jogi döntéshozatallal kapcsolatban. A jogi döntéshozatal, bár formális logikát igénylő folyamat – tehát a második, lassú rendszer működéséhez kötött – a kutatások és önbeszámolók alapján mégis sokszor esik az első, gyors rendszer „áldozatául”. Ennek alapvető oka az első rendszer automatizmusában keresendő, mely alól a jogi döntéshozók sem tudják kivonni magukat. Azonban az önbeszámolók arra utalnak, hogy többször végzik el a két rendszer optimalizálásához szükséges korrekciót, mint a nem jogi döntésekkel foglalkozók.²⁸³

A harmadik nagy kutatási területet az ezredforduló után a neurológia dinamikus fejlődése határozza meg. A neuropszichológiai eredmények forradalmasítják a pszichológia hagyományosan viselkedésmérésekre és önbeszámolókra alapuló területeit és olyan változásokat indítanak el a pszichológiában (és ennek nyomán a jogtudományban is), amelyek véleményem szerint csak Freud szabadasszociációs és lélekelemzési módszereinek feltalálásához fogható. Ezen változások egyike például a gyermekkori morális fejlődés úragondolása és a modern morális fejlődési modellek megjelenése.

Véleményem szerint Piaget morális fejlődéssel kapcsolatos elméletei nagyban meghatározták azt, ahogyan ma a fiatalkorú bűnözéssel kapcsolatban gondolkodunk. Legalábbis a mai büntethetőségi korhatárra vonatkozó nemzetközi ajánlások²⁸⁴ és Piaget szakaszelméletének utolsó két fázisa (a 12 és 14 éves kori

²⁸¹ Kahneman, D.: *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013

²⁸² Kahneman szerint a két rendszer akkor működik optimálisan, ha a gyors rendszer működéséből eredő hibákat az átgondolt lassú rendszer felismeri és kijavítja. A probléma azonban az, hogy ez elég ritkán következik be, ugyanis a „javítás” a cselekvés megváltoztatásával járna, melyet pszichés és szociális költségei miatt ritkán vállalnak be az emberek.

²⁸³ Minderről a harmadik részben részletesen esik szó.

²⁸⁴ 2010-ben az Európa Tanács Irányelveket fogadott el az ú.n. gyermek-barát igazságszolgáltatásról. E szerint minden gyermek 0 és 17 éves kora között „a gyermek az első” szemlélet alapján kell, hogy részt vegyen az igazságszolgáltatási mechanizmusokban. A „gyermek-barát igazságszolgáltatás” azt jelenti, hogy minden 18 év alatti szereplővel az életkorának megfelelően kell bánni, míg 2012-ben az Európai Unió elfogadta az Alapjogi Kartáját, melynek 24. bekezdése teljes egészében a gyermekjogokról szól. Ebben az évben az EU az áldozatok

fejlettségre vonatkozóan) megfeleltethetőek egymásnak.²⁸⁵ A probléma csak az, hogy Piaget elmélete több mint 90 éves és a tudomány már régen meghaladta az utolsó 14 éves kori fázisra vonatkozó elméletet. Bár az önbeszámoló szintjén a gyermekek átlag 14 éves korukban már számot tudnak adni a szabályok betartásával és be nem tartásával kapcsolatos vélekedésükről és ezek nagyjából megfelelnek egy felnőtt ember képzetének, azonban a cselekvés szintjén még sokban elmaradnak egy felnőtt döntéshozatali és belátási képességeitől. A modern kognitív kutatások szerint a hétköznapi értelemben vett moralitás, mint például a fennálló jogrend tiszteletben tartása, csak 15-16 éves korra alakul ki, és bár 11 és 15 éves kor között a logikai gondolkodás és problémamegoldó képességek látványosan sokat fejlődnek, egy kamasz gyermek intellektuális képességei csak 17-18 éves korára fejlődnek ki egy felnőttéhez fogható mértékben. Továbbá, a modern neurológiai kutatások szerint az agy döntés-hozatalért felelős struktúrái 10 és 19 éves kor között fejlődnek a legnagyobb mértékben. A döntéshozatalban fontos szerepet játszó impulzivitási szint és a veszélykereső viselkedés szintje általában a kamaszkor végén a legmagasabb és 20-21 éves kor után csökkennek csak a felnőttkori szintre, viszont az agy azon része, mely a döntéshozatalért felelős még fiatal felnőtt korban is fejlődés alatt áll. A kutatók azt is vizsgálták, hogy milyen a prefrontális kéreg (a döntéshozatalért felelős rész) és az amigdala (a jutalmazó viselkedésért felelős rész) egymáshoz viszonyított fejlődése, és azt találták, hogy amíg a prefrontális kéreg a kamasz korban még jelentős fejlődésen megy keresztül – és így az egyik legkésőbb beérő agyi területünk – addig az amigdala éppen kamasz korban a legérzékenyebben működő agyi terület. Ezt a modellt a veszélykereső viselkedés duális-rendszerének nevezték, mely arra utal, hogy amíg kamasz korban a jutalmazó rendszer (ez felelős az örömet és eufóriát okozó dolgok aktív kereséséért és választásáért) a lehető legérzékenyebb, addig az ezt potenciálisan legátló kontroll-rendszer még nem működik megfelelően. Ennek következményeként kialakul a szabálytartásra nézve egy ún. „veszélyeztetettségi ablak”, mely során a veszélykereső viselkedés kisebb

védelméről és jogairól szóló direktívájában kitért a gyermek korú áldozatokra is, akiknek védelme itt hasonlatos az Európa Tanács „gyermek-barát igazságszolgáltatás” szemléletével.

²⁸⁵ Torma, J: Minimum Age of Criminal Responsibility in Member States of the European Union. A legal and psychological assessment of moral development theories and the minimum age of criminal responsibility. In: *The Journal of the Faculty of Law Oradea*. 2021. (accepted)

kontroll alatt áll, mint 21 éves kor után. Az idegrendszer kutatása a felnőttkori bűnelkövetéssel kapcsolatban is felvet kérdéseket. Kutatások bizonyítják, hogy a börtönpopulációkban nagyobb arányban vannak jelen ADHD-val²⁸⁶ és más idegrendszeri eltéréssel rendelkező emberek, mint a normál populációban.

A következő jogpszichológiai terület, mely az ezredforduló után kezdett el dinamikusán fejlődni, a szexuális bűnesetekkel kapcsolatos. Ennek egyértelmű oka a már említett társadalmi és jogfejlődés, mely utóbbi új kihívásokkal nézett szembe ezen a területen. A szexuális bűncselekmények klasszikus felfogása alapján egy nemi erőszak résztvevői heteroszexuális nők és férfiak, az elkövető általában ismeretlenek az áldozat számára, a cselekmény során pedig nem csak nem kívánt nemi aktus, hanem kényszerítés is megvalósul, azaz az „erőszak” szó szerint értendő. Ezt a gondolkodási keretet hívják a pszichológusok és civil segítők nemi erőszak mítosznak, mely a kutatások alapján még mindig sok esetben meghatározza a jogigondolkodás és döntéshozatalt. A valóság azonban ennek sokszor ellentmond. Egy nemi erőszakkal kapcsolatos 521 résztvevővel lefolytatott vizsgálat – melyben a résztvevők 28%-a volt heteroszexuális, és 72%-uk az LGBTQ+ kategóriából került ki – azt találta, hogy a nők és a homoszexuális résztvevők jóval több szexuális bántalmazásról számoltak be. Továbbá a résztvevők 40%-a számolt be párkapcsolati erőszakról és 23%-uk párkapcsolati nemi erőszakról. Továbbá az is kiderült, hogy a résztvevők egy része nem értelmezte helyesen a nemi erőszak tényét párkapcsolaton belül, mert a fizikai erőszak nélküli kényszerítést sokszor nem ítélték nemi erőszaknak. Mindez azt jelenti, hogy óatosan kell bánni a nem erőszakkal kapcsolatos közvélekedéssel és nem szabad általános sztereotípiák alapján megítélni az egyes ügyek előfordulásának valószínűségét. Ez azért is nagyon fontos, mert az ilyen jellegű bűncselekményeknél sokszor csak a résztvevő felek vallomása adhat támpontot arról, hogy mi történt, egyéb bizonyítékok ritkán kerülnek a bíróság elé. Emiatt az utóbbi évtizedekben a pszichológusok behatóan vizsgálták, hogy a nemi erőszakkal kapcsolatos beszámolók és vallomások milyen jellegű narratívákat

²⁸⁶ Figyelemzavaros hiperaktivitás, mely egy veleszületett, neuro-pszichiátriai tünetegyüttest okozó, neurológiai eltérés. Egyik jellegzetessége, hogy gyengébb impulzuskontrollt eredményez, ezért a fel nem ismert – és ezért terápia nélkül maradó – eseteknél fokozottan jellemző a szerhasználat és az addikció kialakulása, a veszélykereső viselkedés (pl. gyorshajítás), és a hirtelen felindulásból elkövetett bűnesetek.

képeznek,²⁸⁷ illetve milyen jellegű narratívákat vélnek meggyőzőnek és valóságosnak a bírók és esküdtek egy olyan szituációban, amikor nem áll m ás rendelkezésre csak a felek beszámolója.²⁸⁸

Új irányzatnak számít végül még a jogpszichológia és az emberi jogok interdiszciplináris kutatása. Az emberi jogi pszichológia területe jelenleg még gyerekcipőben jár, mindössze tizennégy éve, 2009-ben adta ki az Amerikai Pszichológiai Társaság (APA) az első nyilatkozatot a témáról, melyben megpróbált élére állni a pszichológia alkalmazásának az emberi jogok, az egészség, a jólét és a méltóság előmozdítása érdekében. Első látásra ugyan nem egyértelmű a kettő közötti kapcsolat, azonban elméleti síkon a pszichológusok etikai esküjének a „ne árts”, valamint a titoktartásra vonatkozó részével ez áthidalható. E két rendelkezés magában foglalja minden pszichológus kötelezettségét arra, hogy tiszteltben tartsa kliensei és kutatási alanyai emberi méltóságát és emberi jogainak védelmét.²⁸⁹ Gyakorlati téren a pszichológiai kutatások rengeteg adattal és eredménnyel szolgálnak az olyan emberi jogi témákhoz, mint például a diszkrimináció vagy a hátrányos megkülönböztetés különböző megjelenési formái.

A kétezres években tovább folytatódott a terület intézményesülése is. Az Egyesült Államok egyik leghíresebb jogi karának otthont adó Harvard Egyetem jogpszichológiai kurzusának középpontjában a jog, a pszichológia és az idegtudományok területén végzett kutatások és esettanulmányok feldolgozása áll.²⁹⁰ A Stanford egyetemen a pszichológiai és a jogi karok együttműködésében jogpszichológiai doktori képzés működik, mely a joggyakorlat szempontjából is releváns, főleg a peres és nem peres eljárásokban megjelenő döntéshozatali, információfeldolgozási vagy érzékelési folyamatokkal foglalkozik.²⁹¹ Azonban az Egyesült Államokban a pszichológiai képzést nem csak egyetemeken lehet a jogi tanulmányokkal összepárosítani. Az amerikai Nemzeti Oktatás-statisztikai Központ

²⁸⁷ Például mi a különbség a beszámolók verbális és érzelmi jegyei között akkor, ha egyszeri vagy folytatólagos élményről van szó.

²⁸⁸ Az angol szakirodalom ezt a helyzetet nevezi *he said, she said* (a férfi mondta, a nő mondta) szituációnak, amikor az eseményről csupán két, feltehetően ellenérdekeltségű fél beszámolója áll rendelkezésre és a bírónak azt kell eldöntenie, hogy melyiket tartja hitelesnek. (id. angol kutatás)

²⁸⁹ <https://www.apa.org/monitor/2016/04/human-rights-psychology#> és APA Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 2015. februári számának emberi jogokról szóló különszámát

²⁹⁰ <https://pll.harvard.edu/course/law-and-psychology?delta=0>

²⁹¹ <https://law.stanford.edu/education/degrees/joint-degrees-within-stanford-university/law-and-psychology/>

(NCES) elemzése szerint a pszichológia az öt legkedveltebb főiskolai tanulmányok egyike, és a tíz leggyakoribb jogi előtanulmány közé tartozik.^{292 293} Az Egyesült Államok mellett Ausztrália is jelentős jogpszichológiai hagyományokkal rendelkezik. A Sydney-i Új-dél-walesi Egyetem (UNSW) és Melbourne-i Victoria Egyetem is kettős pszichológia és jogi alapidiplomát kínál a „joint” képzés elvégzése után. A képzések az alapkészségek kialakítására helyezik a hangsúlyt, és megnyitják az utat a jogi, és a pszichológiai karrier felé.^{294 295}

Európa egyik legjelentősebb jogpszichológiai központja az Egyesült Királyságban a Southamptoni Egyetemen található. Az egyetemen folyó számos jogpszichológiai tárgyú kutatás mellett – itt működik például Európa egyik professzionális Kognitív Interjú Laborja – a „joint” kurzus olyan jogi diplomát ígér, melynek megszerzése közben a hallgatóknak lehetőségük nyílik pszichológiai tanulmányok folytatására is.²⁹⁶ A Maastricht-i egyetem mesterképzései programja külön kínál forenzikus pszichológia és jogpszichológia képzéseket.²⁹⁷ Finnországban a Turku-i Åbo Akademi Egyetemen 2013-ban alakult meg a LEPA, az egyetem jogpszichológiai központja, mely főleg törvényszéki pszichológiai kutatásokkal és képzéssel foglalkozik.²⁹⁸ A bécsi Sigmund Freud Egyetem alapvetően pszichológiai, pszichoterápiái és orvosi tanulmányok oktatására alakult, de 2016-ban jogi kart alapítottak, az osztrák jog oktatására és német nyelven érhető el.²⁹⁹

6. A jogpszichológia magyarországi fejlődése

Magyarországon a jogpszichológiai képzések elindítása Grád András nevéhez fűződik. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán tartja Pszichológia jogászoknak

²⁹² Az Egyesült Államok jogi felsőoktatási rendszere egyetemi szinten kezdődik, melyre a beiratkozáshoz a hallgatóknak el kell végezniük három év főiskolai stúdiumot. A főiskola nem szakok szerint specializált, mint Európában, hanem a tárgyak széles palettáját kínálja. A fő tárgy, melyből a hallgatók a legtöbb órát veszik föl, a „major”, ez számít utána előtanulmánynak az egyetemi szakokhoz.

²⁹³ <https://www.psychology.org/resources/psychology-bachelors-prelaw/>

²⁹⁴ <https://www.unsw.edu.au/study/undergraduate/bachelor-of-psychology-honours-law?studentType=Domestic>

²⁹⁵ <https://www.vu.edu.au/courses/bachelor-of-laws-bachelor-of-psychological-studies-lbwp>

²⁹⁶ <https://www.southampton.ac.uk/courses/law-with-psychology-degree-llb>

²⁹⁷ <https://curriculum.maastrichtuniversity.nl/education/master>

²⁹⁸ <https://legalpsy.fi/>

²⁹⁹ <https://studyinaustria.at/en/study/institutions/private-universities/sigmund-freud-university>

című két féléves kurzusát, melynek kitűzött célja „az, hogy (a joghallgatók) olyan alapvető pszichológiai ismeretek birtokába kerüljenek, amelyek képessé teszik őket a különféle pszichológiai problémák, helyzetek felismerésére. Amennyiben ugyanis ez sikerül, ez már lehetővé teszi majd számukra a gyakorlatban, hogy a helyzetet adekvát módon kezeljék, pl. szakember segítségét vegyék igénybe.”³⁰⁰ Emellett az ELTE ÁJK-n más jogpszichológiával foglalkozó kurzusokból is választhatnak a hallgatók. Ilyen volt például Bányai Ferenc Társadalom, jog és pszichológia kurzusa³⁰¹ vagy Czabán Samu Jogpszichológia előadásai.

A Szegedi Egyetemen 2014-ben alakult meg Zakar András, Zeller Judit és Visontay-Szabó Katalin vezetésével a Jogpszichológiai Fórum, mely többek között jogpszichológiai tárgyú doktori témákat is elérhetővé tett a hallgatók számára. A fórum kezdeti célja „a ’jogpszichológiai diszciplína’ hazai elismertetése és továbbfejlesztése” volt, valamint, hogy „országosan összefogja a jog és a pszichológia terén tevékenykedő oktatókat, kutatókat és a gyakorlatban dolgozó szakembereket. Az alapító okirat szerint a Fórum nyitott valamennyi hazai jogi és pszichológiai oktatási és kutatási intézmény munkatársai, továbbá az ágazat gyakorlati szakemberei számára is. Három egyetem (SZTE, PTE és ME) jogi karának dékánja együttes támogató nyilatkozatával segíti a Fórum munkáját, hogy a jogász-pszichológus szakemberek törekvése a közösen kialakított működési rend alapján mielőbb tényleges szakmai eredmények eléréséhez vezessen.”³⁰²

Pszichológia karokon is megjelent a kriminológia tárgy oktatása, amely elsősorban büntető jogi ismereteket tartalmazott. 2001 és 2009 között Boros János nevéhez köthető a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen zajló igazságügyi pszichológiai képzési program, melynek a Bolognai rendszer bevezetése vetett véget.

300

https://www.ajk.elte.hu/dstore/document/567/Pszichol%C3%B3gia%20jog%C3%A1szoknak_Gr%C3%A1d%20Andr%C3%A1s.pdf

301

https://www.ajk.elte.hu/dstore/document/596/T%C3%A1rsadalomtudom%C3%A1ny%20jog%20%C3%A9s%20pszichol%C3%B3gia_%20Banyai%20ferenc.pdf

³⁰² <http://www.juris.u-szeged.hu/karunkrol/jogpszichologiai-forum/jogpszichologiai-forum>

A Miskolci Egyetem 2021-ben indított jogpszichológiai szakjogászképzése számos szempontból világítja meg a jog és azon belül különösen a joggyakorlat, valamint a pszichológia kapcsolatát. A képzés megtervezői³⁰³ számára a fent már bemutatott nemzetközi példák szolgáltak elsősorban mintául. A két tudomány egymáshoz való közelítését a gyakorlatban nagyban megnehezíti a teljesen eltérő szakmai zsargon és gondolkodásmód. Jogpszichológiát gyakorló pszichológusok felé sokszor fogalmazódik meg az a kritika, hogy nem teljesen értik jogász kollégáik prioritásait,³⁰⁴ akik viszont a pszichológus kollégák gondolkodásmódját nem értik. Ennek egyik következménye, hogy a pszichológiai kutatások eredményei csak bizonyos korlátok között alkalmazhatóak a jog területén. Emiatt a képzés egyik fő szempontja az volt, hogy a kétféle gondolkodásmódot közös nevezőre hozzuk. A pszichológiai elméleteket és gyakorlatokat a különböző jogi területekhez és jogágakhoz rendelve csoportosítottuk, oly módon, hogy a két félév mindegyikének egy-egy horizontális vezérgondolatot is adtunk. Az első félév témája az értelmi és mentális kihívásokkal élő emberek jogi reprezentációjára vonatkozott, míg a második félév témája a diszkrimináció különböző megjelenési formái voltak. A jogterületek, melyeken belül megjelenítettük az egyes pszichológiai gyakorlatokat, a büntetőjog, gondnoksági ügyek, a fogyasztóvédelem és versenyjog, a munkajog, és a családjog voltak. Egy további horizontális téma volt a képzés jogi döntéshozatallal, azon belül pedig a szervezetek működésével, munkapszichológiával, valamint döntésszichológiával foglalkozó része.

A képzést bevezető tárgyakkal indítottuk, melyek közül az egyik legfontosabb A pszichológiai alapjai tárgy volt, ahol a hallgatókkal megismertettük a képzés során használt legfontosabb pszichológiai fogalmakat. A képzés részeként a hallgatók olyan gyakorlati szakemberekkel találkoztak, mint igazságügyi pszichológus, igazságügyi elmeszakértő, börtönpszichológus, családpszichológus, vagy poligráfós vizsgálatban jártas szakember. Ennek révén a hallgatók megismerkedhetnek az igazságügyi szakértők munkájával, az általuk alkalmazott módszerek, tesztek működési mechanizmusával és alkalmazási területeivel, továbbá

³⁰³ Dr. Vinnai Edina egyetemi docens, Torma Judit egyetemi tanársegéd, valamint a kar számos további oktatója.

³⁰⁴ i.m. Pósch K. 2015. 71. o.

segítséget kapnak a pszichológus szakértői vélemények jobb megértéséhez. A képzés további gyakorlatorientált része volt, hogy a hallgatók a pszichológiával a gyakorlatban is megismerkedjenek. Ezt egy tréning keretében tettük lehetővé, ahol a pszichodráma és a szociodráma módszereit ötvöző csoportfoglalkozások keretében foglalkozhattak saját szakmai szerepfelfogásukkal, az adott jogi szervezetrendszer hatásával saját munkájukra és a mentálhigiéné jelentőségével munkavégzésük során.

A képzés egy elvontabb, nehezen átadható része a két tudomány szemléletmódjának közelebb hozása volt a hallgatók számára. Míg a jog normatív tudomány, alapjait a bölcsélet – azon belül is az etika és a logika – adja, addig a pszichológia – bár maga is rendelkezik bölcséleti alapokkal – hangsúlyosan empirikus, tapasztalati tudomány. Ebből kiindulva egyik fontos feladatunknak a két tudományterület közötti személeti és módszertani különbség áthidalását tartottuk, ezért a hallgatóktól empirikus szakdolgozat elkészítését kértük. Az elkészült munkákon keresztül a hallgatók maguk is megtapasztalhatták, hogy hogyan lehet joggal kapcsolatos kérdésekhez empirikus módon közelíteni és egy empirikus kutatási eredményt értelmezni.

II. rész: Úton a pszichológiai jogelmélet kialakulása felé

1. Bevezetés: Miért van szükség pszichológiai jogelméletre³⁰⁵?

A jog és pszichológia történeti fejlődése szakaszokra bontható, mely szakaszok között látszólag nincsen átmenet. Mondhatni, minden kor újdonságként fedezi fel magának a jogpszichológiát, hogy azután kerek szemekkel csodálkozzon rá az elődök munkásságára. Így volt ez Münsterberg után, amikor a jogi-pszichológiai vizsgálódások elhaltak egy időre, majd a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben bukkantak föl megint látszólag a semmiből. Így volt ez a kilencvenes években, amikor a kognitív interjú technika indult világhódító útjára és így van ez most is, amikor pszichológusok és jogászok egy új generációja fedezi fel magának a látszólag közvetlen előzmények nélküli multidiszciplináris tudományágat. Ennek köszönhetően teszi fel a kérdést Czabán is 2018-ban: „Ha valóban régóta kutatott terület, miért hat újszerűen a megnevezés?” Szerinte többek között azért, mert „az új tudományágat a különböző kultúrák máshogy nevezték el, így a jog és pszichológia egyszerre fut jog és pszichológiaként, igazságügyi pszichológiaként, forenzikus pszichológiaként vagy éppen kriminálpszichológiaként”.³⁰⁶ Véleményem szerint az újszerűségnek nem csak az elnevezés bejáratottsága, sokfélesége, vagy a terület szétaprózódása a közvetlen oka. Hozzá tartozik ehhez a pszichológia és jogpszichológia jelenlegi gyakorlata, a terület elméleti megalapozásának hiánya és az, hogy a pszichológia néha „veszélyes” megállapításokat tesz a jog számára.

³⁰⁵ Ezt a kérdést már a jogelmélettel kapcsolatban is felteszi Szabó Miklós, amikor rendszeres jogelméleti előadásait megkezdi. Abba, hogy pontosan mi is a jogelmélet és milyen viszonyban áll a tételes jogtudományokkal ennek a disszertációnak a keretein belül nem szeretnék részletesen belemenni. A téma lehatárolása érdekében, azonban mégis szükség van valamiféle értelmezésre. Ehhez Szabó Miklós definícióját használom, melynek értelmében a jogelmélet a joggyakorlatot megalapozó ismereteket szolgáló tudomány, melynek része és alapja a jogfilozófia és amely tágabb értelemben a jogtudomány része. Fontos még megemlíteni, hogy John Austin nyomán, aki szerint a *jurisprudencia* tanulmányozása hozzásegíthet a jog belső összefüggéseinek és általános törvényszerűségeinek felismeréséhez, az angol *jurisprudence* kifejezést a disszertációban kettős – jogelméleti és jogtudományi – értelemben használom a továbbiakban. (Szabó Miklós: Rendszeres jogelmélet. Bíbor Kiadó. 2015.)

³⁰⁶ Czabán, S.: Jog és pszichológia, rendszertani nehézségek és pszeudopszichológia az igazságszolgáltatásban. *THEMIS*. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata. 5-24.o. 2018/II.. 9.o.

Kezdjük a második érvvel. Ogloff 2000-ben úgy gondolta, hogy az újszerűségi hatás a jogpszichológiai mozgalom kudarcaként értékelhető, mely abból a tényből gyökerezik, hogy megannyi jogpszichológusi generáció ellenére a pszichológia még mindig nem tudott igazi hatást elérni és gyökeret verni a jog területén. Ahogyan Haney fogalmaz, „más viselkedéstudományoktól eltérően a pszichológia lassan formálja a joggal való kapcsolatát. A szociológia, antropológia és pszichiátria mind jóval kidolgozottabb együttműködést tudnak felmutatni a joggal való közös történetükből, mint a pszichológia.”³⁰⁷ Tény, hogy amíg például a jogszociológia pár évtized alatt, legkésőbb a múlt század 80-as éveiben létjogosultságot nyert,³⁰⁸ a jogpszichológia mint önálló multidiszciplináris tudományterület még mindig nem teljesen létezik. A disszertáció előző részében részletesen körüljártam a jogpszichológia történeti és modern fejlődését és ez alapján a legtöbb, amit elmondhatunk jelenlegi állapotáról, hogy a kuhn-paradigma alapján épp a kialakulás küszöbén áll. Ennek egyik jele, hogy a nemzetközi szakirodalomban már fel-fel merül a pszichológiai jogtudomány (psychological jurisprudence) kifejezés, azonban – hasonlóan a jogpszichológiához – használói más és más értelmet adnak neki sokszor aszerint, hogy ők maguk milyen részterülettel foglalkoznak. Így a legtöbb esetben pszichológiai jogtudomány vagy psychological jurisprudence alatt a joggyakorlatban már meghonosodott pszichológiai eljárásokat, eszközöket és technikákat értik.³⁰⁹ Azonban van egy másik, ritkább értelmezés is, mely alapján a psychological jurisprudence kifejezés inkább pszichológiai jogelméleti gondolatokat takar.³¹⁰

³⁰⁷ i.m. Haney, C. 1980. 152.o.

³⁰⁸ Vö. Luhman, N.: Law as a Social System. *Northwestern University Law Review*. Vol. 83., Nos. 1, 1989. 136-150. o.

³⁰⁹Vö. Wiener, R. L., Watts, B. A., Stolle, D. P.: Psychological Jurisprudence and the Information Processing Paradigm. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 11, 1993. 79-96. o.; Arrigo, B. A., Waldman, J. L.: Psychological Jurisprudence and the Power of Law. A Critique of North Carolina's Woman's Right to Know Act. *Duke Journal of Gender Law & Policy*. Vol. 21:55 2014. 55-88. o.; Arrigo, B. A., Sellers, B. G.: Psychological Jurisprudence as Deconstructionist Method: The Theory and Science of Virtue-Based Research. *Journal of Criminal Justice Education*. Vol. 33:2, 2022. 172-192, o.

³¹⁰ Northrop, F. S.: Petrazycki's Psychological Jurisprudence: Its Originality and Importance. 104 U. Pa. L. Rev. 651 (1956). *Pennsylvania Law Review* Vol. 104 (1955-1956) > Iss. 5 (1956) 651-662. o.; Darley, J., Fulero, S., Haney, C., Tyler, T.: Psychological Jurisprudence. In: Ogloff, J. R. P. (szerk.): *Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century*. Kluwer Academic Publisher. 2002 35-59. o.

Az elméleti megalapozottságnak ez a hiánya véleményem szerint jelenleg két okra vezethető vissza. Az egyik, hogy a pszichológia hangsúlyosan empirikus, azaz tapasztalati tudományként definiálja önmagát, és mint ilyen, nem tart igény elméleti, azaz bölcséleti alapokra. Ez nem feltétlenül volt még jelen a kezdetekkor, például Freud vagy Jung elméletei a legjobb szándékkal is csak kiragadott megfigyeléseken alapultak, viszont mint elméleti rendszerek bölcséleti alapokkal rendelkező, aprólékosan kidolgozott pszicho-filozófiák voltak. Az igazolhatóság kényszere azonban erősen tolt a pszichológiát az empirikus társadalomtudományok és az orvostudomány felé, melynek eredményeként elméleti munkák csak elvétve születnek a pszichológiában. Emiatt alakulhatott ki az, hogy a pszichológia keretrendszerébe a jog – mint elmélet és mint normatív tudomány – leginkább a vizsgálódás tárgyaként fér bele.

Az első érv szerint az új szerűség, vagy másképpen fogalmazva, a diszciplináris megszilárdulás hiánya, a pszichológia és a jogpszichológia mai gyakorlatára vezethető vissza. A pszichológia területén alapvetően három karrierutat szokás követni. Az első, markánsan körülhatárolt terület az u.n. terápiás szakma, amelynek művelői a mester diploma után négy évig tartó klinikai szakképzésben és kétéves terapeuta képzésben vesznek részt, mely után junior terapeutaként (kötelező szupervíziós támogatással), majd megfelelő szakmai gyakorlat megszerzése után szenior terapeutaként tevékenykedhetnek. Legnagyobb részben közülük kerülnek ki az igazságügyi szakértők, akiknek a tevékenységükhöz nem jogi egyetemi stúdiumokra van szükségük, hanem évtizedes terápiás és szakmai gyakorlatra. Azon pszichológusok, akik a mester diploma után más irányt választanak rövidebb szakképzések után tanácsadói és nem terápiás céllal gyakorolhatják a pszichológiát. Innen kerülnek ki például a munkapszichológusok, vállalati trénerok, iskolapszichológusok, pszichodráma vezetők, életvezetési tanácsadók, nevelési tanácsadók, coachok, sportpszichológusok, vagy reklámpszichológusok. A paletta még ennél is szélesebb és belőlük is válhat peres eljárásba bevont szakértő, azonban főleg specializált jelleggel. Viszont tudásukat ők is anélkül tudják a jog szolgálatába állítani, hogy ehhez külön jogi vagy jogpszichológiai képzést végeztek volna. Amire

szükségük van a jogtudományból, az leginkább az eljárási szabályok ismerete és gyakorlata.

A harmadik csoport az akadémiai pszichológia művelői, akik empirikus eljárásokon keresztül kutatják az emberi viselkedés jellemzőit. Bevont szakértő belőlük is válhat és nekik sem árt, ha ismerik az eljárási szabályokat. Számukra azonban a jog lehet a kutatás tárgya is, amihez viszont véleményem szerint fontos lenne a jogtudomány és a jogelmélet mélyebb ismerete. Ogloff ennek hiányát is megemlíti, amikor a jogpszichológiai mozgalom eddigi kudarcainak okáról értekezik.³¹¹ A kutató pszichológusok számára azért lenne szükség jogi ismeretekre, mert a jog működésének, belső összefüggéseinek megértése nélkül tapasztalatom szerint csak nagyon nehezen lehet érvényes megállapításokat tenni a pszichológia jogi vonatkozásairól.

Harmadik érvhez nézzük meg, hogyan tekint a jog a pszichológiára. A pszichológia a tudomány története során mindig alkalmazott formában, az adott kor igényeinek és lehetőségeinek megfelelően bukkant fel a jog területén. Ennek a sporadikus és látszólag ad hoc penetrációnak köszönhetően az egyes kutatók nem kész, kidolgozott tudományos keretrendszerben kezdtek el dolgozni, hanem mindig az adott rész-diszciplína keretein belül, így a jogpszichológia, mint valami tudományos kaméleon, mindig annak a rész-diszciplínának a kereteit öltötte magára, amiben éppen az aktuális kutatások folytak.³¹² Ezek a keretek pedig sokszor zavarba ejtő következtetésekkel jártak a jog számára. Amikor a korai analitikus pszichológiai elméletek hatására a kor tudósai ráeszméltek az emberi természetben megbúvó ösztönkésztetésekre, egyszerre esendő emberi lényeknek kezdték nézni a bírakat és a tanúkat vagy az elkövetőket. Amikor a szociálpszichológiai vizsgálódások rávilágítottak arra, hogy a döntéseinket hogyan befolyásolja a megfelelési kényszer és az autoritásnak való engedelmesség vágya megingott az elkövetők szabad

³¹¹ Ogloff, J. R. P.: Two steps forward and one step backward: The law and psychology movement(s) in the 20th century. *Law and Human Behavior*, 24(4),2000. 457–483. o.

³¹² Ez a kaméleon-szerűség véleményem szerint egyébként nem áll távol a társadalomtudományok természetétől. A „minden mindennel összefügg” érzése legalább annyira átélhető a pszichológiában, mint a jogban vagy a szociológiában. Ahogyan szinte minden emberi tevékenységnek van joga és jogalanyok vagyunk születésünktől halálunkig, úgy szinte minden emberi megnyilvánulásnak van pszichológiai háttérre és pszichológiai lények vagyunk születésünktől halálunkig.

akarátának és felelőségének egyértelműsége. Amikor az emlékezetkutatások rávilágítottak arra, hogy mennyire megbízhatatlanok az emberek múltbeli tényekre és eseményekre vonatkozó beszámolóit, megkérdőjeleződött a szemtanúk tanúvallomásainak megbízhatósága. Amikor a kognitív pszichológia bebizonyította, hogy tudatos és logikus gondolkodással kialakított döntéseinket és választásainkat valójában automatikus és félautomatikus biológiai és mentális rendszerek vezérlik, felsejlettek az emberi döntések racionalitásán alapuló jogalkalmazás korlátai. És most, amikor a neuropszichológiai kutatások olyan stádiumba léptek, hogy konkrétan be tudjuk azonosítani a különböző döntésekért felelős idegrendszeri területeket, illetve ezek meghibásodásának következményeit, kezd meginni a döntések tudatosságába és ennek nyomán a személyes morális felelőségébe vetett hitünk.

Némi túlzással azt állíthatnám, hogy az elmúlt száz évben a pszichológia nem tett mást a joggal, mint sorra rombolta le alapvetéseit és fogódzóit. Más viselkedéstudományokhoz képest ez tényleg így van. Például, „az igazságügyi pszichiátria ritkán fenyegeti az alapvető jogi paradigmákat, vagy ritkán zavarja meg bármilyen alapvető módon a jogi kategóriákat.”³¹³

„A jog nem lehet tekintettel a pszichológiára” mondta képzésem elején Hegyi Szabolcs tanárom, és ebben az értelemben nagyon is igaza volt. A jogi normák érvényesüléséhez nem lehetünk tekintettel a norma hatálya alá tartozók pszichológiai működésére, mert akkor külön normát kellene alkotnunk szinte minden egyes emberre nézve. Olyan egyedi normakészleteket kellene kialakítanunk, melyek – miközben társadalmi együttműködésünket hatékonyan szabályozzák – az egyéni pszichológiai sajátosságokra is tekintettel vannak. Ez azonban nem csak fizikailag kivitelezhetetlen, de morálisan is megkérdőjelezhető lenne, ugyanis a szabad akarat és felelőség a pszichológiai gondolkodásnak is része – csak némileg másképp, mint ahogyan azt jog érti.

Viszont a jog mégsem teljesen ignoráns a pszichológiával szemben. A jogpszichológiai történeti példák azt mutatják, hogy a pszichológiai eredmények a

³¹³ i.m. Haney, C. 1980. 152.o.

jogfejlődés során – akár a jogalkotás,³¹⁴ akár a jogalkalmazás³¹⁵ révén – inkorporálódnak a jogi rendszerekbe, azonban ez folyamat meglehetősen lassan, időnként jelentős fáziskéséssel történik. Mire az egyik elmélet hatása megjelenik a kodifikációban és átszivárog a jogalkalmazásba, addigra a tudomány már rég a következőnél jár. Valószínűleg nem specifikus ez a pszichológiára nézve, azonban a jogpszichológusok érthetően frusztráltak, amikor azt látják, hogy 30 éves kutatási eredmények éppen, hogy csak elkezdenek átszivárogni a jogérvényesülés területére. Ennek az az oka, hogy a jogi intézményrendszer elsősorban a jog érvényre juttatására épül ki minden korban és a pszichológiai eredmények beépülése olyan rugalmasságot vagy átalakítást igényelne, ami vagy nem lehetséges, vagy nagyon sokáig tartana kivitelezni.

A fenti gondolatmenetből leginkább az tűnik ki, hogy valami megakasztja a jog és pszichológia jelentősebb egymásra hatását, vagy konkrétan, egymással való kommunikációját. Amíg gyakorlati téren, az igazságügyi szakértői tevékenységen keresztül megvalósul valamiféle közös szakmai front, addig ugyanez nem található meg a tudományos fejlődés területén. A pszichológiai tudományos eredmények lassan épülnek be a joggyakorlatba és még lassabban válnak elfogadottá a jogtudományban. Véleményem szerint a hatékonyabb együttműködés érdekében közvetítő közegre van szükség és ezt a szerepet tölthetné be a pszichológiai jogelmélet.

A pszichológiai jogelmélet először is ki tudná jelölni azokat az elméleti kereteket, ahol a pszichológia érvényes megállapításokat tehet a jog számára. Többek között ezek a moralitás, illetve a szabad akarat (vagyis a tudatosság) és a felelősség (vagyis az intenció) kérdései. Az első esetében a könnyű dolga van a pszichológusnak, mert a morális fejlődésnek és morális viselkedésnek – más néven a szabálykövető viselkedésnek és a képességnek, melynek birtokában az egyén meg tudja különböztetni a jót a rossztól – óriási irodalma van. Az intenció, a tudatosság és az elme működése – legalábbis elméletmegalapozó funkciójában – ezzel szemben

³¹⁴ Ld. a büntethetőségi korhatár változásai az utóbbi százhusz évben.

³¹⁵ Ld. tanúkérdézési technikák változása.

határterület, ahol a kognitív pszichológia mellett már az elmefilozófia segítségét is igénybe kell venni.

Másrészt a pszichológiai jogelmélet ráirányíthatja a figyelmet a jogelmélet és pszichológia párhuzamosságaira, valamint belső összefüggéseire is, melyek mentén stabil referencia pontok képződhetnek a két tudomány között. A következő fejezetekben először ezeket a párhuzamosságokat kísérel meg felfejteni, azután az előbb részletezett három elméleti terület bemutatásával – moralitás, tudatosság és intenció – megpróbálom kijelölni azokat a referencia pontokat, amelyek hidat képezhetnének a két tudomány között a kölcsönös megértés számára.

2. Jogpszichológia és jogelmélet együttes fejlődése: párhuzamosságok és kihagyott lehetőségek

A jogpszichológia történeti fejlődésnek vannak bizonyos átmeneti fehér foltjai. Ezek a fehér foltok azok az időszakok, amikor a jogfejlődés különleges lehetőségeket kínált volna fel a pszichológiának kapcsolatot létesíteni, de a pszichológia tudománya éppen mással volt elfoglalva. Ilyen történelmi pillanat volt a második világháború után az első nemzetközi emberi jogi egyezmény elfogadása.³¹⁶ Ezt a hiányt pótolja most a XXI. században a pszichológia, amikor meghirdeti az emberi jogi pszichológiát, mint új multidiszciplináris területet. Vagy ilyen pillanat volt Habermas és Rawls morálfilozófiai elméleteinek megszületése, melyek – különösen Habermas diskurzus elméletét tekintve – jó kapcsolódási pont lehetett volna a pszicholingvisztikai alapokon fejlődő kognitív pszichológia számára.

Más részről, bizonyos korszakokban nagyon is tetten érhető a jogpszichológia és a jogelmélet egymásra hatása. Ilyen korszak volt a jogpszichológia megszületésének tartott XX. század eleji időszak, ami a jogi realizmus korszaka is volt egyben. Jerome Frank munkásságában például konkrét utalásokat találunk Freud ösztönelméletére és az analitikus mélylélektan emberi természetről alkotott elképzeléseire. Vagy ugyanígy hatottak egymásra a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben, a jogpszichológia második megszületésének

³¹⁶ ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Universal Declaration of Human Rights) 1948.

időszakában a szociálpszichológia diszkrimináció és előítélet kutatásainak eredményei és az amerikai polgárjogi mozgalmak. Véleményem szerint, ha feltérképezzük ezeket a kihagyott lehetőségeket és párhuzamosságokat, máris láthatjuk, hogy a jogelmélet vagy a jogbölcselet és pszichológia bizonyos eredményei és következtetései nem járnak egymástól nagyon távol. Másrészt azt is látnunk kell majd, hogy a jogelméleti és jogbölcseleti alkotók nem egyszer használják a naiv pszichológiát³¹⁷ elméleteik kidolgozása közben.

A jog és pszichológia határterületi eredményeit többféle szempontból összefoglalták már a téma iránt érdeklődők, amit az első részben mutattam be. Azonban az eddigi leírásokból hiányzik a jogpszichológiai és jogelméleti gondolkodók munkáinak párhuzamba állítása, mely véleményem szerint a pszichológiai jogelmélet megalapozásához elengedhetetlen mozzanat.

2.1. A klasszikus és újkori morálfilozófia és morálpszichológia

Bár a morálfilozófia a jog és filozófia elméletkörébe tartozik és nem tekinthető szűken vett jogelméletnek, a pszichológia és jogelmélet összefüggéseinek keresését mégis itt kell kezdenünk. Ennek nem csak az az általános tény az oka, hogy a filozófia – mint minden tudományok atyja – egyszerre teremtette meg az erkölcsről és ennek nyomán a jogról, valamint az emberi természetről és ennek nyomán a pszichológiáról való gondolkodást. Azért is kezdem innen az összefüggések keresését, mert, mint majd később láthatjuk, a morálfilozófiai gondolkodás nem tudja kikerülni az emberi viselkedés mozgató rugóinak értékelését.

2.1.1. A morálfilozófiában Arisztotelész erénytana szolgál alapul, ahol a lélek és cselekvés összhangja szerint különített el erényes és nem erényes tetteket. Amikor a lélek az erénnyel összhangban, tudatosan hoz létre egy cselekvést, az az eudaimónia. Azonban az erények ismeretéből és a jó tudásából nem következik szükségszerűen a jó vagy helyes cselekvés, szükséges ehhez még a helyes elhatározás is, vagyis, hogy cselekvésünk ne ösztönszerű legyen. Ebből következően, hogy az erényes tett

³¹⁷ Más néven az a pszichológia laikus használata.

nem az, amikor ösztöneinknek engedelmessé teszünk jót (pl. altruista hajlamainkra hallgatva), hanem az, amikor érzelmeinket és vágyainkat kontrollálva tudatos elhatározásból teszünk meg valamit (pl. önzetlenségéből). Az erény ebben az összefüggésben a helyes cselekvésre tesz képessé, a hajlamainkat, vágyainkat, természetes érzelmeinket pedig hozzáigazítja a helyes cselekvéshez. A helyes, erényes cselekvéseket pedig nem az aktuális érzéseink igazolják vissza (pl. ha jól esik jótékonykodni), hanem az erény szolgál alapjául annak, hogy adott körülmények között melyek a megfelelő érzelmi reakciók (az esik jól, ami egyben helyes is). Az erény Arisztotelész szerint kétféle lehet: észbeli (mely tanulás révén jön létre) és jellembeli (melynek a gyakorlás az alapja). Ennek megfelelően természetes képességeink (mint például a bátorság) csak akkor válnak erénnyé, ha az erénynek megfelelően használjuk őket (mert enélkül a bátorságot csak merészségnek hívhatnánk). Az ítélőképesség teremt kapcsolatot az ismeretek (az észbeli erények), és a cselekvés (a jellembeli erények) között, így tudjuk eldönteni, hogy a megfelelő dolgot, a megfelelő helyen és időben, a megfelelő módon tegyük. Arisztotelész szerint a lelki alkata vagy hexisz nem más, mint hajlamainknak, indulatainknak, és érzéseinknek összessége. Ez alapján különített el erényes lelki alkatot, mely birtokában szívesen, örömmel, jó érzésekkel választunk és cselekszünk az erénynek megfelelően, és nem erényes lelki alkatot, amelynek birtokában erényes cselekedetünk is csak ösztönösnek vélhetőek. Lelki alkatunkat magunknak alakítjuk ki életünk során, ezért felelősek vagyunk lelki alkatunkért.³¹⁸

A morálfilozófia alapkérdése a jó és a rossz megkülönböztetésének képessége, valamint az emberi cselekvés körül forog. Ezek ugyanolyan szándékokon, érzelmeken, motivációkon és cselekvési döntéseken alapulnak, mint amelyeket a lélektudomány kezdett el kutatni a XX. század elején. A morálfilozófiai elméletek szerint, amennyiben rendelkezünk valamiféle képességgel arra, hogy a világban lévő jót és a rosszat elválasszuk egymástól, akkor rendelkezünk kell olyan képességgel is, amittől ez a cselekedeteinkben is megmutatkozik, azaz választani tudunk jó és rossz (erkölcsös és nem erkölcsös) cselekedet között. Arisztotelész erénytanában az embernek, mint pszichológiai

³¹⁸ Alasdair MacIntyre (1981): *Az erény nyomában*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. XII. fejezet.

lénynek a működését is felvázolta, még nem elválasztva érvelésében a filozófiát és pszichológiát.

A klasszikus erkölcs filozófia azonban különbözött a későbbi korok nézeteitől. Míg a klasszikus gyakorlati filozófia alapkérdés az volt, hogy mi számít az élet kitüntetett, leginkább értékes, megvalósításra érdemes formájának, azaz „hogyan kell élni”, addig a Descartes utáni gyakorlati filozófia már azt kérdezte, hogy „mi a jó élet”, azaz a jó életről való különböző felfogások között, hogyan találjuk meg az egyéni életcéljainknak leginkább megfelelőt. Míg az Arisztotelészi kérdés előfeltevése, hogy az erkölcsi értékek tekintetében széleskörű és általános egyetértés uralkodik a társadalom tagjai között, addig a XVII. század után az iparosodás kezdetével ez az egyetértés felbomlott. Az emberi közösségek már életformák változatosságát tapasztalták és a jó életről alkotott felfogások különbözőségére nyomán a gondolkodók azt keresték, hogy mi ad értelmet az életének, mitől lesz tartalmas, mire kell törekednünk és mit kell tennünk ahhoz, hogy értékes életet éljünk. Az erre a kérdésre David Hume volt az, aki leginkább az emberi természetben kereste a választ.³¹⁹

2.1.2. David Hume abból indult ki, hogy amikor egy tettet minősítünk, akkor a valóságban nem erkölcsi megfontolásokat találunk, hanem érzelmek, vagy affekciókat. Ha részletesen elemezni kezdünk egy tettet, akkor magában a tettben szenvedélyeket, motívumokat, szándékokat és gondolatokat találunk, ami miatt pedig jónak vagy rossznak fogjuk tartani, az a bennünk keltődő érzelmek lesznek. Például egy erkölcsileg gonosz tettet harag, düh vagy felindulás és végső soron erkölcsi helytelenítés kísérhet, míg egy erkölcsileg jó tettet elégedettség és öröm, azaz erkölcsi helyeslés kísér. Hume szerint így az erkölcsi jelenségek megértéséhez az erkölcsi ítéletet megfogalmazó személy pszichológiai reakcióinak elemzésén keresztül vezet az út. Ahhoz pedig, hogy az erkölcsös tetteket végrehajthassuk, Hume szerint meg kell tanulnunk a megfelelő affekciókat érvényesíteni, a nem megfelelőeket pedig elnyomni vagy kiiktatni.

³¹⁹ David Hume: *Értekezés az emberi természetről*. 1739-40.

Hume érvelésében az érzések egyszerre kísérői és irányítói is erkölcsi tetteinknek. Ezeknek az érzéseknek az elemzése a morálpszichológia területéhez tartozik, vagy másképpen a morális vélekedések pszichológiai elemzéséhez. A modern pszichológiában az erkölcsi érzelmeknek a moralitáshoz kapcsolódó éntudatos érzelmek számítanak. Ilyen például a büszkeség, a szégyen, a bűntudat vagy a feszélyezettség. Ezek az érzések azonnali visszajelzést adnak cselekvéseink társas és morális elfogadhatóságával kapcsolatban, ezért ezek az érzelmek befolyásolják a leginkább az erkölcsi ismeretek, normák, valamint a megnyilvánuló viselkedés közötti kapcsolatot.³²⁰ Hume is valahogyan így gondolkodott. Úgy vélte, hogy az emberi szenvedélyeknek az erkölcsi cselekedetek megítélésében azért nincs központi szerepe, mert az emberek azt gondolják, hogy a szenvedélyek mindig erőszakosak és felkavaróak, mint például a harag, azonban vannak nyugodt szenvedélyek is, mint például a jóindulat vagy a kedvesség. Ezek közül nem egy, mint például a büszkeség, kifejezetten erős befolyást gyakorol az emberre, és így tudatos irányítás mellett képes legyőzni az erőszakos szenvedélyeket.

Fentebb már kitértem a klasszikus és az ipari forradalom utáni gyakorlati filozófia jó életre vonatkozó eltérő kérdésfelvetésére. Ez a különbség Alasdair MacIntyre szerint az erkölcsfilozófia válságát jelentette az újkorban, melynek oka az volt, hogy az újkori ember már nem gondolta többé, hogy van egy bizonyos élet ideál, melyet minden embernek követnie kell, ha erkölcsösnek akarja tartani magát. MacIntyre ezt a válságot a következőképpen modellezte: véleménye szerint az újkor előtt az erkölcsi mércéknek volt egy háromelemű szerkezete³²¹, mely az újkorban kételeművé³²² vált. Ebben a kételemű szerkezetben a télosz kiesésével szembe került egymással a nyers emberi természet és az erkölcsi normák, amiktől nehézségekbe

³²⁰ Tangney et al. 2007. In Pinczés-Pressing Zs., Fülöp M. In. Hunyady Gy., Berkics M. (szerk.): 2015. 76-137.o.

³²¹ A három elem az ember születésétől adott nyers hajlamaiból állt, melyet pallérozatlan emberi természetnek hívott. Ehhez társult valamiféle célelv, az emberi télosz, amely az ember rendeltetését testesítette meg, végül az erkölcsi normák, melyek vezérfonalat adtak a pallérozatlan emberi természet kiműveléséhez és elengedhetetlenek voltak az emberi élethez rendelt cél megvalósításához. Ebben a rendszerben az embernek azért kell betartania az erkölcsi normákat, hogy megvalósíthassa téloszát. MacIntyre, A.: Az erény nyomában. 1981/1999.

³²² A két elem a pallérozatlan emberi természet és az erkölcsi mércék maradtak, mivel a télosz – az egyetlen élet ideál eszméjének eljelentéktelenedésével – az újkori ember életében már nem játszott központi szerepet. MacIntyre, A.: Az erény nyomában. 1981/1999

ütközött az utóbbiak értelmének megragadása, az erkölcsi mércék ugyanis természetüknél fogva feszültségben állnak az emberi természettel. Ez némiképp ellentétes Hume pozitív szenvedélyekre vonatkozó elméletével, ami nem meglepő, hiszen Hume újkori filozófusként már a válságra adott válaszként alkotta meg erkölcsfilozófiáját. Mintegy a pallérozatlan emberi elme és az erkölcsi mércék között húzódo feszültség feloldásaként.

2.1.3. *Sigmund Freud* a XIX. század végén ismeretlen fiatal bécsi orvosként praxisa felépítésével volt elfoglalva, és az akkori szokás szerint első pácienseit kollégái küldték hozzá tovább. Ezeknek a pácienseknek egy része különös, u.n. hisztériás tünetekkel kerültek hozzá kezelésre, melyeket Freud hipnózis segítségével próbált meg gyógyítani. Ez a módszer az esetek egy részében sikerrel járt, azonban voltak olyan esetek, amikor ez sem segített. Freud próbálkozásai közben talált rá a szabad asszociáció módszerére, mely a belső tudattartalmak kritika és belső cenzúra nélküli folyamatos kimondását jelentette.³²³ Amikor ezzel a módszerrel kezdte el gyógyítani pácienseit olyan elnyomott érzésekre, gondolatokra és emlékekre bukkant, amelyek pácienseit akár testileg is képesek voltak megbetegíteni. Ezeknek a tartalmaknak az elemzése során alkotta meg Freud a személyiség strukturális modelljét, melynek elemei az Id, mely a személyiség ösztönénje, és a fájdalom elkerülése vagy az öröm és jutalom elérése érdekében mozgatja az embert; az ego, mely a felnőtt ember céljait tartalmazza; és a szuper-ego, mely a szülői elvárásokat és ezeken keresztül a társadalom erkölcsi normáit testesíti meg. Freud rendszerében viselkedésünket hol az Id tudattalan tartalmai, hol az ego tudatos vagy féltudatos céljai, hol pedig a szuper-ego egyszerre tudatos, féltudatos és tudattalan készletései határozzák meg. Azonban természetüknél fogva az Id és a szuper-ego folyamatos feszültségen állnak egymással, közöttük pedig az ego tölt be közvetítő szerepet.

Freud és MacIntyre rendszere között első ránézésre nagyon sok a hasonlóság. Az Id megfeleltethető MacIntyre rendszerében a velünk született pallérozatlan nyers emberi hajlamoknak, melyek akaratunk vagy tudatunk ellenére befolyásolja viselkedésünket. Az ego az emberi telosz helye, amely átgondolt célokat és értelmet

³²³ Freud, S.: Pszichoanalízis - Öt előadás 1909-ben, a Worcesteri Clark University-n. Kossuth Kiadó. 1992.

ad az ember életének. A szuper-ego pedig a szülői elvárások személyiségbe való beépülésén keresztül közvetítik számunkra a társadalmi normákat és erkölcsi mércéket is. MacIntyre rendszerét társadalmi folyamatok modellezésére vázolta fel és a klasszikus morálfilozófia újkori válságának okát mutatta be vele. Egy közmegegyezésen alapuló emberi telosz elmúltára Hume-tól Nietzsche-ig változatos válaszokat adtak a filozófusok. Hume szerint a telosz kiesésével az erkölcsi mércék alapja az erkölcsi érzék lett; Kant szerint a tiszta ész és a jó akarat; Kirkegard szerint az erkölcsi életforma, melynek választása egzisztenciális súllyal nehezedik az emberre; míg Nietzsche szerint az erkölcsi mércék alapvetően feszültségben állnak az emberi természettel és csak arra valók, hogy elnyomják azt. Ha innen nézzük Freud rendszerét és egyfajta pszicho-filozófiaként tekintünk rá, akkor Freud nem mond mást, mint azt, hogy a modern ember ego formájában magában hordozza teloszát, mely egyéni személyiségfejlődésének eredménye, csak rá jellemző és egyedi. Amennyibe ez a személyiségfejlődés megfelelő környezetben és nagyobb traumák nélkül zajlik le, akkor az ego képes lesz kontrollálni az Id-ből származó ösztönkésztetéseket és megfelelni a szuper-ego elvárásainak. Azonban, ha probléma lép fel a folyamatban és az ego nem tud a személyiségfejlődés során kiteljesedni, akkor közvetítői funkcióját sem tudja majd megfelelően ellátni és a személyiség elveszti biztos erkölcsi bázisát.³²⁴

2.2. Az első párhuzam: Freud és a jogi realisták

Freud elmélete már életében sokakra nagy hatást gyakorolt. Ezek közé tartoztak a jogi realizmus képviselői is, akik elemzéseikben és fogalom készletükben nagymértékben támaszkodtak a pszichológiára. A jogi realizmus Amerikában a tizenkilencedik század fordulójára vezethető vissza. Ekkor alakult ki a jogfelfogásban az „instrumentális” szemlélet, amiben a jogi legitimitáció alapja a formalizmustól a világi szakértelem és az empiria felé tolódott el. A legitimitásnak

³²⁴ Jól tudom, Freud elméletének a fenti magyarázata leegyszerűsítésnek, sőt belemagyarázásnak tűnhet, azonban ha azt akarom bemutatni, hogy milyen elméletek mentén tud a jog és pszichológia egymással jobban kommunikálni, akkor meg kell kockáztatnom ezt a lépést. Freud személyiségszerkezetének jogi és erkölcsi kategóriákhoz való hasonlítása azonban nem csak az én találmányom. Szokás például a freud-i szuper-egót magához a joghoz is hasonlítani, csakúgy, mint a szülői elvárásokat, vagy az apa figurát.

ezzel az új forrásával fontossá vált, hogy a jog megértse azokat az empirikus összefüggéseket, amelyekben működött. Az ezzel kapcsolatos törekvések végül száz évvel később, a jogi realista mozgalomban csúcsosodtak ki, mely arra törekedett, hogy megtisztítsa a jogot a múltbeli fikcióktól és a formalisztikus túlzásoktól.³²⁵

A realisták törekvéseit a pszichológusok is előre mozdították. Münsterberg vizsgálódásai során 1908-ban arra a megállapításra jutott, hogy a jognak figyelembe kellene vennie a modern pszichológia eredményeit és megállapításait annak érdekében, hogy jobb ítéletek születhessenek.³²⁶ Freud 1906-ban Bécsben a pszichológia gyakorlatiasságáról tartott előadásokat bírácoknak,³²⁷ 1909-ben Healy Chicagóban megalapította az első pszichológiai klinikát, melyet egy fiatakorúak bíróságához kapcsolódott, 1915-ben pedig tanulmányt írt a fiatakorú bűnözés okairól és kezeléséről.³²⁸

Münsterberg könyvének kiadásakor a még csak 19 éves Jerome Frankre nagy hatással voltak Freud, majd később Piaget pszichológiai elméletei. Amikor Karl Llewellyn³²⁹ a realista mozgalom kiáltványának tartott cikkében a „szociálpszichológiai döntési elemek” alapos tanulmányozására szólított fel az ítélezés során, Frank megjelentette *Law and Modern Mind* című könyvét.³³⁰ Ebben kifejtette, hogy a bírói és esküdti döntéshozatalra nem csak jogi, hanem pszichológiai faktorok is hatnak, majd következő, két részes írásában azt a kérdést tette fel, hogy emberi lények-e a bírác.³³¹ Szerinte a bírác elsősorban emberek, akik „osztóznak a halandók erényeiben és gyengeségeiben”.³³² A joggal kapcsolatban pedig azt állította, hogy „a jog nem szabályokból, hanem döntésekből áll”³³³, és mint ilyen, az ember pszichológiai jellemzőinek is alá van rendelve. Frank végezetül az

³²⁵ Woodard, 1968. idézi. Haney, C. 1980. 153.o.

³²⁶ i.m. Pósch K. In Hunyady Gy., Berkics M. (szerk.). 2015. 29. o.

³²⁷ Freud, S. 1906. Psycho-analysis and the ascertaining of truth in courts of law. In *Clinical Papers and Papers on Technique, Collected Papers (1959)*, 2:13-24. New York: Basic Books. 5 vols. 22-74.o.

³²⁸ i.m. Tapp. 1976. 359-360.o.

³²⁹ i.m. Frank, J. 1930. In Haney. 1980. 153.o.

³³⁰ Frank, J.: *Law and the modern mind*. Oxford, England: Brentano'S. 1930.

³³¹ Frank, J.: *Are Judges Human? Part 1: The Effect on Legal Thinking of the Assumption That Judges Behave Like Human Beings*. Vol. 80. U. Pa. L. Rev. 1931. 17-53. o.

³³² Frank, J.: Emberi lények-e a bírác? In Varga Csaba (szerk.) *Jog és filozófia*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1981. 333-341.o., 333. o.

³³³ *Ugyanott*. 339. o.

igazságszolgáltatás pszichológiai elemzését javasolta egy jogi reform fő stratégiájaként.

Frank műveiben sok helyen Freud elméleteinek hatásával találkozunk. Ilyenek például a jogbiztonságról vallott nézetei, amikor a jogbiztonság iránti igényt egyfajta gyermeki vágnak tekinti, ahol a gyermek biztosítéka az apai tekintély. A gyermek számára tévedhetetlen apa helyébe a társadalomban a jogrend lép és ez lesz a kiszámítható világ alapja. „Frank szerint az elgondolás, hogy a jognak „biztosnak” kell lennie abban az értelemben, hogy az tökéletesen kiszámítható, felnőttkori maradványa a gyermek bizonyosság és biztonságérzet iránti szükségletének, amelyet az apai erőben és bölcsességben keres.”³³⁴

Frankhez hasonlóan freud-i gondolatokat találunk Karl Olivecrona, skandináv realizmus egyik legkiemelkedőbb alakjának műveiben is.³³⁵ Olivecrona az emberi motivációkkal foglalkozik és azok alapján írja le a pszichológiai embert. Szerinte az ember alapvetően egoista vágyak által vezérelt lény, akinek elsődleges motivációja az, hogy önfenntartását és biztonságát garantálja maga számára az ezekhez vezető hatalom bebiztosítása által.³³⁶ Alapvető késztetései eredendően ellenségesek és erőszakosak, ezért az emberi együttélés fejlődésével megszületik a jog iránti igényt. A törvény, mely megfékezi ezeket az aljas vágyakat egy hosszan tartó oktatási folyamatot is elindít. A jogszabályok viselkedési normákat írnak elő, amelyek azután mintaként szolgálnak a tényleges magatartáshoz, amikor a jogszabályban előrevetített (elképzelt) helyzet bekövetkezik.³³⁷ Olivecrona elméletének központi eleme, hogy ezek a jogszabályi minták – vagy ahogyan ő fogalmaz, „elképzelt helyzetek” – melyek interiorizálódás révén alkalmasak arra, hogy a „törvény kötelező erejével” hassanak a jogalanyokra, az egész társadalmat szabályozzák.³³⁸

³³⁴ In. Kelly, J. M.: A short history of western legal theory. Oxford. 1997. 367.o. Idézi. Szabó, K.: Jerome Frank és a magyar büntetőeljárás. *Collectio Juridica Universitatis Debreceniensis*. III. 231-245.o. 2002. 232.o.

³³⁵ Redmount, R. S.: Psychological Views in Jurisprudential Theories. *Pennsylvania Law Review*. Vol. 107 (1958-1959) Iss. 4 1959. 472-513. o. 473. o.

³³⁶ Olivecrona, K.: Law as a Fact (1939). 169. o. Idézi: Redmount, R. S. 1959. 473-474. o.

³³⁷ *Ugyanott.*

³³⁸ *Ugyanott.*

2.3. Az első kihagyott lehetőség

Haney elemzése rámutat, hogy bár a freudizmus markánsan megjelent a realisták érvelésében – és a realisták többször is a pszichológiai információk nagyobb mértékű felhasználását követelték a jogi elemzésben – valójában kevés korabeli pszichológust vontak be munkájukba. „Valójában történelmileg nagyon kevés pszichológusnak volt valaha is jelentős részvétel a jogi elemzésben és döntéshozatalban.”³³⁹ Ez a viszonylagos hiány a realisták idejétől fogva egészen a 70-es évekig fennállt, ráadásul egy olyan időszakban, amikor a jog társadalomtudományi tanulmányozása, valamint a jogelméleti gondolkodás más szempontokból virágzott.³⁴⁰

A második világháború megrázkódtatása az egész világon meghatározta a következő évtizedek tudományos gondolkodását. A pszichológiában virágzásnak indult az amerikai behaviorista és szociálpszichológiai iskola. A kutatók nemzeti karakterológiákat igyekeztek felállítani, melyek megmutathatják, hogy milyen pszichológiai közegben jöhet létre egy a nácizmushoz hasonlatos ideológia. Akkor még azt gondolták a két világháború után, hogy a német nemzet sajátosságaiban kell keresni az okokat. Ennek a tudományos hullámnak volt az egyik eredménye Theodor Adorno F-skálája, melyről később bebizonyosodott, hogy nem csak, hogy nem mutatta megbízhatóan az előítéletes személyiséget, de az eredmények a német nemzeti karakterológiával sem korreláltak.³⁴¹ Azonban ezekben az időkben indultak útjukra azok az előítélet, diszkrimináció és sztereotípa, illetve diszpozíció kutatások, melyek nélkül ma a szociál- és személyiség pszichológia elképzelhetetlen lenne.

2.3.1. A jog oldaláról Gustav Radbruch filozófus a kor jogi pozitivizmusát tette felelőssé azért, hogy a háború előtti Németországban a bírók tehetetlennek mutatkoztak a náci törvényhozás szélsőségeinek ellensúlyozására, ami végül a háborús időszak törvénykezésének és bírászkodásának túlkapásaihoz vezetett.

³³⁹ i.m. Haney. 1980. 152.o.

³⁴⁰ *Ugyanott.*

³⁴¹ Gul, F. A., Ray, J. J.: "Pitfalls in Using the F-Scale to Measure Authoritarianism in Accounting Research". *Behavioral Research in Accounting*. 1: 182–92. 1989.

Radbruch a bírák morális felelősségét kérte számon, amiért nem álltak ellen a nyilvánvalóan igazságtalan és immorális törvények alkalmazásának.³⁴² A háború utáni Grudge Informers esetek tárgyalása adott alapot Hart és Fuller jogelméleti vitájának is a jog és morál kapcsolatáról.³⁴³

Hart a jogot társadalmi gyakorlatként fogta fel, és alapvetően nem normák rendszereként tekintett rá. Szerinte az emberek, ha nem is cselekednek mindig kifejezett, látható indokok alapján, mégis képesek a cselekedeteiket indokok alapján kommunikálni és igazolási feltételekkel szembesíteni. „Ez teszi lehetővé az olyan társadalmi gyakorlatokat, amelyek értelmes lényeknek próbálnak cselekvési indokokat szolgáltatni.”³⁴⁴

Hart ítélkezésemélete szerint „a tényekkel kapcsolatos részleges tudatlanságunk, valamint a szabály céljaival kapcsolatos bizonytalanságunk miatt minden szabálynak van egy *nyitott szövedéke*, ahol a szabály alkalmazása meghatározatlannak bizonyul, s ahol a bírónak mérlegelési lehetősége lesz”.³⁴⁵ Ez a Hart-i „nyitott szövedék” több olyan premisszát is tartalmaz, mely bizonyos pszichológia elméletekkel is leírható. A „tényekkel kapcsolatos részleges tudatlanság” fakadhat abból, hogy filozófiai értelemben a tudatosságnak soha nem lehetünk teljes fizikai birtokában, de abból is, hogy a bíró, aki maga nem részese az eseményeknek, a tényeket mindig csak egy (vagy több) másik ember interpretációjában ismerheti meg. A „szabály céljaival kapcsolatos bizonytalanság” ugyancsak többféle okra vezethető vissza. Okozhatja a bizonytalanságot a nyelvi megismerés korlátja, mely a szavak és kifejezések többszörös jelentéstartalma miatt okoznak bizonytalanságot egy-egy rendelkezés pontos eredeti értelmét illetően. Okozhatja azonban a bizonytalanságot az a tény is, hogy a szabály alkotójának szándékát a bíró megint csak egy közvetítő közegen keresztül ismerheti meg és nincs

³⁴² Radbruch, G.: *Statutory Lawlessness and Supra Statutory Law*. Oxford Journal of Legal Studies, Oxford Journal of Legal Studies. 2006. 13-14. o. 13. o.

³⁴³ Dyzenhaus, D.: *The Grudge Informer Case Revisited*. New York University Law Review. Current Issue. Volume 83, Number 4. October 2008. 8. o.

³⁴⁴ Bódig M.: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia – Jogelméleti módszertani vizsgálódások*. Bíbor Kiadó. 2004. 25. o.

³⁴⁵ Hart, H. L. A.: A jog fogalma. 151. o. idézve in. Györfi Tamás: A pozitívizmus-probléma. In Bódig Mátyás-Györfi Tamás-Szabó Miklós (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 2004. 11-28. o. 14. o.

közvetlen hozzáférése az eredeti forráshoz. A bíró ebben az értelemben döntőrészt másodlagos forrásokra támaszkodva próbálja meg összhangba hozni az ügy tényeit és az alkalmazandó jogszabályokat. Az mérlegelési „kényszer” pedig ezeknek a másodlagos forrásoknak vagy közvetítő közegeknek a relatív megbízhatatlanságából eredő korlátok leküzdésének igényből fakad.

2.3.2. Anders Vilhelm Lundstedt elméletében a háború előtti realista nézetek köszönnek vissza. Habár Lundstedt elmélete jobban kötődik a kor pszichiátriai eredményeihez, mint a pszichológiához, a középpontban nála is a zabolátlan emberi természet áll.³⁴⁶ Jogelméletének középpontjában az erőteljes ösztönök által hajtott ember, aki ki van szolgáltatva a viselkedését irányító érzelmeknek és késztetéseknek. Hiába rendelkezünk racionális gondolkodási képességgel, ha ez az érzelmi hozzáállás sokkal erősebben befolyásolja a környezetre adott viselkedéses válaszainkat.

A személyiség kognitív elemei így csak köztes hatást tudnak gyakorolni az ember világhoz való alkalmazkodásában, és jelentőségük a legjobb esetben is elhalványul az ösztön és az érzelmi élet ereje és fontossága mellett. Lundstedt „különbéle pszichológiai impulzusokról” beszél, melyek az ember természetéből, érzékszerveitől, ösztöneitől és érzelmeitől származnak, és melyek végsősoron az ember cselekedeteinek biológiai mozgatórugói lesznek.³⁴⁷ Lundstedt ugyanakkor elismeri, hogy lehetnek az embernek nem csak a biológiai, hanem a társas környezetéből származó késztetései is. Ilyennek tartja például az u.n. „morális érzéket,” mely szerinte az ember társadalom- vagy közösségépítő ösztöneinek egyike.³⁴⁸

Azonban önmagában az értelem nem létezhet hozzátartozó érzelmek nélkül – ennek hiányában csak színlelt együttműködés várható az embertől – így működik az igazságérzet vagy a morális érzék is. A kognitív készség szerepe az, hogy segítenek meghatározni egy-egy érzelem eredetét és így jobban meghatározható alapot nyújtanak az érzelmekhez. Ha a józan igazságérzetet elvont jogi felfogásból

³⁴⁶ i.m. Redmount, R. S. 1959. 481-483. o

³⁴⁷ Ugyanott.

³⁴⁸ Ugyanott.

szeretnénk levezetni, akkor elsősorban az azzal összhangban levő érzelmeket kell megkeresnünk.³⁴⁹

A skandináv realista irányzat „polimorf” pszichológia felfogása alapján a törvény se nem kívülről eredeztethető, se nem egyfajta mellékterméke az ember belső szubjektív világának vagy pszichés folyamatainak. Valójában a jog, a szabályokhoz való alkalmazkodás egyfajta belső fundamentuma az emberi viselkedésnek, és mint ilyen, nem is nagyon megkülönböztethető más belső késztetésektől. Társadalmi megjelenésében lehet ugyan nagyon észszerűen vagy konkrét, de az egyénen belül egyáltalán nem különül el az emberi hajlamok sokfélesége között.³⁵⁰

2.3.3. Leon Petrazycki, lengyel jogprofesszor – a késői skandináv jogi realisták kortársaként – sajátos rendszert állított fel, amely a pszichológiai jogelmélet alapjaként is értelmezhető. Saját megfogalmazása szerint „a jogi jelenségek egyedi pszichés folyamatokból állnak, amelyekkel a különböző egyedekhez, vagy azok bizonyos osztályaihoz, kötelességeket és jogokat rendelnek.”³⁵¹ Petrazycki tézise, hogy az erkölcsi és jogi helyzetek biztosítják a kötelességek és kötelezettségek iránti késztetéseink alapját. Ezeket a késztetéseket „etikai impulzusokként” jelentkezőnek és vagy "egyoldalú-imperatív" azaz erkölcsi impulzusként vagy "imperatív-attribútum" azaz jogi impulzusként foghatók föl.³⁵² Ezek az impulzusok alapvetően befolyásolják viselkedésünket a jogi és erkölcsi helyzetekben és képesek normatív módon irányítani a viselkedést.

Petrazycki abból indul ki, hogy az összes teremtmény közül egyedül csak az ember képes olyan „bonyolult pszichés folyamatokra, amelyekből együttesen jogi jelenségeket alkot” és a képességgel, hogy ezeket a jelenségeket megkülönböztesse többi belső késztetésétől.³⁵³ Továbbá ez a „képesség a jogi típusú pszichés folyamatok megtapasztalására csak a kultúra bizonyos szintjének elérésével megjelenik” meg és akkor is csak olyan személyeknél, akik „elértek egy bizonyos

³⁴⁹ Ugyanott.

³⁵⁰ Ugyanott. 489. o.

³⁵¹ Petrazycki, L.: Law and Morality. 1955. 6-12. o. Idézi: Redmount, R. S. 1959. 489-495. o.

³⁵² Ugyanott.

³⁵³ Ugyanott.

életkort, és nevelő hatások révén bizonyos követelményeknek vannak alávetve.” Amennyiben „nem lép föl valamilyen fizikai vagy pszichés hiba az egyén életében, ez a képesség meglehetősen korán, még törvényes érvényessége előtt megjelenik.”³⁵⁴

Petrazycki összetett rendszerében "egyoldalú"³⁵⁵ és "kétoldalú"³⁵⁶ illetve „passzív” vagy „aktív” pszichológiai tapasztalatról beszél. Ezek alapján minden „kétoldalú passzív-aktív természetű” jelenséget olyan impulzusnak tekint, amely irányító pszichológiai szerepet tölt be az életkörülményekhez való alkalmazkodás terén. Ezek azok a késztetések, amelyekkel az ember jelentős megállapításokat tehet jogi jelenségek terén.

A fent ismertetett elméleteket azért tekintem „kihagyott lehetőségeknek,” mert a kor mainstream pszichológiai elméleteiben nem található rájuk reflexió. Bár Lundtstedt és Petrazycki is pszichológiai fogalmakkal operál, ehhez látszólag nem érkezik olyan támogatás, mint Freud és a korai realisták idejében. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a korszak meghatározó pszichológiai elméletei – a behaviorizmus vagy az alaklélektan – az emberi viselkedés megerősítéseken és tanuláson alapuló módosításával, vagy a környező világ érzékleti felfogásával volt elfoglalta, szigorúan kísérleti alapon. Ebbe a kérdéskörbe pedig nehezen illett bele egy annyira megfoghatatlan és absztrakt képződmény iránti viszonyulás, mint a jog.

2.4. A második kihagyott lehetőség

A '70-es évek második felére a jogpszichológia újból magára talált. Megalakult az Amerikai Pszichológiai Társaság, az APA 41. divíziójának, az American Psychology-Law Society, elindult a *Law and Human Behavior*³⁵⁷ és sorra jelentek meg a jogi relevanciával bíró kísérleti pszichológiai eredmények. Elindult a

³⁵⁴ Ugyanott.

³⁵⁵ Az „egyoldalú tapasztalat” magában foglalja az egyén érzékenységét és hajlamait és csak mellékesen veszi figyelembe a környezet szerepét vagy az arra gyakorolt hatást.

³⁵⁶ A „kétoldalú tapasztalatban” az egyén erősebb kapcsolatban van környezetével, és magában foglalja tapasztalás irányát, valamint a környezeti elvárások, követelések és kötelezettségek összességét az egyént körülvevő tárgyakkal kapcsolatban.

³⁵⁷ <http://www.apadivisions.org/division-41/index.aspx>

jogpszichológiának az az irányzata, amely kutatási terepként tekint a jogra és alkalmazott tudományként a jogpszichológiára. A jogi realizmus korával ellentétben ekkor már nem volt igény rá, hogy a pszichológia átfogó magyarázó erővel jelenjen meg a jog és a jogelmélet területén. A kutatók részjelenségekre koncentráltak, melyek ugyan sok esetben alapvetően megreformáltak bizonyos jogalkalmazási és eljárási területeket, azonban a jog önmagáról alkotott képét – többek között a normatív és az empirikus gondolkodás kibékíthetlenségére hivatkozva – érintetlenül hagyták.³⁵⁸

Azért is volt különös ez a visszavonulás az elméletből a lecsupaszított empiria felé, mert közben más társ-tudományok, mint például a jogszociológia, alapvető elméleti keretek kidolgozása felé haladtak. Ráadásul a jogszociológiai tudományterület megszilárdulásakor a normatív és nem normatív gondolkodás kibékítése ugyancsak felmerült.³⁵⁹

A szociológiai társadalomelméletek a jog helyét – mint társadalmi alkotóelemet – keresik a társadalmon belül és azt vizsgálják, hogy ebben a rendszerben milyen funkciót lát el a jog.³⁶⁰ Niklas Luhmann rendszerelméletében a jogot ugyanazokkal a szociológiai kategóriákkal ábrázolta, mint a társadalom többi jelenségét. „Elmélete szerint a társadalom alrendszerekre tagozódik (gazdaság, jog, vallás, tudomány, politika, művészet, stb.), amelyek egymástól elkülönülten működnek egy sajátos, belső logika szerint. Minden alrendszernek van egy csak rá jellemző kódja, amely szervezi a benne lezajló folyamatokat. (...) Az így egymástól függetlenül létező alrendszerek alkotják és tartják fent a társadalmat, mint egészet.”³⁶¹ Luhmann rendszerelméletének megalkotásához saját fogalomrendszert is kidolgozott, melynek segítségével az egyes – például gazdasági, tudományos vagy jogi – alrendszereket azonos fogalmak mentén tudta jellemezni. Számos dimenzióját vagy alrendszerét különböztette meg a jognak: törvényhozás vagy jogi kultúra, mint teremtő elemek; normák, személyek, tudás, vélemény, társadalmi státusz, szerepek,

³⁵⁸ Haney/Ogloff

³⁵⁹ Luhmann, Niklas: *Law as a Social System*. Northwestern University Law Review. Vol. 83. Nos 1, 2. 1989. 136-150. o. 136. o.

³⁶⁰ Bencze Máttyás: *A jogszociológiai vizsgálódások célja és jellemzői*. In. Bencze Máttyás – Vinnai Edina: *Jogszociológiai előadások*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 3-18. o. 16. o.

³⁶¹ *Ugyanott*.

eljárások, csoportok, szervezetek és intézmények, mint alkotó elemek; és cselekvés, tettek, viselkedés, és interakciók, mint szervező elemek jelennek meg a jog alrendszerekre bontásában. A jog ilyen pluralisztikus megközelítésében a *jogi hivatás* ugyancsak a jog alrendszereinek egyikeként jelenik meg, melynek sajátosságai hozzájárulnak a jog egészének felépítéséhez.³⁶²

Hart elmélete a jogról, mint társadalmi gyakorlatról, illetve Luhman jogszociológiája, ahol a jogot, ugyanazokkal a rendszerekkel írta le, mint a társadalmi rendszereket első látásra távolabb van a pszichológiai párhuzamoktól, mint a jogi realisták és Petrazycki elméletei. Azonban, ha figyelembe vesszük, hogy a korszak egyik virágzó pszichológiai irányzata éppen a szociálpszichológia volt, akkor a párhuzam, már nem tűnik olyan messzinek. A XX. század végére a szociálpszichológiai gondolkodás egyértelmű teret nyert a fejlődéslélektan és a személyiségelméletek között. Kifejlett kísérleti eszköztárával az emberi társas viselkedés mikro és mezo szintű magyarázatára is képes volt, melybe beletartoztak bizonyos joggyakorlatba illeszkedő vizsgálatok is.³⁶³ És véleményem szerint éppen ez a kifejlett kísérleti módszertani eszköztár okozta, hogy a pszichológia jó időre elpártolt a jogelmélettől. A kísérleti pszichológia joggyakorlattal összefüggő vizsgálataival máig virágzó területe a jogpszichológiának, elég csak megnézni az I. részben kifejtett kutatási területeket. Emellett azonban feledésbe merült az az elméleti sík, ami a két tudomány közös fejlődését megalapozta.

2.5. A második párhuzam: a memetika és a viselkedéses közgazdaságtan

2.5.1. Luigi Cominelli *Cognition of the law* című könyvében a jogi megismerés sajátosságait elemzi, mellyel többek között a kognitív jogszociológia kialakulásához szeretne hozzájárulni. A kognitív szociológia az emberi gondolkodásra ható

³⁶² Rottleuthner, H.: *A Purified Sociology of Law: Niklas Luhmann on the Autonomy of the Legal System*. Law & Society Review, Vol. 23, No. 5 (1989), 779-798. o. 794. o.

³⁶³ Például Milgram vagy Zimbardo már ismertetett kísérletei.

szociális koncepciók fogalmi kialakulásának folyamatát vizsgálja, illetve azokat a mikro- és makroszintű társadalmi interakciókat, melyeken keresztül ezek a jelentéstartalmak megszilárdulnak és tárgyiasulnak.

Cominelli könyvében egy helyen utal rá, hogy a jog, mely egy rendkívül széles társadalmi jelenségegyüttes, felfogható egyfajta szuper-mémként is.³⁶⁴ Vélekedése szerint az emberi viselkedés egyik formája a jogi viselkedés („legal behavior”), mely a többi humán viselkedési formához hasonlóan egyaránt rendelkezik biológiai és szoci-kulturális meghatározókkal is. A szuper-mém elmélet Cominelli szerint feloldhatja az addig kibékíthetetlennek tűnő ellentétet a statikus és történelmi hagyományokon nyugvó jogelméletek és a dinamikus jogalkotás és jogalkalmazás elméletei között is.³⁶⁵

A mém szót eredetileg Richard Dawkins alkotta meg *Az önző gén* című művében.³⁶⁶ Dawkins szerint a biológiai evolúció mintájára az emberi kultúra fogalmi elemei is képesek a túlélésre és a túlélés érdekében történő spontán változásra, azaz evolúciós fejlődésre. Dawkins nyomán a kultúra gének mintájára másolható és másolódó alapegységeit nevezzük mém-nek és a mémekkel foglalkozó proto-tudományt, mely Dawkins elmélete alapján született, memetikának. Az elnevezés a mimézis (utánzás) és a genetika (örökléstan) szavak kombinációjából ered és a kultúra fogalmi elemeinek önálló evolúciójára utal.

Az ember alkotta fogalmi elemek bizonyos bonyolultsági szint fölött arra is képesek, hogy leváljanak kulturális hordozójukról és spontán mutációk révén biztosítsák be túlélésüket és elterjedésüket. Ezeket a fogalmi entitásokat nevezhetjük szuper-mémnek, melyre a modern társadalmakban jelenlévő legjellegzetesebb példa a pénz.³⁶⁷ Cominelli gondolatmenetét folytatva, a jogi szuper-mém egy olyan elmélet alapja lehet. A jog, a pénzhez hasonlóan gondolati konstrukció,

³⁶⁴ Cominelli, L.: *Cognition of the Law. Toward a Cognitive Sociology of Law and Behavior*. Springer. 2018. 196. o.

³⁶⁵ Ugyanott 196.o.

³⁶⁶ Dawkins, R.: *The Selfish Gene*. Oxford University Press. 1976.

³⁶⁷ Mérő L.: *Az élő pénz: A gazdasági vállalkozások eredete és az evolúció logikája*. Budapest: Tericum. 2004. és Mérő L.: *A pénz evolúciója: A gazdasági vállalkozások eredete és a darwini evolúció logikája*. Budapest: Tericum. 2007.

2.5.2. A viselkedéses közgazdaságtan³⁶⁸, a jog, valamint a pszichológia összefüggése első látásra nem tűnik egyértelműnek. A viselkedéses közgazdaságtan, a korábbi közgazdaságtani emberkép, a homo oeconomicus kritikai elmélete, mely az emberi viselkedés magyarázatát az addig kiszámítható racionális alapokról a pszichológia térfelére helyezte át. A korábbi magyarázat szerint az ember, mint gazdálkodó lény a számára átlátható és jól felfogott (ön)érdekei szerint cselekszik, és mint ilyen, minden helyzetben el tudja dönteni, hogy számára mi a legelőnyösebb választás. Kahneman és Tversky heurisztikus döntéshozatallal kapcsolatos kutatásai azonban bebizonyították, hogy az ember – bár a legtöbb döntését racionálisan meg tudja magyarázni és le tudja vezetni – valójában egyáltalán nem racionálisan döntő lény. Döntéseinket egy adott helyzetben sokszor a racionalitás befolyásolja a legkevésbé. Helyette érzelmeink, emlékeink, érzéseink, vágyaink, információ feldolgozó képességünk, vércukorszintünk – hogy csak egy párat említsünk – mind közrejátszhat abban, hogy éppen melyik fogkrémet emeljük le a polcra vagy végül melyik gépkocsit vásároljuk meg.

Kutatásim elején sokszor tettem fel magamnak a kérdést, hogy milyen lehet a jog emberképe. A jogi emberkép, vagy *homo legalicus* vizsgálatánál egyelőre a közgazdaságtan homo economicusának fejlődését vettem alapul. A homo economicus sokáig a közgazdaságtani elméletekben sokáig egyeduralkodó szemléletként az embert, mint mindig racionálisan döntő, a saját érdekeit világosan felismerő és mindig azok mentén döntő és cselekvő lényként írta le. Ez a szemlélet az utóbbi évtizedekben a pszichológia hatására sokat finomodott és árnyalódott. A modern kereskedelmi vállalatok ma már profi szinten alkalmazzák az emberi természetről összegyűjtött döntéseket befolyásoló elméleteket és módszereket. A közgazdaságtan pedig kezdi mind jobban beépíteni elméleti kereteibe az emberi irracionálissal kapcsolatos faktorokat is.

³⁶⁸ Zamir, E., Teichman, D. (szerk.): *The Oxford Handbook of Behavioral Economics and the Law*. Oxford University Press. 2014.

3. Új referencia pont a modern pszichológiai jogelmélet számára

Elképzelésem szerint pszichológiai perspektívából nézve a jog ugyancsak egy rendszernek fogható fel, mégpedig egy kognitív, gondolkodási rendszernek. Ennek a gondolkodási rendszernek vannak a) normatív gondolkodási elemei, b) mérlegelő elemei, c) döntéshozó elemei, d) elemző és analógia kereső elemei, és e) intuitív vagy más néven heurisztikus elemei. Van még egy gondolati eleme, a f) nyelvi rendszer, amely egyfelől az előbbi elemek részeként egy különálló rendszert alkot, másfelől külön gondolkodási minőséget képvisel a nyelvi gondolkodás törvényszerűségei mentén.

Ez a lehetséges referencia pont a jog, mint gondolati rendszer kidolgozása lehetne. Ennek az elképzelésnek részéről az az alapja, hogy ha elfogadjuk, hogy a jog egy gondolati konstrukció, akkor a különböző elemei kognitív folyamatokkal leírhatóvá válnak. Ennek a gondolkodási rendszernek – mint ahogyan fentebb már felsoroltam – vannak a) normatív gondolkodási elemei, b) mérlegelő elemei, c) döntéshozó elemei, d) elemző és analógia kereső elemei, és e) intuitív vagy más néven heurisztikus elemei. Van még egy gondolati eleme, a f) nyelvi rendszer, ami egyfelől része az összes előbbi rendszernek, másfelől maga is egy különálló rendszert alkot.

A *normatív gondolkodási elem* formális logikát követ és ide tartozik a törvények megalkotása, a jogeset tényeinek jogszabályokhoz való hozzárendelése, az eljárási szabályok alkalmazása, a határozat szerkesztés folyamata, vagy egy indoklás elkészítése. A *mérlegelő elem* a jogeset megítélése közben lép működésbe, még mindig formális logikát követ és elvileg a racionális döntéshozatali mechanizmusok része, amennyiben a jogalkalmazó képes a formális logika lépéseit lineáris sorrendben követni és gondolkodása nem ugrik váratlanul egy következtetésre. A *döntéshozó elem* a jog alkalmazásának egyes pillanataiban lép működésbe és nem csak akkor, amikor a határozatban foglalt végső döntés megszületik. Ilyen pillanat például, amikor a jogeset tényeit kell rekonstruálni a múltira vonatkozó (időnként eltérő) narratívák alapján. Ekkor a jogalkalmazó minden egyes tény-elemnél el kell, hogy döntse, hogy az része lesz-e a tényállásnak,

vagy sem. Ebben a folyamatban az egyszerűbb tényeknél találhatunk látszólag explicit gondolkodási elemeket (például reggel volt vagy este, férfi vagy nő volt-e jelen), de mivel a jogalkalmazó ilyenkor már korlátozott információs mezőben mozog, ezért nagy arányban lépnek be heurisztikus elemek a gondolkodásba. Paradox módon, ugyanilyen heurisztikus elemek vannak jelen az egyszerű, különösebb mérlegelést nem igénylő esetek elbírálásánál. Ilyenkor a jogalkalmazó nem a formális logikai gondolkodás mentén halad lépésről lépésre, hanem korábbi tapasztalatainak gyűjteményére hagyatkozva gyorsan ugrik a megoldásra, más néven rutinszerűen jár el. Az *elemző és analógia kereső gondolkodási elem* a jogszabályok jogesetre való alkalmazásakor lép működésbe. A rutinszerű eseteket leszámítva, ez megint formális logikát igénylő mozzanat, ilyenkor a heurisztikák zavaró körülményként lépnek fel, és az indoklásban időnként tetten érhetőek lesznek (pl. visszafelé felépített indoklás). *Intuitív vagy heurisztikus elemekkel* a rendszer teljes egészében találkozhatunk, ezért a kérdés inkább az, hogy mekkora a heurisztikus elemek aránya az egyes gondolkodási elemekben, és nem az, hogy jelen vannak-e vagy sem. Korlátozott információs mezőben, mint például egy tényállás rekonstruálása vagy túl sok információ rendelkezésre állása esetén, esetleg, amikor viszonylag kevés idő áll rendelkezésre egy döntéshez,³⁶⁹ evolúciós és más biológiai okokból a heurisztikus gondolkodás automatikusan bekapcsol. Annak érdekében, hogy a jogi gondolkodási rendszerben ez ne okozzon anomáliát, a formális gondolkodásnak fel kell ismernie a heurisztikák hatását a logikai láncolatban – magát a heurisztikát, mivel nagyon gyorsan megy végbe, viszonylag ritkán tudjuk tetten érni –és ha szükséges, korigálnia kell azt.³⁷⁰

A *nyelvi rendszer* az egész jogi gondolkodási rendszernek egy különleges része. Felfogható az egyes gondolkodási elemek nyelvi reprezentációjaként,³⁷¹ ilyen például a törvényalkotási mozzanat, vagy az eljárásrendi szabályok tárgyalótermi használata. Azonban mivel a heurisztikus gondolkodási elemek sokszor nyelvi

³⁶⁹ Kognitív és nem jogi értelemben vett döntésre kell itt gondolni, ezért hívhatjuk inkább következtetésnek.

³⁷⁰ Például Kahneman, D, 2013.

³⁷¹ Nyelv, mint közvetítő közeg elmélet: Vinnai. Jogi nyelv. A jogi nyelv egy normatív nyelv, nem arról szól, ami van, hanem aminek lennie kell. A jogi nyelv előíró, a valóságot mérjük a jogi előírásokhoz. Nagyon fontos a pontos szóhasználatra és monoszémiára való törekvés, ugyanis a szó jelentése normatív lesz, tehát csak abban az értelemben lehet használni. Ha egy jogi szakkifejezésnek több jelentése van, nem lehet pontosan behatárolni, hogy a jogi előírás mire irányul

reprezentáció nélkül jönnek létre ezért kezelhetjük a nyelvi rendszert a gondolkodási rendszer egyik elemeként is. Az, hogy létezik-e nyelvtől független formális gondolkodási folyamat, vagy a formális gondolkodásnak minden esetben feltétele-e a nyelvi reprezentáció, még nem tudjuk pontosan. Sokáig azt gondolták a kutatók, hogy a gondolkodás nyelvi reprezentációja, az u.n. belső monológ része a tudatosságnak és az elme működésének. Ezek az elméletek ma már megdőlni látszanak, azonban feltételezhető, hogy a jogi gondolkodásban a normatív, a mérlegelő és az elemző elemek formális gondolkodásának mindig része. Emiatt viszont foglalkozni kell a nyelvi rendszer séma elemével is, ami eltérítheti a formális gondolkodást és egyfajta zajként funkcionálhat a jogi gondolkodásban.

III. rész: Jogpszichológia a gyakorlatban: bírói döntéshozatal pszichológiai háttere

1. Bevezetés: Miért éppen a bírák?

Amikor a jog és pszichológia gyakorlati összefüggéseit vizsgáljuk, számos részterülettel találjuk magunkat szembe. Ezeknek a részterületeknek az összefoglalását a disszertáció első részben találhatjuk, melyhez két szempontot használtam fel. Megnéztem, hogy milyen kapcsolódási pontokat találunk az alkalmazott pszichológia területén, valamint végigvettem, hogy milyen gyakorlati alkalmazása van a pszichológiának a tételes jog és a joggyakorlat területén. Ezekből az elemzésekből nem csak az tűnik ki, hogy a pszichológiai gyakorlat bizonyos jogi területeknek már több mint 50 éve szerves része (például igazságügyi szakértés vagy törvényszéki pszichológia), de az is, hogy ezen gyakorlatok ellenére más területek vagy a jog egésze mégsem áthatott a pszichológia által. Másképpen fogalmazva, a pszichológiai gyakorlat bár régóta jelen van a jog területén, azonban megmaradt szigorúan a pszichológusok gyakorlatának és nincs annak jele, hogy az igazságügyi szakértői területen kívül is nagy arányban elterjedjen. A szakértői részvételen kívüli területek jelenleg jobbra az akadémiai kutatási területek, melyek bár számos eredményt produkálnak lassan szivárognak át a mainstream jogelmélet és joggyakorlat területére. Ennek okairól és lehetséges megoldásairól a disszertáció második részében értekeztem részletesen.

Nyilvánvalóan az egyik megoldás a jogi oktatás pszichologiasítása lenne, azaz minél több pszichológiai tárgy beemelése az alapképzésbe és a szakképzésekbe. Ennek egyik kezdeménye a Miskolci egyetemen elindított Jogpszichológiai szakjogászképzés, melyről részletesen megint csak az első részben volt szó. A másik megoldás azonban egy olyan jogpszichológiai gyakorlat kialakítása lenne, ami az akadémiai pszichológia mellett a jogelméleti alapokat is beépíti. Erre, az első és a második részek alapján jelenleg két utat látok: az egyik az

alapjogi vagy emberi jogi pszichológia továbbfejlesztése, a másik a bírói döntéshozatal pszichológia-kompatibilitásának növelése.

Mint az az első részből kitűnt, mind a bírói döntéshozatal, mind pedig az emberi jogi pszichológia nem újkeletű területei a jogpszichológiának. A bírói döntések pszichés összetevőivel már a jogpszichológia első hullámában is sokan foglalkoztak Freudtól elkezdve a jogi realistákon át Münsterberg-ig. Az emberi jogi pszichológia az amerikai polgárjogi mozgalmak idején erős szociálpszichológiai megalapozást kapott a diszkrimináció okainak, hatásainak és leküzdésének kutatásával. Azonban míg az emberi jogi pszichológia a XXI. században teljesen új irányt vett és az emberi méltóság védelme, a pszichológia (és pszichológus) morális felelősége, valamint a pszichológus szakmai integritása (titoktartási kötelezettség és személyes adatok védelme) felé fordult, addig a bírói döntéshozatal pszichológiai kutatása rendre ugyanazokat a kérdéseket teszi fel, mint 120 évvel korábban.

Az első kérdést ezek közül, hogy emberi lények-e a bírák Jerome Frank már elvileg megválaszolta – igen, azok! – azonban a pozitív válasz következményeit még mindig nem sikerült feldolgoznia sem a jogelméletnek, sem a joggyakorlatnak. A jog ugyanis elméleti konstrukció, emberi fogalomképző tevékenység nélkül nem létezne és még csak annyira sem valóságos, mint a pénz, mely számokban és mennyiségekben való megjelenése folytán a matematika törvényszerűségeinek (is) engedelmeskedik. A jognak több megjelenési formája is van, azonban egyik sem független a jogot kigondoló vagy elgondoló embertől. A jognak van ugyan fizikai megjelenése – például az írott törvény vagy a bírói határozat – de ezek csak az emberi fogalomalkotás nyelvi-írásos leképeződése, míg a lényeg továbbra is az elmében megy végbe. És ameddig ez így van,³⁷² addig számolnunk kell azzal is, hogy a jogalkotó és a bíró is (csak) ember.

³⁷² Bár jelen disszertációnak nem része, mégsem mehet el szó nélkül mesterséges intelligenciát körülölelő viták mellett, melyekben a szerző személyesen is részt vett az elmúlt hónapokban. Számosan a bírói hivatás gyakorlói közül félelmüket fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy a mesterséges intelligencia átveheti a jogi döntések feladatát az embertől a már nem is olyan közeli jövőben. A szerző ezzel kapcsolatban Zódi Zsolt véleményével ért egyet – mely 2023. február 3-án a győri Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, A jogi érvelés és alternatívái című jogelméleti konferencián hangzott el – hogy a mesterséges intelligencia, bár lehetőségeit tekintve kiválthatja az embert a jogi döntési folyamatban, de ez csak az ember saját kívánságára történhet meg és nem valamiféle természetes és elkerülhetetlen evolúció folytán. Amennyiben az új szabályokat úgy alkotjuk meg, hogy azokban a mesterséges intelligencia csak

Adódhatna a kérdés, hogy akkor a kettő közül miért a bíró a vizsgálódás tárgya és miért nem a jogalkotó. A jogalkotásnak az alkotmányos parlamenti demokráciákban szabályozott folyamata van, s ebben a jogalkotó – bár egyesszámban utalunk rá – nem egyetlen személyt jelent, mint ahogyan a megalkotott jog sem egyetlen személy akaratát vagy szándékát fejezi ki. Ahogyan az abszolutista hatalomgyakorlás időszaka után szép lassan a fejedelmi szuverenitás a népszuverenitásra szállt át, úgy vált a jogalkotói egyesszám szimbolikus jelentőségűvé.³⁷³ A parlamenti jogalkotási folyamatban elemezhetnénk ugyan az emberi összetevőket, azonban a szereplők számossága és a folyamat összetettsége miatt nem valószínű, hogy találnánk olyan elemeket, melyek tisztán jogi és pszichológiai szempontból leírhatóak.³⁷⁴

A bíró azonban valóban egyedül dönt és döntéséért egyedül vállalja a felelősséget.³⁷⁵ Ráadásul hozott anyagból dolgozik, sem a jogot, sem az ügyet nem ő teremti, mások gondolatából alkot saját gondolatokat.

A bírói döntéshozatalnak megvannak az eljárásrendi szabályai, azonban ezeknek a szabályoknak a háttérében mégis van egy kis ablak, amely átjárást enged a bíró szubjektuma és a döntéshozatal között. Szemléletesen mutatja be ezt a koncepciót Bencze Mátyás összefoglalása,³⁷⁶ melyben a bírói döntéseket meghatározó tényezőket csoportosítja. Szerinte a jogalkalmazói döntések objektív és szubjektív elemekre bonthatók, melyeken belül megkülönböztethetünk nyilvánosság előtti igazolásra szolgáló indokokat, valamint nyilvánosságra soha nem kerülő olyan tényezőket, amelyek a bíró fizikai, biológiai, szociális vagy pszichológiai jellemzőiből állnak össze. Ez a szétválasztás megfelelő a jogi indoklások elemeinek beazonosításához, azonban szerintem fontos lenne az egyes elemek közötti összefüggéseket is feltárni. Ha az alábbi táblázatban bemutatott

résztevő és végső döntéshozó szerepeljen, akkor az emberi, vagyis bírói döntés kérdésköre még nagyon sokáig velünk marad.

³⁷³ Szabó, M.: A jog alkothatóságáról. Miskolci Jogi Szemle 6. évfolyam, különszám. 183-195.o. 2011. 189.o.

³⁷⁴ Ezek a folyamatok sokkal pontosabban megragadhatóak a politika tudomány, esetleg a politikai pszichológia, valamint a szociológia eszközeivel.

³⁷⁵ Ez a megfogalmazás természetesen nem zárja ki a társas bíraskodást, melynek ugyancsak megvan a maga pszichológiai jellemzője, melyre a következő fejezetek egyikében még részletesen kitérek.

³⁷⁶ Bencze, M.: A jogalkalmazási folyamat szociológiai vizsgálata. In Bencze, M., Vinnai, E.: *Jogszociológiai előadások*. Egyetemi jegyzet. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 21-36.o. 2012. 26.o.

rendszer a bíró szubjektumának tekintjük nem tudjuk figyelmen kívül hagyni az egyes elemek egymásra hatását. Ugyanis az objektív és szubjektív tényezők nem egyszerűen összeadódnak döntéshozatalkor, hanem kölcsönhatásba is lépnek egymással, aminek következtében az objektív és szubjektív elemek is módosulhatnak. A kölcsönhatások bemutatásának érdekében induljunk ki a döntés nyilvánosságra nem kerülő szubjektív tényezőiből. Az egyén szubjektumának elemei (személyisége, érzései, emlékei, másokhoz fűződő viszonyai) felnőtt korunkra viszonylag kialakult egységet képez, azonban ez egység továbbra is rugalmasan reagál a mindenkori élethelyzetre és környezetre. Hatással vannak rá a döntés nyilvánosságra nem kerülő objektív tényezői: az egyén biológiai állapota, fizikai környezete, társadalmi háttere, és a szélesebb társadalmi környezet. Ez tehát ez első belső összefüggés, melynek a vizsgálata a szociológia és a pszichológia együttes területe lehet.

A második összefüggés a jogszabályok, korábbi bírói döntések, értelmezési technikák, szakmai szabályok, tehát a jogalkalmazás és joggyakorlat mindennapi eljárásai és a jogelméleti igazoló elvek és értékek között feltételezhető. Amikor ugyanis a bíró jogelveket mérlegel, akkor valójában jogelméleti gondolkodást végez a mindennapokban (egy olyan tevékenységet, melyet anekdotikus források alapján sok gyakorló bíró nem akar elismerni).³⁷⁷ Ennek területnek a kutatása a jogtudomány és a jogelmélet témakörébe tartozik.

³⁷⁷ Vinnai Edina gondolatai nyomán

Objektív tényezők		Szubjektív tényezők	
A nyilvánosság előtti igazolást szolgáló indokok		A döntés nyilvánosságra nem kerülő tényezői	
Jogszabály, korábbi bírói döntések, értelmezési technikák, szakmai szabályok, stb.	Igazoló elvek, értékek (igazságosság, jogbiztonság, szakszerűség, stb.)	A bíró fizikai, biológiai, szociális környezete (társas kapcsolatok, társadalmi háttér, politikai, kulturális viszonyok)	A döntés pszichológiai háttere (emlékek, viszony a különböző értékekhez, a többi emberhez, személyiség, hangulat, érzelmek, stb.)
A tételes jogtudományok vizsgálatának a tárgyai	A jogelméleti vizsgálatok tárgyai	A jogszociológiai vizsgálatok tárgyai	A jogalkalmazás szociológiai és pszichológiai vizsgálatának tárgyát képezhetik

6. ábra: A jogalkalmazói döntéseket meghatározó tényezők, és azok vizsgálati módjai³⁷⁸

A harmadik összefüggés a nyilvánosság előtti igazolást szolgáló indokok és a nyilvánosságra nem kerülő tényezők között van. Ez az az összefüggés, amit a jogszociológia és a jogpszichológia vizsgál és azt próbálják kideríteni, hogy milyen módon hatnak valójában a belső pszichológiai és a külső környezeti tényezők a jogi döntéshozatalra. Milyen tudattalan mechanizmusok működése miatt és hogyan szűri meg saját szubjektumán keresztül a bíró a tényeket vagy hogyan függetleníti belső sztereotípiáitól az igazoló elveket. Hogyan befolyásolják korábbi tapasztalatai objektívnek hitt értékítéletét és milyen tényezők torzíthatják el racionálisnak vélt következtetéseit.

Ezek a tényezők nem ismeretlenek a jogtudomány jogalkotó számára sem, és rendszerszinten foglalkozik is velük: például pszichológiai elvárásokat fogalmaz meg a bírókkal szemben és magatartási szabályokat ír elő a számukra. Ez utóbbi a bírók számára is egyértelművé teszi, hogy viselkedésükön keresztül kifejezett hozzáállásuk komoly tényező egy-egy ügy tárgyalása során. Ahogyan egy személyes beszélgetésben egy bíró kifejtett: „Nem csak pártatlannak kell lennünk, annak is kell látszanunk.”

³⁷⁸ i.m. Bencze, M. 2012. 26. o. alapján

A bíró szubjektuma, azonban nem csak azért fontos, mert része a jogi döntéseknek, hanem azért, mert a döntéseken keresztül része magának a jognak is. A jog pedig biztosítja „a nemzet politikai létének kereteit,” kirajzolja „az állam és a társadalom kompetenciájának, autonómiájának határait” és biztosítja „olyan tisztázott viszonyok fenntartását, amelyek a társadalom tagjai számára igazságosként fogadhatóak el.”³⁷⁹ Ebben a viszonyrendszerben pedig nem fogadhatóak el olyan esetlegességek, mint egy bíró lelkiállapota.

Pár bekezdéssel korábban úgy fogalmaztam, hogy a bíró emberi lényként való elfogadásának következményeit máig nem sikerült feldolgoznia a jogelméletnek vagy a joggyakorlatnak, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lettek volna próbálkozások. Maga Frank a bírói szubjektumot, mint a jog egyik bizonytalansági faktorát értelmezte, és úgy vélte, hogy ezt a bizonytalanságot a jogban el kell fogadnunk. Szerinte teljes jogbiztonság és jog-bizonyosság nem létezik, az csak illúzió. Akik pedig mégis ezt kérik számon a jogrendszeren, azok olyanok, mint a mindent átható apai védelem és biztonság után vágyakozó gyermek.³⁸⁰ A joggyakorlat oldaláról pedig a bírókat övező megannyi eljárási szabály és viselkedési kódex lehet a válasz a bíró emberi lényére. Mindezek a válaszok azonban figyelmen kívül hagynak egy nagyon fontos szempontot, mégpedig, hogy a bírók maguk mit élnek át, amikor szubjektumukat el kell választani a jogi döntésektől és egyáltalán milyen viszonyban vannak a konstans döntéskényszerrel. Mint korábban kifejtettem, belső mentális folyamatainknak ilyen tudatos irányításához még a pszichoterapeutáknak is komoly tréningre, majd hosszú szakmai támogatásra van szüksége. Kétséges számomra, hogy ezt a tréninget vagy támogatást a bírák megkapják-e. A disszertáció utolsó részében azt veszem sorra, hogy milyen szerepe van a pszichológiának a bírói hivatás gyakorlásában, milyen igényekről számolnak be maguk a bírák és milyen módon lehetne gyakorlati támogatást nyújtani a számukra.

³⁷⁹ Bódig, M.: A jogalkotás jogelméleti problémája. 117.o. Idézi Szabó, M.: A jog alkothatóságáról. Miskolci Jogi Szemle 6. évfolyam, különszám. 183-195.o. 2011. 188.o.

³⁸⁰ A jog formalizmusa és realizmusa spektrumként is felfogható, melynek egyik véglete sem kielégítő és valahol a középutat kellene megtalálnunk benne.

2. A bírói munka és a bírói döntéshozatal társadalmi és jogi feltételei

Kutatásom elején a célcsoport lehatárolását végeztem el. Jogi döntéseket ugyanis nem csak bírók hozhatnak és jogalkalmazási tevékenységet sem csak ők végeznek. Akkor mi okból vizsgálom a jog emberi oldalát pont a bírák tevékenységének tanulmányozásán keresztül?

Ha a jog emberi oldalát jogászai csoportok viselkedésének tanulmányozásán keresztül vizsgáljuk, a célcsoport meghatározásához legelőször is azt kell meghatározni, hogy a jog mely tevékenységeken keresztül nyilvánul meg. A célcsoport meghatározásánál a társadalomtudósnak figyelembe kell vennie a vizsgált tevékenység jogi vonatkozásait, a tevékenység jogi környezetéből és „jogászai gondolkodásból” fakadó sajátosságait, valamint a jogi tevékenység elvégzésének egyéb körülményeit (például a szervezeti alá-főlérendeltségi viszonyokat, eredmény elvárásokat vagy a szakmai reputációt).

2.1. A jogalkalmazói hivatásrendek elemzése

A különböző jogalkalmazói tevékenységeket világos alapelvek és eljárási jogszabályok különböztetik meg egymástól. Ha a *közigazgatási és bírósági* jogalkalmazás különbségeit a döntéshozatali mechanizmus oldaláról elemezzük, három szempont merülhet fel, ami a bírói és a közigazgatási jogalkalmazás közül a bírói jogalkalmazás és döntéshozatal részletesebb vizsgálata felé dönti el a mérleg nyelvét, és például a bíróságok működésével kapcsolatos szociológiai jellegű felmérések és elemzések jóval nagyobb számát is okozhatja.³⁸¹

Az első a függetlenség és a mérlegelés lehetősége, melyre a bírónak az adott jogszabályok keretei között nagyobb tere van, mint közigazgatási jogalkalmazónak. Széleskörű mérlegelési lehetőségre azonban a közigazgatási jogi normák alkalmazása során is nagy számban van lehetőség – például a hipotézis fennállásának megállapításakor, vagy a diszpozícióban, esetleg a szankció meghatározásakor. Még fontosabb különbség, hogy „a közigazgatási jogalkalmazásban nagyobb szerepe van a hierarchikus viszonyoknak”³⁸². A hivatali

³⁸¹ i.m. Bencze, M. 2013., 27. o.

³⁸² *Ugyanott*

felettesnek utasítási joga van, ami azt jelenti, hogy a közigazgatási jogalkalmazói döntés kialakításában fontos szerepet játszanak a szervezeten belüli személyközi viszonyok, és a szervezeten belül kialakult gyakorlatok. A bírák ezzel szemben az egyes ügy elbírálása során egyáltalán „nem utasíthatók, tehát önállóan, a saját legjobb belátásuk szerint hozhatják meg a döntéseiket”.³⁸³ A döntéshozatali függetlenség és önállóság a bírók részéről egyben jóval nagyobb pszichés teher elviselését követelheti meg és jellemző lehet rájuk a versenyszférából ismert jelenség, az u.n. „vezetői magány”. Ez azonban nem feltétlenül jelent hátrányt a bírók szemszögéből. „Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a bírák mit tartanak foglalkozásuk legfontosabb olyan jellemzőinek, amelyek a pályát vonzóvá teszik, a bírák egyöntetűen a döntési függetlenséget és önállóságot tették meg munkájuk legvonzóbb tulajdonságának.”³⁸⁴ Ugyancsak ezt a hatást ellensúlyozza a bíróságok tanácsban való ítélkezési rendszere is.

A második szempont, ami a bírói jogalkalmazást a közigazgatási jogalkalmazástól megkülönböztetheti, hogy a bíróságok rendszerint nagyobb horderejű ügyekben döntenek, mint a közigazgatási jogalkalmazók. Ez a bíróságok fontosságából és a jogrendszerben betöltött szerepükből adódik. Amellett, hogy a „két jogalkalmazói fórumrendszer szervezeten is elkülönül egymástól (...) bizonyos fokú hierarchikus viszony is van a két szervezet között.”³⁸⁵ A bíróság az a szerv, mely „kulcsszerepet játszik annak meghatározásában, hogy a jog által lefedett cselekvési területeken mi lesz a követendő magatartás.”³⁸⁶ Azonban ha az ügyek hatását nézzük az egyén életére, a közigazgatási jogalkalmazás területén is található olyan területet, amely legalább akkora horderővel bír, mint például egy több éves szabadságvesztés megítélése. Ezekre főleg a szociális és egészségügyi állami funkcióval összefüggő feladatok ellátása során található eseteket, például a gyermekjóléti és gyámsági ügyek eldöntése során.

³⁸³ *Ugyanott*

³⁸⁴ Csernok Gyula: *A bírói hivatástudat*. 610.o. idézve in Hlavathy Attila: *A jogalkalmazók személyiségének szerepe a jogérvényesülésben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1987. 254.o.

³⁸⁵ i.m. Bencze M. 2013. 26. o.

³⁸⁶ *Ugyanott*

A harmadik, talán a leginkább pszichológiai szempontú eltérés, a jogalkalmazói döntéshozatali mechanizmusnak az jellegzetessége, melyet a „véglegesség élményével” ragadható meg. Míg a közigazgatási határozatok esetében „létezik a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának rendszere, melynek révén a bíróság a közigazgatási apparátus aktusainak jelentős részét kontrollálni tudja”³⁸⁷ addig a megfelelően megindokolt bírói döntést a fellebbviteli fórumok sem változtathatják meg.³⁸⁸

Az elemzés végére a célcsoport meghatározásához használt három bemutatott szempontból kettőt elvettem. Bár jogi szempontból a mérlegelés, és a nagyobb horderejű ügyek eldöntése egyértelmű eltéréseket mutatnak, a „pszichológiai teher” szempontjából nem biztos, hogy igazolható a különbségtétel. Elképzelhető, hogy egy összehasonlító vizsgálat hasonló személyes belső vívódásokat, felelősségi terheket és konformitásra való hajlandóságot tárnának föl mindkét jogalkalmazói csoport egyes tagjainál. Ez alapján a harmadik szempont - a „véglegesség élménye” – lehet az, ami alapján egyértelmű különbség tehető a bíró és a közigazgatási jogalkalmazó tevékenysége között és ami megmagyarázza azt a szándékot, hogy a jogérvényesülésnek a bevezetőben ismertetett jellegzetességeit a bíró tevékenységén keresztül vizsgáljuk.

2.1. A jogászi szakma történeti és szociológiai elemzése

A jogászi szakma összetételét Fónai Mihály az elmúlt negyven év adatai alapján vizsgálta. Kutatásaiban arra az eredményre jutott, hogy Magyarországon a „jogvégzetek, illetve jogászok száma (...) a kilencvenes években”³⁸⁹ gyors emelkedésnek indult, majd ez a növekedés a kétezres években lelassult – azonban ez a folyamat a bírók számában a törvényi korlátok miatt nem mutatkozott meg.

³⁸⁷ *Ugyanott.*

³⁸⁸ Julis M.: A vádbeszéd mint a jogpolitikai elvek érvényesítésének eszköze. *Ügyészségi Értesítő.* 1978/3. 14.o. idézve in Hlavathy A.: *Ugyanott.* 193. o.

³⁸⁹ Fónai M.: *A Jogászok szociológiai jellemzői: létszám, foglalkozás, kor és nem szerint.* In: A magyar jogrendszer állapota. Szerk.: Jakab András, Gajduscheck György, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, Budapest, 2016. 940-962. o. 960. o.

A rendszerváltás utáni folyamatok jellegzetessége a nők arányának a növekedése jogászi szakmán belül. Ennek hatására mára többségbe kerültek a nők a jogászságon belül, illetve egyes jogászi hivatásokban. Itt azonban megfigyelhető, hogy a nők elhelyezkedése a jogászi szakmán belül megfelel az összes magas presztízsű szakmában elfoglalt helyüknek és arányuknak: számuk „fordított arányban van az adott jogi területnek, illetve hivatásnak a jogászságon belül kialakult hierarchikus helyzetével”. Így a legmagasabb a nők aránya a közigazgatásban, illetve a bírósági szervezeti hierarchia alsóbb szintjein, az ügyvédek között viszont alacsonyabb.³⁹⁰

A modern jogszociológiai felfogás a jogászi szakmába a joghallgatókat is besorolja, míg kizár olyan jogászokat, akik ugyan rendelkeznek jogi végzettséggel, de nem dolgoznak jogi területen (például politikusok, gazdasági vezetők, újságírók, stb.). Fónai korábbi felmérési eredményeiből az is látszik, hogy a joghallgatók és a végzett jogászok nagy arányban a közép- és felső-középosztálybeli társadalmi rétegekből kerülnek ki, ahol magas a diplomás szülők aránya. A hivatásrend meglehetősen dinasztikus képet mutat, jelentős „a jogász «felmenők» aránya, ami «születési» és «hivatásrendi» jelleget kölcsönöz a vizsgált csoportnak”.³⁹¹ A jogász szakos hallgatók és a végzett jogászok – más szakmák képviselőivel összehangban – maguk is magas társadalmi presztízsűnek tartják a jogászi professziót, a világot pedig hajlamosak a hivatásra és a laikusokra osztani.³⁹²

A jogászi hivatás főbb gyakorlati szereplői a bírák, az ügyészek, és az ügyvédek, míg az elméleti szereplők a jogtudósok, és a jogi egyetemek oktatói. A bírói hivatás a legrégebbi az összes jogászi tevékenység közül, és három feladat köré szerveződik: döntéshozatal; a törvények alapján való eljárás; és indoklás. A bírák az igazságszolgáltató hatalom részeként jogalkalmazási tevékenységet látnak el. A bírák tevékenységükben függetlenek, döntéshozatalukban nem utasíthatók, csak a törvénynek vannak alárendelve. Szociológiai és szociálpszichológiai szempontból

³⁹⁰ *Ugyanott*

³⁹¹ *Ugyanott.* 242. o.

³⁹² *Ugyanott.* 243. o.

feltételezhető, hogy aki belépett a bírói szervezetbe, azt a szervezet sajátos konformitása neveli tovább.³⁹³

2.1.1. A bíró működése nem mentes attól a szemlélettől, ami a bírói szervezetet irányítja és amely meghatározza, hogy kikből váljon végsősoron bíró. Ennek a hatásnak nagyon jellegzetes folyamata ment végbe Magyarországon a XIX. század végétől kezdődően. Az 1867-es kiegyezést követő alkotmányjogi törvénykezés eredményeként a jogalkotók a hatalmi ágak szétválasztását a fenti montesquieu-i elveknek megfelelően valósították meg és az 1869-es igazságügyi reform részeként az igazságszolgáltatást, mint harmadik hatalmi ágat elválasztották a közigazgatástól. A reformcsomag másik eleme az 1869. évi IV. törvénycikk, mely kinyilvánította a bírói függetlenség elvét.³⁹⁴

A második világháború utáni jogrend egyik első feladatának az előző rendszer jogi berendezkedésének felszámolását tekintette, melynek eszköze többek között a politikailag megbízhatatlannak ítélt bírák eltávolítása volt. Ez utóbbinak érdekében az 1948. évi XXII. törvénycikk felhatalmazta az igazságügyminisztert, hogy „bármely bírót beleegyezése nélkül is más bírósághoz áthelyezhessen, vagy végelbánás alá vonhasson”.³⁹⁵ A bírósági szervezetet is átalakították, az 1954. évi II. törvény alapján pedig minden bíróságon egységesen három tagú tanács ítélkezett. A járásbíróságon és a megyei bíróságon a tanács egy szakszabíróból és 2 népi ülnökből, a megyei bíróság fellebbezési tanácsán és a Legfelsőbb Bíróságon 3 szakszabíróból állt büntető és polgári perekben egyaránt.³⁹⁶

Ennek alapját részben az 1949. évi XI. törvény adta, mely „a népi ülnökök működését a büntetőbíráskodás egész vonalán bevezette. Büntetőügyekben megszűnt az egyesbíráskodás, a járásbíróságon a tárgyalást vezető szakszabíró elnök mellett két népi ülnök, a törvényszék öttagú tanácsában az elnökön kívül egy

³⁹³ Pödör L.: *A jogász hivatások. Győr, SZE DFK Jogelméleti Tanszék, 2017/2018.* 6.o.

³⁹⁴ Képviselőházi irományok, 1869. I. kötet • 1-104. sz., 1. Szám. *Trónbeszéd, mellyel ő csász. és apostolic királyi felsége 1869. évi april 24-kén Budán, a királyi várpalotában az 1869-diki országgyűlést megnyitotta*

³⁹⁵ Varga E.. (Szerk.) *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Bp. 1961. Levéltárak Országos Központja. Budapest, 1961 KÉZIRAT 203 p. Levéltári szakmai továbbképzés. Felsőfok (1959-1963) 13. 188.o.

³⁹⁶ *Ugyanott.* 190.o.

szakbíró és 3 népi ülnök, az Ítéltábla és a Kúria fellebbezési tanácsában 3 szakbíró mellett 2 népi ülnök foglalt helyet.”³⁹⁷ Ezt a gyakorlatot erősítette meg öt évvel később az 1954. évi II. törvény a bírósági szervezetekről.

A bírósági szervezet 1950 utáni további átalakítása nyomán az általános hatáskörű elsőbíróságok a járásbíróságok lettek, melyek minden ügyben hivatottak voltak eljárni, amit a törvény kifejezetten más bíróság hatáskörébe nem utalt. Nagyobb városokban ugyanezzel a hatáskörrel a városi bíróság, kisebb városokban a "városi és járási bíróság" rendelkezett. Budapesten kilenc kerületi bíróság alakult, mindegyik több városi kerületre kiterjedő illetékességgel.³⁹⁸ Fellebbviteli bíróságként a 19 megyei bíróság és a Budapesti Fővárosi Bíróság működött, melyek hivatásos bírái büntető és polgári kollégiumra oszlottak.³⁹⁹

2.1.2. Miután a nők majd fél évszázadot küzdöttek a felsőoktatásba való bekerülésért és az értelmiségi pályákhoz való hozzáférésért, viszonylag gyorsan, már a XX. század második felében elkezdődött a különböző hivatások elnőiesedése. Ez a folyamat a bírói karban, ha lehet, még gyorsabban ment végbe, mint más, korábban kifejezetten férfiak uralta pályákon: az 1960-as évekre a bíróságokon a gyakornoki státuszban lévő nők aránya már megközelítette a 90%-ot. A női bírók ilyen mértékű létszám növekedésének fő oka – a jogi egyetemekhez való szabad hozzáférés mellett – az alacsony bírói fizetés volt, mely a férfi jogászokat az ügyvédi, jogtanácsosi pályák felé orientálta.⁴⁰⁰

A második világháború előtt a bírák átlagkeresete az értelmiségi fizetések élén állt. Azonban 1947 után az egyetemi tanári és a mérnök fizetések is megelőzték a bírókét. Ennek oka az volt, hogy míg a gyors ütemű iparosítás miatt jelentősen megnőtt a műszaki szaktudás szerepe, közben megszűnt a jogász pálya elsőbbsége. Ennek egyenes következménye volt, hogy a következő években a bírói fizetések tovább csúsztak lefele a fizetési rangsorban: „1951-ben többet keresett a bírónál az

³⁹⁷ Varga E. (szerk.) *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Bp. 1961. Levéltárak Országos Központja. Budapest, 1961 KÉZIRAT 203 p. Levéltári szakmai továbbképzés. Felsőfok (1959-1963) 13. 189.o.

³⁹⁸ Ezek helyébe utóbb a Központi Kerületi Bíróság lépett.

³⁹⁹ i.m. Varga E. 1961. 190. o.

⁴⁰⁰ Hrubos I.: A férfiak és nők iskolai végzettsége és szakképzettsége. In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom*. Budapest: Replika Kör, 1994. 196-208.o.

egyetemi tanár, a mérnök, a tisztiorvos, az állatorvos, a tudományos kutató, és a kezdő középiskolai tanár.”⁴⁰¹ Az 1970-es évekre ugyan nőttek a jogászok fizetései, azonban „fokozatosan szélesedett a szakadék a bürokráciában és a gazdasági területeken dolgozó jogászok, ügyvédek társadalmi státusza között (...) és (a)z ügyészek és a bírák alacsonyabb fizetése és presztízse feltűnő egyenlőtlenségeket hozott létre az igazságszolgáltatáson belül”.⁴⁰² Bár az 1960-70-es években komoly erőfeszítések történtek a férfiak visszacsábítására a bírói hivatás felé, a nyolcvanas években már közel 50% volt a női bírák aránya.⁴⁰³

Amint elindul egy pálya elnöiesedése az az adott szakma presztízisének és jövedelmének csökkenését is magával hozza, így az ilyen területeken önmagukat erősítő folyamatoknak lehetünk a tanúi. Ennek hatására a XX. század végi rendszerváltás időszakára a bírói pályára már az alacsony presztízis és a rossz fizetés volt jellemző⁴⁰⁴, ezért az itt foglalkoztatottak között folyamatosan nőtt a nők aránya.

2.2. A bírói munka magyarországi jogi keretei a rendszerváltás után

A bírói munka keretei és feltételei – más szakmáktól eltérően – szinte minden elemében normatív jogi szabályok által meghatározott és kontrollált. A mai modern jogrendszerekben végzett bírói tevékenység szorosan kötődik a XVIII. században gyökerező *hatalommegosztás tanához*, melynek célja és lényege az egyéni szabadság biztosítása és az önkényes hatalom kialakulásának megakadályozása. A XVIII. században Montesquieu a *Törvények szelleméről* című művében⁴⁰⁵ ír arról, hogy Angliában három hatalmi ág létezik, a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás, de ezek nem egyesülhetnek egy kézben, mert „az az állam, amelyben az államhatalmak egy kézben vannak, csakis zsarnoki lehet”.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Kovács I. G.: Az értelmiségi keresetek változása. In Huszár Tibor (szerk.): *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1978. 227-259.o. 254-256.o.

⁴⁰² Fleck Z.: *Változások és változatlanok. A magyar jogrendszer a rendszerváltás után*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2010. 68.o.

⁴⁰³ Huszár T. (szerk.): *A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja (kutatási beszámoló)*. Az Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1977.

⁴⁰⁴ Fleck Z.: *Bíróság és politika. A bírói függetlenség jogszociológiai vizsgálatának előfeltevései*. Társadalomkutatás, 1993. (1-2): 82-92.o. 87.o.

⁴⁰⁵ Montesquieu: *De l'esprit des lois*. 1748.

⁴⁰⁶ Koncz I. K.: *A hatalommegosztás kérdése a polgári Magyarországon*. MISKOLCI JOGI SZEMLE 12. évfolyam (2017) különszám 88-94. o.

Montesquieu leírásában a bírói hatalmi ág, teljesen független; a bírók döntéseibe nem szólhatnak bele sem a törvényhozók sem a végrehajtók - a királyt egyedül a kegyelmezés joga illeti meg - a bírákat pedig választás útján nevezik ki. Montesquieu művében a három hatalmi ág olyan modelljét határozza meg, melyben a három hatalom ellenőrzi egymást.⁴⁰⁷

A XX. és XXI. századi alkotmányok mindegyike deklarálja a *hatalmi ágak szétválasztását* és a hatalmi ágak közötti összefüggések és ellenőrzési funkciók, a fékek és ellensúlyok rendszerét. A törvényhozó az igazságszolgáltatás rendszerét szabályozó normák összességének megalkotása révén biztosítja ennek a rendszernek a részeként a harmadik hatalmi ág, az igazságszolgáltatás szervezeti autonómiáját. A bírói szervezeti rendszer szocialista szabályozását az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmányának, X. fejezete tartalmazta. Az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltás után a bírósági szervezeti rendszer felépítését az 1949-es Alkotmánnyal összhangban A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény tartalmazta. Az 1997. évi LXVII. törvény a bírók jogállásáról és javadalmazásáról, megszigorította a bíróvá válás feltételeit valamint megállapította a bírók kötelességeit, jogait és új alapot adott a bírói javadalmazásnak.

Az 1997. évi LXVI. törvényt a 2011. évi CLXI. törvény (Bszj) váltotta fel, mely az 1949-es Alkotmányt felváltó 2011-es Alaptörvény 25-28 cikke alapján a bírói rendszer további reformját valósította meg. Az igazságszolgáltatásra vonatkozó alapelvek, melyek az Alaptörvényben és a Bszj-ben is tükröződnek. Ezek a bírói függetlenség elve; az igazságszolgáltatás bírói monopóliumának elve; az igazságszolgáltatás előtti egyenlőség elve; a társasbíráskodás elve; a bírósági tárgyalás nyilvánosságának elve; az anyanyelv használatának elve; az ártatlanság vélelmének elve; a védelemhez való jog; valamint a jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz való jogok elve. Ezen alapelvek funkciója az, hogy biztosítsák az egyén védelmét a bírósággal szemben, és garantálják a bíróság függetlenségét.

⁴⁰⁷ i.m. Koncz, I. K. 2017. 88. o.

Az Alaptörvény Bíróságról szóló fejezetének 26. cikkének (1) bekezdése szerint: „A bírák függetlenek, és csak a törvénynek vannak alárendelve, ítélkezési tevékenységükben nem utasíthatók. A bírákat tisztségükből csak sarkalatos törvényben meghatározott okból és eljárás keretében lehet elmozdítani. A bírák nem lehetnek tagjai pártnak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet.” A *bírói függetlenség* fogalmát kettős értelemben használjuk. Jelenti egyrészt a bírósági szervezet egészének függetlenségét, másrészt az ítélkező bíró függetlenségét. „A bírának pártatlannak és függetlennek kell lenniük a tények megállapításában, és a jognak a tényekre való alkalmazásában. A függetlenségnek két oldala is van: a külső és a belső befolyástól való függetlenség.”⁴⁰⁸ A külső befolyástól való függetlenség az igazságszolgáltatási rendszer függetlenségét jelenti, azonban ahhoz, hogy a bíró teljes alkotmányos függetlenségéről beszélhessünk a bírósági rendszer függetlensége mellett biztosítani kell még az ítélkező bíró függetlenségét, illetve a bíró, mint munkavállaló függetlenségét is.

A bírósági szervezet függetlensége a közhatalom részeként feltételez egyfajta együttműködést más igazgatási rendszerekkel. A bíróságokra vonatkozó törvényeket, egyedi határozatokat az Országgyűlés alkotja meg. Az Országgyűlés határozza meg a bíróságok anyagi, eljárásjogi és működési feltételeit, megválasztja az Országos Bírói Hivatal (OBH) és a Kúria elnökét. A hivatásos bírákat az OBH elnökének javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki és menti fel, valamint dönt a bírák mentelmi jogának felfüggesztéséről. A Bszi 3. §-a szerint: „A bírák és az ülnökök függetlenek, a jogszabályok alapján meggyőződésüknek megfelelően döntenek, az ítélkezési tevékenységükkel összefüggésben nem befolyásolhatók és nem utasíthatók.” A 2011. évi CLXII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról (Bjj.) 36. §-a szerint: (2) „A bíró minden ügyben befolyástól mentesen, és részrehajlás nélkül köteles eljárni. (3) A bíró a döntés befolyásolására irányuló minden kísérletet köteles elhárítani és arról a bíróság elnökét tájékoztatni.” Az ítélkező bíró felelőssége első körben a jogorvoslati eljárásban jelenik meg. A

⁴⁰⁸ Hack P., Majtényi L., Szoboszlai J.: *Bírói függetlenség, számonkérhetőség, igazságszolgáltatási reformok*. Tanulmány, mely készült az Országos Igazságszolgáltatási Tanács megbízásából az Eötvös Károly Közpolitikai Intézetben. 2008. 9. o.

jogorvoslati eljárás során az elsőfokú bíróság döntését egy másik bíróság felülvizsgálhatja. Az ítélező bírónak a külső függetlenség mellett belsőleg is függetlennek kell lennie. Ahogy a bírák 2015. január 1. napjától hatályos Etikai Kódexe fogalmaz: „A bíró az ítélező tevékenysége során minden befolyástól mentesen jár el, érvényesítve a felekkel való egyenlő bánásmód elvét. Munkája során még a látszatát is kerüli annak, hogy bárkinek kedvez, eljárása és döntése pártos vagy előítéleten alapul. Az ügyek eldöntésében - az anyagi és eljárásjogi előírások keretei között, összhangban a saját lelkiismeretével – szabadságot élvez.”⁴⁰⁹

A bírónak, mint munkavállalónak és mint a bírósági szervezet tagjának is függetlennek kell lennie. Az 1869-es IV. törvénycikk parlamenti vitáján a leghevesebb csata a bírói kinevezés bevezetése és a választási rendszer eltörlése körül alakult ki. Ennek egyik oka az volt, hogy egyes reformkori képviselők egyáltalán nem láttak függetlenebbnek a bírót abban az esetben, ha az igazságügy miniszter nevezi ki annál, mint ha választás útján nyeri el pozícióját: mindkét esetben függő helyzet alakulhat ki.⁴¹⁰ A 2011-es Alaptörvény értelmében a bírácoknak a többi bírótól is függetlennek kell lenniük ezért ki kell zárni az igazgatási befolyásolás lehetőségét. Az Etikai Kódex több szinten fogalmaz meg erkölcsi elvárásokat a bírácokkal szemben. A bírótól ítélezésében függetlenséget, összeférhetetlenséget és gondosságot követel meg; viselkedésében és magánéletében példamutató magatartást, méltóságot és tisztességet vár el; munkavégzése során pedig tiszteletet, együttműködést és méltányos bánásmódot kíván meg. Ezek az erkölcsi előírások lefedik a bíró külső és belső függetlenségének kívánalmait. Külsőleg „a bírónak tartózkodnia kell a törvényhozó és végrehajtó hatalomhoz fűződő szükségtelen kapcsolatoktól és befolyásolástól oly módon, hogy ez kívülállók számára is nyilvánvaló legyen.”⁴¹¹ A bírácoknak ezek mellett olyan további szigorú szabályoknak is meg kell felelniük, mint az egyes ügyekkel

⁴⁰⁹ Bírác Etikai Kódexe (2014). 1. cikk (1) bekezdés

⁴¹⁰ Képviselőházi napló, 1869. II. kötet • 1869. június 15–július 15., 34. Országos ülés, 65-70.o.

⁴¹¹ Etikai Kódex. 1. cikk (2) bekezdés

kapcsolatos titoktartási kötelezettség, a téves ítéleteikkel kapcsolatos polgárjogi felelősség, vagy a 3 évenkénti vagyonbevallás.

2.3. Rendszerszintű pszichológiai elvárások a bírókkal szemben

Magyarországon bíróvá úgy válhat valaki, ha a jogi egyetem elvégzése után sikeres felvételi vizsgát tesz és fogalmazónak nevezik ki, majd a jogi szakvizsga után titkári kinevezést kap, ezután megpályázik egy megüresedett bírói helyet és megfelel az alkalmassági vizsgálaton is.⁴¹² A bírói kinevezés előtti pályalkalmassági vizsgálatot⁴¹³ 1999-ben vezették be. A vizsgálat célja, hogy felmérje a jelentkezők ítélőképességét, objektivitására való képességét és fizikai munkabírását, és a felmérés nyomán kiszűrje a pályára alkalmatlan jelentkezőket. A vizsgálat alatt a jelentkezők általános fizikai kondícióit, neuro-pszichiátriai állapotát és személyiségük pszichológiai jellemzőit is felméri. Az 1/1999 (I. 18.) IM-EÜM együttes rendelete alapján⁴¹⁴ a bírói pályalkalmassági vizsgálat pszichológiai alkalmassági vizsgálata egy feltáró beszélgetéssel kezdődik, amit pszichológiai tesztvizsgálatok követnek. Az alaptesztek, melyek felvétele minden esetben kötelező a Rorschach teszt és az MMPI skála. Kiegészítő vizsgálatként további tesztfelvételekre kerülhet sor a MAWI intelligencia teszttel, a SZONDI személyiség teszttel, illetve a CPI skálával, illetve más olyan vizsgálatokkal, amelyeknek léteznek magyar standardjai és elvégzésük speciális okokból indokolt. A pszichológiai feltáró beszélgetés alatt a vizsgálatvezető általános képet kaphat a jelölt pszichológiai/mentális állapotáról.

Az alaptesztek közül a Rorschach u.n. projektív teszt, ahol a válaszadónak 10 darab tintafoltokat ábrázoló tábláról kell egyenként megmondania, hogy mit lát a képeken. A válaszok nagyon sokfélék lehetnek, kiértékelésük révén a gyakorlott vizsgálatvezető összetett képet kaphat a jelölt személyiségének szerkezetéről. Ilyen értelemben a tesztben nincsenek jó vagy rossz válaszok, a projektív eljárásnak éppen az a lényege, hogy a személy befolyásolásmentesen tudja személyiségének egyes

⁴¹² 2011. évi CLXII tv. 4.§ (1)

⁴¹³ 1/1999. (I. 18.) IM-EüM együttes rendelet a bírák és a bírósági titkárok pályalkalmassági vizsgálatáról

⁴¹⁴ Melyet 6/2020. (V.25.) IM rendelet a bírói pályalkalmassági vizsgálatról és a 11/2017. (VIII. 23.) rendelet a bírák és bírósági titkárok pályalkalmassági vizsgálatáról szóló 1/1999. (I. 18.) IM-EÜM együttes rendelet módosításáról módosítottak.

oldalait megmutatni. A Rorschach tesztet Magyarországon gyakorta használják képességvizsgálatok vagy fiatalok pályaeorientációs vizsgálatai során is.

A második alapteszt, az MMPI próba „lélektani vizsgáló eszköz, a kérdőíves típusú személyiségtesztek egyik nagy múltú, nemzetközi rangú, hazánkban is évtizedes alkalmazási történetre visszatekintő eljárása”.⁴¹⁵ Felhasználása a Rorschach teszthez hasonlóan nagyon elterjedt pályaválasztási, pályá alkalmassági, beiskolázási, felvételi döntéseket megalapozó, valamint pszicho-diagnosztikai vizsgálatok során.⁴¹⁶ Az MMPI-próba kérdőíves típusú, több dimenziós személyiségvizsgáló eljárás, melynek során a válaszadónak 566 állításról kell eldöntenie, hogy az állítás igaz vagy hamis rá nézve. Az állítások hétköznapi helyzetekre, hangulatokra, élményekre vonatkoznak. Mind a Rorschach teszt, mind az MMPI-próba alkalmazását az alkalmassági vizsgálatokon többek között az teszi érvényessé, hogy mindkét teszt több évtizeden át, nagy mintán felvett eredményekkel rendelkezik, így az egyes esetekben kapott empirikus eredmények kiértékelése rendkívül megbízhatóvá lesz.

A pszichológiai alkalmassági felmérések célja hogy a vizsgálatot végzők meg tudják állapítani a jelentkezők objektivitásra való készségét és tárgyyszerűségét, mely ahhoz szükséges, hogy ne lehessen az egyént ítéletalkotása során befolyásolni, a jogi ítékezés során pedig képes legyen elvonatkoztatni az ügy jogi megítélésekor figyelembe nem vehető körülményektől. Másik legalább ilyen fontos cél, hogy kiszűrjék azokat az ambitendens jelentkezőket, akik előre láthatólag nem tudnának megbirkózni a bírói munka során jelentkező döntési kényszerrel. Ezek a vizsgálatok a jogalkotó szándéka szerint azonban csak azt tárják föl, hogy a jelentkező személyiség szerkezetét illetően mennyire alkalmas a bírói munka elvégzésére. Arra már nem térnek ki részletesen, hogy a jelentkező milyen személyes értékészlettel, hosszútávú stressztűréssel, vagy a stabil morális döntésekhez szükséges kidolgozott önismerettel rendelkezik. Ezek a személyiségvonások ugyanis egy fiatal bíró aspiráns esetében csak maximum előre jelezhetőek, milyenségüket évtizedekre előre

⁴¹⁵ Bagdy E., Bugán A., Pressing L., Zétényi T.: *Az MMPI-próba: elmélet és alkalmazás*. Akadémia Kiadó. Budapest. 1986. 9. o.

⁴¹⁶ *Ugyanott*. 25. o.

pszichológiailag megjósolni még a nagyon széles körben standardizált tesztek esetében is csak bizonyos korlátok között lehetne.

Zakar András és kollégái által a Szegedi Tudományegyetem joghallgatóinak körében végzett felmérés sorozata alapján a joghallgatók jövőbeni elvárásait az általuk választott jogász hivatással kapcsolatban, és a fenti pszichológiai elvárásoknak való megfelelési szándék szempontjából, egyfajta differenciálódás jellemzi. A tesztek eredményei alapján bírói pályára készülő hallgatók nagyobb arányban tartották fontosnak az erkölcsi kielégülést, mint az ügyvédi pályára készülőket, akik az anyagi elismerést helyezték előtérbe. A hallgatók ezek mellett magas munkaörömet és alacsony alkotási és esztétikai örömet vártak el leendő szakmájukban, mely valószínűleg a hallgatók pályájuk iránti nagy elköteleződését, valamint hazai jogrendszer sajátosságainak való megfelelést - nagy fokú konzervativitást és konformizmusra való hajlamot – mutatja.⁴¹⁷

2.4. A jogász és bírói normatív gondolkodás objektív és szubjektív összetevői

A bíró a normatív döntéshozatal során támaszkodik a jogszövegre és ennek rendszerén keresztül értékeli belső szubjektív folyamatait is. A bíróval szemben elvárás, hogy a külső – hatalmi, politikai, társadalmi, szervezeti és gazdasági függetlenség mellett – belső értékítéletét tekintve is független legyen. Az ítélező bíró belső függetlensége a Bírák Etikai Kódexe szerint a pártatlanságban, az egyenlő bánásmódban és az előítéletmentességben kell, hogy elsődlegesen megnyilvánuljon. A bíróval szemben további elvárás, hogy ezeken a kereteken belül legyen képes használni bírói (jog)tudatát és jogi intuícióit.

2.4.1. Amikor egy ügy nem dönthető el egyértelműen a jogszabály alapján „akkor a bíró – a jog részét képező – erkölcsi, illetve politikai elvek alapján ítél. A bíró ilyenkor nem a személyes indokait teszi normatív mércévé, hanem a leghelytállóbb,

⁴¹⁷ Zakar A.: *A joghallgatók pályairányulásának érzelmi összetevői*. Tanulmányok Dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica. 81. Tomus 1-81. fasc. / 2018. 1001-1011. o. 1010. o.

legkoherensebb morális elmélet fényében vizsgálja az ügyet.”⁴¹⁸ Azok a szerzők, akik a bírói személyiség döntésekre gyakorolt hatásával foglalkoznak a belső függetlenség elérését az elsődleges és a másodlagos szubjektivitás szétválasztásával képzelik el. A döntéshozatal során az elsődleges szubjektív tényezők lehetnek például egy nehéz ügy objektív eldöntését elősegítő személyes, de még a jog részét képező morális vagy politikai elvek. Ilyenek például a bíró liberális vagy konzervatív felfogása. Másodlagos szubjektív tényezők – mint például a rokonszenv vagy ellenszenv, vagy más, pillanatnyi személyes érzések – pedig azok, amelyeket az ítélező bírónak anélkül kell felismernie, hogy azok a döntését befolyásolják. (Ha nem ismeri fel ezeket, természetesen döntést befolyásoló hatásukat sem tudja kiküszöbölni.)

A gyakorlati jogi tevékenység mindig konkrét esetekhez kötődik, és innen kiindulva, a jogi ügyek alaphelyzete szempontjából kétféle lehet: a konfliktust megelőző vagy közvetítő, illetve a konfliktust megoldó vagy végig küzdő. A harmadik tevékenység, mely minden ügy sajátja, az ügy eldöntése. Ez az utóbbi tevékenység is két részből áll: gyakorlatias szervezőmunkából (például bírák esetében pervezetésből), és jogászai érvelési munkából.⁴¹⁹ Ebből következően „a jogászai gondolkodás nem leíró, azaz nem magyarázatokra törekszik, hanem problémamegoldásra”.⁴²⁰ A jogászok olyan, a hétköznapi gondolkodásban is megjelenő szavakat, kifejezéseket és érveket használnak, melyek jogi kifejezéssé átfordítva és jogi érvként alkalmazva sokszor a hétköznapiól jelentősen eltérő úton vezet bizonyos jogi következtetésekhez.

Jakab András tanulmányában a jogászai gondolkodást három gondolkodási sémára osztja: a jogászai beszűkülésre; a jogászai gyakorlatiasságra; és a „kétszintű gondolkodásra”.⁴²¹ A beszűkülés alapja a jogi szöveg, mely „a jogalkalmazó számára főszabály szerint megkérdőjelezhetetlen”, tehát a jogvita csak a jogi szövegekben szereplő fogalmakra, illetve azok speciális lehatárolására

⁴¹⁸ Tóth G. A.: Herbert L. A. Hart és a bíró morális felelőssége. In: Cs. Kiss L. (szerk.) *Hart jogelmélete*. Világosság, LI. évfolyam. 2010 tavasz. 67-85.o. 68.o.

⁴¹⁹ Jakab A.: *Ki a jó jogász, avagy tényleg jó bíró volt-e Magnaud?* Érveléstan – érveléstechnika. JeMa 2010/1. 83-93. o. 83. o.

⁴²⁰ *Ugyanott*. 85. o.

⁴²¹ *Ugyanott*. 83. o.

korlátozódhat.⁴²² A gyakorlati kreativitásra akkor van szükség, amikor a jogász kedvezőtlen jogszabály esetén megpróbálja az általa elvárt eredmény érdekében az adott szabályt „átértelmezni”.⁴²³ Ez önmagában azonban nem legitim cél, ezért a jogbiztonság és a jog legitimitációjának fenntartása érdekében úgy kell tenni, mintha „csak alkalmazná» a jogot, de sosem alkotná.”⁴²⁴ A jogászi gondolkodás további sajátossága, hogy állandóan két szinten – egy „belső”, az általános érvelési szabályok betartásával mentén, és egy „külső” a jogi érvelés következményére koncentráló logikának megfelelően – vezeti a gondolatmenetet.⁴²⁵ A belső szintre jellemző érvelési beállítódások az ellentmondás-mentesség, a logikai láncok megbonthatatlansága, a fogalmi következetesség, az érvelési irányok lezárása és a „jogrendszer-specifikus plauzibilitás”. A jogász számára a kívánt konklúzió elérése és annak gyakorlati következményei adják mindig is a jogi vita értelmét, azaz a cselekvés mögött meghúzódó motivációt.⁴²⁶

2.4.2. A jogalkalmazás és a bírói döntések működését a téves bírói döntések feltárásán keresztül is vizsgálhatjuk. Téves bírói döntések meghozatala tanácsban és egyéni bíráskodás esetén egyaránt lehetséges. Azonban az egyéni döntéshozatal esetén a bírák belső függetlenségére⁴²⁷, illetve befolyásmentességére⁴²⁸ vonatkozó

⁴²² Ugyanott

⁴²³ Ugyanott

⁴²⁴ Ugyanott. 84. o.

⁴²⁵ Ugyanott. 85. o.

⁴²⁶ i.m. Jakab, A. 2010. 86. o.

⁴²⁷ Bírák Etikai Kódexe (2014)

1. Cikk: Függetlenség

(1) A bíró az ítélkező tevékenysége során minden befolyástól mentesen jár el, érvényesítve a felekkel való egyenlő bánásmód elvét. Munkája során még a látszatát is kerüli annak, hogy bárkinek kedvez, eljárása és döntése pártos vagy előítéleten alapul. Az ügyek eldöntésében - az anyagi és eljárásjogi előírások keretei között, összhangban a saját lelkiismeretével – szabadságot élvez.

(2) A bírónak tartózkodnia kell a törvényhozó és végrehajtó hatalomhoz fűződő szükségtelen kapcsolatoktól és befolyásolástól oly módon, hogy ez kívülálló számára is nyilvánvaló legyen.

⁴²⁸ 2011. évi CLXII. tv. a bírák jogállásáról és javadalmazásáról

36. § (1) A bíró hivatását esküjéhez hűen köteles gyakorolni, igazságszolgáltatási feladatainak teljesítését nem tagadhatja meg, a rábízott ügyekben folyamatosan, lelkiismeretesen köteles eljárni.

(2) A bíró minden ügyben befolyástól mentesen, és részrehajlás nélkül köteles eljárni.

(3) A bíró a döntés befolyásolására irányuló minden kísérletet köteles elhárítani és arról a bíróság elnökét tájékoztatni.

(4) A bíró az eljárása során köteles az ügyféllel szemben tisztességes és pártatlan magatartást tanúsítani.

követelmények a döntési folyamat elszigeteléséhez vezethetnek, mely megnövelheti a hibázás arányát. Mivel a bíróságok ítéleteiket az állam nevébe hozzák,⁴²⁹ ezért ha a bíróság téves jogi álláspontra helyezkedik, a törvény a nem megfelelő vagy törvényt sértő jogalkalmazás korrekciójáról a perorvoslatok körében gondoskodik. A perorvoslat a fellebbviteli rendszeren keresztül valósul meg, mely a bírói hibák ellen úgy szolgál hatékony jogorvoslattal, hogy közben figyelembe veszi a hivatásos bíró függetlenségének elvét is. A bírót hivatása gyakorlásában kizárólag szándékosság esetében lehet személyes helytállásra kötelezni, az igazságszolgáltatás hibáit kizárólag az állam tehető felelőssé.⁴³⁰

Jogorvoslati eljárások mellett lehetőség van a bíróságok által okozott károk polgári peres eljárásban való érvényesítésére is. A 2013. évi V. tv. a Polgári Törvénykönyvről 6:548. § (2) bekezdés kimondja, hogy a közigazgatási jogkörben okozott kárért a közhatalmat gyakorló jogi személy tartozik felelősséggel. és a 6:549. § (1) bekezdés pedig kimondja, hogy a kárigényt bírósági jogkörben okozott kár esetén a bírósággal (...) szemben kell érvényesíteni, azonban a kártérítési keresetnek előfeltétele a rendes jogorvoslat kimerítése. A Legfelsőbb Bíróság következetes és iránymutató gyakorlata alapján kialakult bírósági gyakorlatban azonban a jogalkalmazási és jogértelmezési tévedések csak akkor válhatnak ki kárfelelősséget, ha azok kirívóan súlyosak.⁴³¹ Ez azt jelenti, hogy önmagában mérlegelési hiba fennállása nem, csak *kirívóan súlyos jogértelmezési hiba vagy tévedés* lehet csak alapja a bírósági jogkörben okozott kár megítélésének.⁴³² Ezekben az esetekben a bírák személyes felelősségvállalását a bírók jogállásáról szóló törvények szabályozzák, mégpedig a bírák szakmai alkalmasságának szempontjából. A 2011. évi CLXII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról a Bíró munkájának értékelése és az alkalmatlansági eljárások című fejezetben rendelkezik a bíró munkájának rendszeres és rendkívüli értékeléséről, az értékelést megalapozó vizsgálat elrendeléséről, a vizsgálat lefolytatásáról, magáról az

⁴²⁹ Gyekiczky T.: *Eljárásjogi alaptanok – a polgári eljárás. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK) Kossuth Kiadó. Debrecen, 2007.* 143. o.

⁴³⁰ A bírói etika európai elvei és szabályai – Az Európai Bírák Tanácsának dokumentuma az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága részére, IV. fejezet, 2./pontja.

⁴³¹ Pfv.X.20.924/2001.

⁴³² Pfv. IV. 20.648/2017.

értékelés menetéről, valamint az értékelés eredményével szemben jogorvoslat előírásairól és a szakmai alkalmatlansági eljárásról.

A téves bírói döntések egyik példája a *contra legem* bírói döntések. Blutman László elemzésében a *contra legem* döntések megszületését a jogszabályok nem szöveghű értelmezésének következményének tartja.⁴³³ A szöveghű értelmezés ebben az esetben azt jelenti, hogy „a jogalkalmazás során a jogalkalmazó a jogszövegnek a hétköznapi (vagy szakkifejezések esetén szakmai) nyelvhasználatban kialakult szokásos értelmet tulajdonítja”, vagyis „nem a szöveghez hú, hanem annak szokásos értelméhez”.⁴³⁴ Blutman szerint ez azért probléma, mert ennek következtében a jogszöveg értelme „relatívvá válik, és elvesztheti azt az objektív vagy viszonylag objektív alapot, amellyel a benne szereplő kifejezéseket a társadalmi nyelvi gyakorlat felruházta. A jogszöveggel történő szakítás vagy a szöveggel ellentétes döntés a jogszöveg szokásos értelmével való szakítást jelenti.”⁴³⁵ A helyességi, illetve a célszerűségi mérce az, ha szubjektív indokból a bíró elszakad a jogszabály szövegének értelmétől, mert „tágítani vagy szűkíteni akarja azt a jogvédelmet, amelyet egy ügyben valamelyik félnek a szokásos nyelvi értelme szerint vett jogszabály nyújthat”.⁴³⁶ Ezen helyességi, illetve a célszerűségi mérce alkalmazásának technikái – a kiterjesztő értelmezés, a jogalkotói szándékra történő hivatkozás, illetve a jogszabály céljára történő hivatkozás – leplezni tudják, ha a szövegellenes döntések kifejezetten *contra legem* születnek.⁴³⁷

3. Bírói döntéshozatal pszichológiai összetevői

A bírói döntéshozatal nem kizárólag jogi kérdés. Mint bárki más, a bíró elméje sem képes teljesen neutrálisan feldolgozni adatokat és információkat. A bíró gondolkodása hasonlóképpen függ személyes háttérétől, családi állapotától,

⁴³³ Blutman L.: *Bírói jogalkalmazás és szöveghű értelmezés*. Érveléstan–érveléstechnika. 2010/4. JeMa. 94-104.o. 95. o.

⁴³⁴ *Ugyanott*.

⁴³⁵ i.m. Blutman, L. 2010. 95. o.

⁴³⁶ *Ugyanott*.

⁴³⁷ *Ugyanott*. 95-97. o.

társadalmi csoportjában uralkodó sztereotípiáktól vagy saját tudattalan attitűdjeitől. Pszichológiai kutatások azt mutatják, hogy a tudattalan attitűdök és kognitív torzítások a bírókra is ugyanúgy hatnak egy ügy tárgyalása és az ítélelhozatal közben, mint például az esküdtekre, vagy egy per nézőire. A bírói jogalkalmazást három szakaszra szokás bontani: tényállás megállapítása; jogszabály értelmezése; határozat meghozatala. E három szakasz a gyakorlatban nem válik el egymástól ilyen élesen, a tényállás megállapítása és a jogszabály értelmezése oda-vissza ható folyamat eredménye szokott lenni: „... a bírói ténymegállapítás folyamata két egymással összefüggő, ugyanakkor minőségileg jól elkülöníthető tevékenységből tevődik össze. Egyik a tények fennállásának vagy hiányának megállapításához vezető következtetések sorozata, melyek a logika törvényszerűségei szerint működnek és a valósággal való megegyezésüket a logika szabályainak való megfeleléségük biztosítja. A ténymegállapítás másik nagy színtere a bíró szubjektuma, ahol szintén a tényekkel és bizonyítékaikkal összefüggő, de első sorban tudati-lelkiérzelmi folyamatok mennek végbe, amelyek célja a konkrét tényállásnak a társadalmi gyakorlattal való egybevetése.”⁴³⁸

3.1. A heurisztikus gondolkodás információfeldolgozási gyökerei

Michael Perlin amerikai jogász professzor ügyvédként évtizedeken át védte mentális betegséggel rendelkező ügyfeleit az Egyesült Államokban. Védőügyvédi tapasztalatairól számos tanulmányt írt, melyekben külön foglalkozott a korlátozott beszámíthatóságra hivatkozó vádlottakkal szembeni bírósági bánásmódról. Perlin szerint a sztereotípiák és előítéletek a jogban ugyanúgy előfordulnak, mint a társadalomban.⁴³⁹ Mi több, a jog átveszi az adott kor társadalmi normáit és sztereotípiáit, melyekre a XIX. sz. végi nyíltan homofób vagy nőellenes törvényeket hozza példának.

⁴³⁸ Dán J.: A bizonyítás és a tényállás-megállapítás pszichológiai elemei. In: Kúria Joggyakorlat-Elemző Csoport - Összefoglaló véleménye: Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései. Budapest, 2017. október. 21.o.

⁴³⁹ Perlin, M. L.: The Hidden Prejudice. Mental disability on Trial. 2000.

3.1.1. A jogtörténeti fejlődés egyes állomásain mindig leképeződik a domináns, konvencionális moralitás a jogban, melyhez hozzáadódik a bíró személyes világgépének karaktere is (Perlin szerint elég megvizsgálni az amerikai jogászság társadalmi összetételét, a nemek arányát, vagy a családi hátterét, hogy megértsük mennyire egyoldalú és homogén társadalmi csoportot képviselnek az Egyesült Államokban a bírók). Véleménye szerint ennek egyenes eredménye a bírók „izmusos” viselkedése, más szóval, az előítéletes gondolkodásra való hajlama. A jogfejlődés ellensúlyozza ugyan a meglévő előítéleteket, de nem szabnak gátat az újabb és újabb „izmusok” megjelenésének. Erre pedig a legjobb modern ellenpélda a „szanizmus” jelenléte, mely a mentálisan sérült és mentális betegséggel rendelkező személyekkel kapcsolatos előítéletes gondolkodást takarja.

Perlin szerint a szanizmus eredete messzire vezethető vissza az emberi társadalmi normák között. Az énünk és az ép értelmünk fölötti kontroll elvesztésétől való félelem egyik legbensőbb félelmünk, talán még mélyebben gyökerezik, mint a fizikai betegségtől való félelem. Az „őrültet” veszedelmesnek, agresszívnek és kiszámíthatatlannak látjuk, ellentételezése mindannak, ami a biztonságos világ érzetéhez szükséges. Ezért félelemmel reagálunk a zavarodott viselkedést mutató ember közelségére és elkerüljük őket. A félelem nyomán az „őrült” viselkedés gyakran társul, vagy társult a múltban, más negatív társadalmi sztereotípiákkal, mint például a deviáns szexuális viselkedés, etnikai kisebbségek, alacsony társadalmi státusz vagy az idegen kultúra. Ennek az averzív hagyománynak az eredménye, hogy a szellemileg sérült vagy mentális betegséggel rendelkező személyek még mindig az egyik legmarginalizáltabb társadalmi csoportnak számítanak napjainkban is és a széleskörű előítéletek a törvényhozásban és a joggyakorlásban is megnyilvánulnak.

A mentális betegséggel rendelkezőket érintő jogi korlátozások (például kényszergyógykezelések időtartamának szabályozása) sokszor nem tudományos eredményeken alapulnak. Az amerikai jogi eljárásokban még mindig tettenérhető a külső jegyekre való hivatkozás az ítéletek indoklásában, mint az őrület nyilvánvaló manifesztációjára. Ugyanilyen gyakori a mentális állapot és a veszélyesség összemosása anélkül, hogy azt szakértő állapította volna meg. Előfordulnak olyan

indoklások is, amikor az állandó gyógyszeres kezelés alatt álló páciensek állapotjavulását tendenciózusan leértékelik bírók, vagy a javulást kizárólag a külső környezetnek és a gyógyszerek hatásának tulajdonítják és nem veszik figyelembe a beteg saját erőfeszítéseit. Gyakori a nem megfelelő terminológiák használata a tárgyalási jegyzőkönyvekben, mint például a bolond vagy elmebeteg kifejezések használata. Amikor pedig szakértő kirendelése történik, az egyes államokban és bíróságokon eltérő standardokat használnak az elmeállapot felmérésére. Perlin szerint a szanizmusnak ezek a fent felsorolt példái is azt mutatják, hogy az előítéletek „a mentális és szellemi fogyatékossgal kapcsolatos törvények és bírósági döntések minden aspektusát áthatják.” Álláspontja szerint a „szanista elfogultság megakadályozza az egyenlő igazságszolgáltatást” a mentális és szellemi fogyatékossgal élő és adott esetben a gyámság alá kerülő emberek számára.

3.1.2. Perlin szerint ezeknek a káros elfogultságoknak a pszichológiai gyökerei az általános emberi gondolkodásban működésében, ezen belül is a heurisztikák és sztereotípiák jelenségeiben kereshetők. Mindkét jelenség a döntéshozatal és az információfeldolgozás pszichológiai mechanizmusai, olyan mentális technikák és tudattalan stratégiák, amelyek segítik az embereket a világ megismerésében és megértésében, de elfogultsághoz és a feldolgozott információ torzulásához is vezethetnek egyben. Ezért Perlin arra jutott, hogy a bírói döntések további vizsgálata során fel kell tárni a döntéshozatal és az információfeldolgozás pszichológiai mechanizmusait:

A döntéshozatalt általában az információkezelési folyamat eredményeként tartjuk nyilván. Az információ ebben az esetben a viselkedés végrehajtásának körülményeiből származik és olyan hatalmas adathalmazt jelent, amelyet egy-egy ilyen viselkedési manőver esetén számításba kellene vennünk. Maga a folyamat kognitív és érzelmi elemekkel is rendelkezik, és mindegyik arra szolgál, hogy az embert a lehető legjobb megoldáshoz juttassa. Azonban idegrendszerünk nem szuperszámítógép, nem képes a rendkívül gyors lineáris információfeldolgozásra. A fő problémákat általában a helyzetek időbeli korlátai (pl. amikor gyorsan kell

cselekedni, vagy a jövőre számottevő következményekkel járó döntés előtt állunk), a feldolgozandó adatok mennyisége és az adatok vagy az adatok forrásának megbízhatósága jelenti. Ezért egy döntés meghozatala érdekében az emberek különböző pszichológiai stratégiákat „használnak” ezen akadályok leküzdésére. Ezek a stratégiák három különböző elmélet köré csoportosíthatóak, 1) az általános információfeldolgozási stratégiák, 2) az érték alapú információfeldolgozási stratégiák, és 3) az én-védő funkciót szolgáló stratégiák.

1) Az általános információfeldolgozás során, például egy probléma mentális megoldásakor, a problémát egy intellektuális térbe helyezzük. Ez a tér magában foglal minden lényeges információt, amely a probléma megoldásához szükséges, de ezek mennyisége és körvonalai labirintust alkothatnak. Számos különböző útvonal vezethet el bennünket a megoldáshoz, és a navigációt ebben a labirintusban különböző stratégiák, például heurisztikák és sztereotípiák segítségével hajtjuk végre. Egy ennyire hatalmas információs mezőnek a komplexitása bizonytalanságot és szorongást eredményezhet, épp ezért egy megfelelően jó döntés már elfogadható lesz az egyénnek és nem fog a lehető legjobb döntés meghozatalára törekedni. Ez a stratégiaval döntéseinkben úgynevezett korlátozott racionalitást követünk. A heurisztikák azok a leegyszerűsítő mechanizmusok, amelyek segítenek „rejtektak” és „kitérők” létrehozásában a gondolkodási folyamatban, hogy a döntéshez vezető időt lerövidítsük. Ezek a feldolgozási stratégiák önmagukban még nem elfogultak, de alapját képezhetik az elfogult gondolkodásnak, ugyanis ha az információfeldolgozáshoz értékítéletet kapcsolunk, az eredmény mindig torz lesz. A heurisztikák kognitív torzításokban érhetőek tetten gondolkodásunkban, melyek, ha összetévesztjük őket logikus gondolkodással, komoly döntési hibákhoz vezethetnek.

Az általános információ feldolgozás másik eredménye a sztereotípiák képzése. Maguk a sztereotípiák ugyancsak értéksemleges fogalmak. Elsődleges funkciójuk az információfeldolgozás segítése azáltal, hogy nagyobb kategóriákat hoznak létre az információk jobb áttekintése és megértése érdekében. Bár a kategorizálás is a heurisztika és a korlátozott információfeldolgozás eszköze, a

sztereotípiák leggyakrabban a társadalmi információkhoz kapcsolódnak és a társas megismerés kognitív elemeiként utalunk rájuk.

Társadalmi közegünk megismerése során öt különálló lépés azonosítható: először a minket körülvevő emberek hatalmas kategóriáit alakítjuk ki kölcsönös tulajdonságaik alapján, ami rendszerint a nem, az életkor és az etnikai hovatartozás (például „háziasszonyok”, „hipszterek”, „apukák”). Ezután csoportokat alkotunk a kategóriákból, és ebben a lépésben az egyik csoporttal már gyakran azonosítjuk is magunkat (innen ezt nevezzük „in-groupnak” vagyis „belső csoportnak”). De azt is meg tudjuk állapítani ebben a fázisban, hogy melyek azok a csoportok, amikkel egyáltalán nem azonosulunk (ezeket nevezzük „out-groupnak” vagyis „külső csoportnak”). Egy személy egyszerre több belső csoport tagja lehet (például „mi vagyunk azok a lányok, akik twittereznek és menők az instán”). A harmadik lépésben általánosítjuk, eltúlozzuk vagy túlságosan leegyszerűsítjük a belső vagy külső csoportjainkkal kapcsolatos véleményeket és tulajdonságokat – ez mechanizmus segít „katalógusba foglalni” a csoportok jellegzetességeit a későbbi felhasználás és kiterjesztés számára. A negyedik lépésben az első három folyamat hatására már elkezd kialakulni az „ismeretség illúziója”, ami azt jelenti, hogy hajlamosak vagyunk elhinni, hogy valóban ismerjük az általunk egy adott csoporthoz sorolt egyének külső és belső tulajdonságait, jellemzőit és szokásait. Az utolsó lépés, hogy az emberekről csoporttagságuk szerint leegyszerűsített képeket alakítunk ki – ezeket nevezzük sztereotípiáknak.

2) A mindennapi társas interakciókban az információ csak az egyik eleme a megismerésnek. A világról alkotott tudásunk érzelmeink és mások ránk adott reflexiói szerint is formálódnak. Az értékalapú információfeldolgozás során az információt bizonyos értékek is befolyásolhatják, amelyek az egyén körülményeiből, múltbeli tapasztalataiból és társas csoport-tagságából fakadnak. Ezen hatások egy része pozitív, negatív vagy semleges változásokat eredményezhet megismerésünkben, míg másoknak csak negatív hatása van. A világról szerzett ismereteink ráadásul nemcsak múltunk és jelenünk megértésében segítenek, hanem a jövővel kapcsolatos elvárásainkra is hatással vannak. Az egyének bizonyos

eseményekhez vagy emberekhez való ezen attitűdjei az adott eseménynek vagy személynek tulajdonított tulajdonságok értékelésétől függ, valamint attól, hogy ezek a tulajdonságok milyen elvárásokat támasztanak rájuk nézve. Ez azt jelenti, hogy ha valamihez viszonyulunk, akkor negatív vagy pozitív elvárásaink vannak az adott eseménnyel kapcsolatban (például „nem várom el, hogy drága, nagy és fekete autók megálljon a gyalogátkelőhely előtt”). Az emberek azon vágya, hogy egy érthető és a kiszámítható világban éljenek, könnyen kielégíthető többféle attitűd kialakításával. Az értékelés és az elvárások alapján az attitűdök irányítják információkeresési, dekódolási és felidézési folyamatainkat. Eközben viszont az attitűdöt megerősítő információkat részesítjük előnyben.

A való életben az attitűdök nem mindig jósolják meg megbízhatóan egy személy viselkedését, egy személy feltételezései ellentmondhatnak viselkedésének,⁴⁴⁰ azonban magán a beállítódáson (az attitűdöt megalapozó elképzelésen és érzelmen) nagyon nehéz változtatni. Noha egy feltételezés nem mindig eredményezi a személy konzisztens viselkedését, mégis nehéz ráébredni arra, hogy a feltételezésük nem biztos, hogy helyes vagy megfelel a valóságnak. Ezen előfeltételezések mindennapos formája az előítélet. Bár az előítéletek definíció szerint lehetnek pozitívak vagy negatívak is, a hétköznapi szóhasználatban mégis negatív értékítéleteket társítunk hozzá.

Az előítéletek egyesítik a sztereotípiák és az attitűdök aspektusait. Társadalmi kategorizáció és attribúció szerint alakulnak, és önvédelmi funkciót töltenek be. Amikor az egyének megvitatják saját vagy mások attitűdjét etnikai csoportokhoz, a modern művészetekhez, a politikához vagy a Facebookhoz kapcsolódóan, nem attitűdökről, kategorizálásról vagy tulajdonításokról beszélnek, hanem előítéletekről. Az előítéletek bizonyos formái jól ismertek, és megvan a saját nevük is, mint például a rasszizmus, a szexizmus, az ageizmus vagy ahogy az előző fejezetben tárgyaltam, a „szanizmus”. Ezek az előítéletek általában maguk is további, érzelmileg erősen átfűtött attitűdöket válthatnak ki.

⁴⁴⁰ Ebből ered például a kognitív disszonancia elkerülés és a kognitív konzisztenciára való törekvés jelensége.

3) Az információfeldolgozás különböző stratégiáinak van egy közös önvédelmi funkciója, az érthető és kiszámítható környezet kialakítására való törekvés. Ahogy az előző, attitűdökről szóló részben láttuk, feltételezéseink és ítéleteink nem mindig felelnek meg viselkedésünknek és tapasztalatainknak, ami komoly kétségeket és szorongást eredményezhet. Amikor ez a kognitív disszonancia fellép, az egyén eltérést tapasztal viselkedése és a viselkedéssel kapcsolatos döntéshez vezető információ között. Ebben az esetben erős indoklási folyamatok indulnak meg, és addig tartanak, amíg az ítélet és a magatartás közötti feszültség le nem csökken. Ebben a folyamatban hajlamosak vagyunk olyan információkat keresni, amelyek alátámasztják véleményünket, és segítik a feszültség és a disszonancia csökkentését. Azok az információk, amelyek nem támasztják alá véleményünket, könnyen elvehetők ebben a folyamatban.

A kognitív konzisztencia elméletek ugyanazokkal a feltevésekkel rendelkeznek, mint a kognitív disszonancia redukciós elméletei. A kognitív konzisztenciára való törekvés szerint az egyének hajlamosak úgy megszervezni kognitív folyamataikat, hogy azok a lehető legkevesebb feszültséget keltsék és minimalizálják a szorongást. Ebben a folyamatban az egyén vagy megpróbálja elkerülni az ellentmondó információ egy vagy nagyobb részét, vagy erőteljes igazolási reakciókat indít be, hogy alkalmazkodjon az új megértési és értelmezési kerethez.

3.1.3. A fenti pszichológiai mechanizmusok alapján kialakuló döntési heurisztikáknak ma már konkrét katalógusa van.⁴⁴¹ Ezek közül Perlin kilencet azonosított a bírói döntéshozatallal kapcsolatban.⁴⁴² Ezek a reprezentativitási heurisztika,⁴⁴³ a mintanagysággal szembeni érzéketlenség,⁴⁴⁴ az események előzetes

⁴⁴¹ Ld.: a I/4.4. fejezetet

⁴⁴² Perlin, M. L.: Psychodynamics and the Insanity Defense: Ordinary Common Sense and Heuristic Reasoning. New York Law School. Nebraska Law Preview. 1990. 15-17. o.

⁴⁴³ Ebben az esetben egy populációból vett, és az adott populációra nézve reprezentatívnek tartott minta jellemzőjét az egész populációra nézve – tehát minden egyes tagjára nézve – érvényesnek tartunk.

⁴⁴⁴ A reprezentativitási heurisztika ellentétéként, elutasítjuk azt a statisztikai törvényszerűséget, miszerint a nagyobb minták nagyobb valószínűséggel közelítik meg egy adott populáció jellemzőit, mint a kisebbek.

valószínűségével szembeni érzéketlenség vagy az „érvényesség illúziója”,⁴⁴⁵ a hozzáférhetőségi vagy rendelkezésre állási heurisztika,⁴⁴⁶ a téves korreláció,⁴⁴⁷ rögzítési és kiigazítási heurisztika vagy más néven horgony-hatás,⁴⁴⁸ az ítéletünkben való túlzott magabiztosság,⁴⁴⁹ a statisztikai adatok alulbecslése⁴⁵⁰ és a partikuláris tettek mítosza.⁴⁵¹ Ahogyan az előző fejezetben az információ feldolgozási folyamatoknál látható volt, ezeknek a heurisztikáknak felerősödik a szerepe akkor, amikor megnövekedett információmennyiséggel állunk szemben vagy komplex döntési helyzetbe kerülünk.

Egy bírónak egy évben átlagosan körülbelül 80 tárgyalási napja van,⁴⁵² a tárgyalási szünetek időszakán kívül.⁴⁵³ Ehhez adódik hozzá, hogy egy nagyobb ügy 30-40 aktát is tartalmazhat, az ügy komplexitásától függően. Egy akta pedig úgy ezer-ezerkétszáz iratot tartalmazhat. Ebben az elképesztő információmennyiségben kell eldöntenie, hogy egy ügyben melyik részlet bír relevanciával és melyik nem. Ez azt jelenti, hogy miközben idegrendszere amúgy is hatalmas kognitív terhelésnek van kitéve, döntési helyzetek sorozatát is meg kell oldani. Pszichológiai szempontból nézve lehetetlen, hogy ilyenkor ne álljanak elő heurisztikák az információmennyiséggel és a döntések pszichés nyomásával való megküzdés elősegítésére. Ezek a heurisztikák azonban nem csak negatívan befolyásolhatják bírói gondolkodást. Ugyan Perlin fenti példái káros előítéletek meglétére

⁴⁴⁵ Sokszor hajlamosak vagyunk előrejelzéseket tenni egy már létező sztereotípián alapján úgy, hogy kiválasztjuk a már létező sztereotípiához leginkább hasonló eredményt és rendkívüli bizalmat szavazunk ezeknek az előrejelzéseknek, még akkor is, ha azok az információk megbízhatatlan forrásból származnak.

⁴⁴⁶ Egy esemény valószínűségét vagy gyakoriságát az alapján ítéljük meg, hogy milyen könnyen lehet megbecsülni az adott esemény előfordulását.

⁴⁴⁷ Előzetesen meglévő információk közül tévesen tulajdonítunk jelentőséget olyan eseményeknek, amelyek valójában nem korrelálnak, vagy kevésbé korrelálnak, vagy valójában a korrelációk pont az ellenkező irányba mutatnak. Ilyenkor tévesen ok-okozati viszonyt feltételezünk az egyébként csak egy időben bekövetkező események között.

⁴⁴⁸ Egy számszerű becslés megtétele, kiigazítása vagy felülvizsgálata nagymértékben függ a kezdetben megadott első értéktől.

⁴⁴⁹ Általában túlbecsüljük annak az információknak a mennyiségét, amit ismerünk, miközben alulbecsüljük azt az információ mennyiségét, amit valójában tudunk, azaz túlzott bizalommal vagyunk saját ítéletünk helyességét illetően.

⁴⁵⁰ Amikor a egy jelenség valószínűségi információkat nem megfelelő módon dolgozzuk fel, és ennek eredményeként indokolatlanul figyelmen kívül hagyjuk rá vonatkozó statisztikai információkat.

⁴⁵¹ Ebben az esetben tévesen azt feltételezzük, hogy az eset-specifikus információk minőségileg eltérnek a hasonló esetekben tapasztalt statisztikai információktól.

⁴⁵² Kósa, F. J.: Heurisztikák a bírói döntéshozatalban. Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem. Gazdálkodástudományi Kar. Döntéseméleti Tanszék. Jogász-közgazdász képzés. 2020. 27. o.

⁴⁵³ A nyári időszakban körülbelül egy hónap, illetve a karácsonyi-újévi időszak általános leállási idejére esik.

vonatkoznak, azonban más eredmények szerint a heurisztikus gondolkodás – megfelelő tudatosság mellett – segítségére is lehet a jogalkalmazónak.⁴⁵⁴

3.2. Bírói döntéshozatali modellek és attitűdök

Dowsett egy ausztrál szövetségi bírót kutatta, hogy lehetnek-e a bírák mentesek a hétköznapi előítéletektől. Szerinte a bírók ítélezésük során pontosan „tudják, hogy félre kell tenniük az előítéleteket és az érzelmeiket”, mivel „tudják, hogy nem fogják tudni igazolni döntéseiket”, ha hagyják magukat befolyásolni a szubjektív pszichés folyamataiktól. Dowsett azzal magyarázza a bírói előítéletek feltárásával szembeni ellenállást, hogy szerinte a döntéshozatal pszichológiai modelljeinek bírói döntésekre való alkalmazása, mely során feltárulhatnak rejtett indítékok és tudattalan hatásokat, kompromittálhatják a bírót feddhetetlenségét. Ez pedig azért probléma, mert a döntéshozatalnak nincs más olyan területe, ahol az „indokoknak tulajdonított fontosság szintje” olyan magas lenne, mint a jogi érvelésben.⁴⁵⁵ Ennek ellenére – bár elég ritkán – alkalma van a kutatóknak vizsgálniuk a bírói döntéshozatal személyes aspektusait és ezek mentén azért beazonosíthatóak bizonyos olyan bírói döntéshozatali modellek, melyek nem a tételes jog vagy jogelmélet területéhez tartoznak, hanem a bírói döntés szubjektív elemeit magyarázzák.

3.2.1. Korai bírói döntéshozatali modellek például ausztrál büntetőügyek elemzésén alapultak, és az előző fejezetben ismertetett társadalmi attitűdök és kognitív funkciók elemeire épültek. Később más tényezők, mint a bírói értékek, az egyéni büntetés-filozófiák, a helyzet bizonytalansági szintje és a rendelkezésre álló információk összetettsége vagy az ügy konkrét kontextuális tényezőinek felhasználásával alkottak elméleteket a bírói döntéshozatalról.

Az „attitűdmodell” a pszichológiai kognitív konzisztencia modellekre reflektál. A bírói döntéshozatal kapcsán előrevetíti olyan kifogásolt magatartások

⁴⁵⁴ Erről bővebben a III/4. fejezetben lesz szó.

⁴⁵⁵ Dowsett, J. A. “Prejudice – the judicial virus”. Federal Court Australia, Brisbane, Australia. Australian Journal of Forensic Sciences, Vol. 42, No. 1, March 2010. 37-48. o.

elutasítását, melyek ellentétesek a bíró ideológiai beállítódásaival. Ez az elmélet azt vizsgálja, hogy milyen következményekkel jár, ha a bíró az ügy tényeit saját értékrendszere szerint értelmezi. Ilyenkor intuícióira támaszkodik és hajlamos „visszafelé dolgozni annak érdekében, hogy döntése logikailag következetes legyen”.⁴⁵⁶

A klasszikus „kognitív modell” nem feltételez az attitűdök és a viselkedés között ilyen közvetlen kapcsolatot. A tudás kognitívan szervezett struktúráira támaszkodik, amelyek a múlt és a jelen tapasztalataira, információira és tényeire épülnek (ezeket összefoglaló néven sémák nevezzük). A sémák alapfunkciójuk szerint a megismerés szervező elemei, segítenek az információt jobban rendszerezni és emlékezni. A kognitív modell az érzelmeket és attitűdöket a sémák „szűrőjén” át értelmezi és ezen keresztül rendszerezi az ügy tényeit is.⁴⁵⁷

Az „attribúciós modell” alatt azt értjük, amikor egy személy eltérően érzékeli egy másik személy felelősségét saját viselkedése felett, azaz azt befolyásolja, hogy hova tesszük a viselkedés feletti kontroll feltételezett helyét. Egy korai kutatás során a bírák készek voltak mérsékeltebb büntetés kiszabására abban az esetben, ha külső tényezőknek tulajdonították az elkövető magatartását, mint azokban az esetekben, amikor a bűnöző magatartása egyértelműen az elkövető ellenőrzése alatt állt. Az érzelmeik kölcsönhatásában a látszólagos vagy vélt megbánás vagy megbánás megnyilvánulása felkeltheti a bíró rokonszenvét az elkövetővel szemben. Az érzelmeik kölcsönhatását a döntéshozatal folyamatában neurobiológiai kutatások is alátámasztják, hiszen az érzelmi válaszok és a döntéshozatal az agynak ugyanabban a részében (a ventromediális kéregben) zajlik. Feltételezhető tehát, hogy a döntési folyamatokat az aktuális helyzetre adott érzelmi válaszok segítik elő.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Rowland, C., K. Carp, R., A.: *Politics & Judgment in Federal District Courts*. University Press of Kansas. 1996. in Wrightsman, L., S. *Judicial Decision Making – Is Psychology Relevant? Perspectives in Law and Psychology – Vol. 11*. Kluwer Academic / Plenum Publisher, New York. 1999. 20-22. o.

⁴⁵⁷ Wrightsman, L., S. *Judicial Decision Making – Is Psychology Relevant? Perspectives in Law and Psychology*

– Vol. 11. Kluwer Academic / Plenum Publisher, New York. 1999. p. 22-23 and in Kapardis, A. *Psychology and Law: A Critical Introduction*. 3rd ed. Cambridge University Press. 2010 p. 218

⁴⁵⁸ Carroll, J., S. and Payne, J., W. Crime seriousness, recidivism risk, and causal attributions in judgments of prison term by students and experts. *Journal of Applied Psychology*, 1977. Vol. 62. pp. 595-602. in Kapardis, A. *Psychology and Law: A Critical Introduction*. 3rd ed. Cambridge University Press. 2010. 219. o.

3.2.2. A jogon kívüli tényezők szerepét a jogi döntéshozatalban sok szempontból vizsgálták már, de ezen vizsgálatoknak több problémája van. Az egyik az, hogy a tudósok nem értelmezik egységesen a kifejezést. A faji hovatartozást, a nemet és az etnikai hovatartozást általában „jogon kívüli tényezőknek” tekintik, de a legújabb tanulmányok már az ügyek tárgyalás előtti sajtónyilvánosságának kontextuális elemeit is idesorolják. Ezért ausztrál kutatók olyan definíciót javasoltak, amely a „jogon kívüli tényezőket” úgy értelmezi, mint amelyek tudattalanul befolyásolják a döntéshozót a döntéseikben.⁴⁵⁹ A fő befolyásoló tényezők a személyek jellemzőihez kapcsolódnak: a bíróhoz, az elkövetőhöz, az áldozathoz vagy a felpereshez és az alpereshez, a fő vonások pedig a faj vagy etnikum, a nem és a társadalmi-gazdasági státusz.

Az első jogon kívüli tényező azonban a bíró tulajdonságai. Az összehasonlító kutatások azt mutatják, hogy a bírák társadalmi értékrendje általában konzervatívabb, pozíciójuk pedig tekintélyesebb, mint mondjuk a joghallgatóké vagy a szociális munkásoké. A konzervativitásra való hajlamot a kutatók a státusból adódó következménynek tekintik, mert szerintük az igazságos világba vetett hit, a jog tisztelete, a hierarchia és a tekintély hosszútávon befolyásolja jellemüket.⁴⁶⁰ A bíró neme is tényező lehet a különböző bírói döntések meghozatalában. Egy kutatás során a tudósok azt találták, hogy a férfi bírók nagyobb valószínűséggel szabnak ki keményebb ítéleteket olyan nőkre, akik nem feleltek meg a nemi sztereotípiáknak (nem elég szépek vagy túl férfiasak), mint a női bírók.⁴⁶¹

Az elkövető befolyásoló jellemzői közé tartozik a nem, a vonzerő és az arc megjelenése, a rassz vagy akár az „érzelmi megjelenítés”. A múltbeli esetek összehasonlító archív kutatása során kiderült, hogy az elkövető neme egyáltalán nem volt semleges a bírák számára. Az elemzett múltbeli esetek nagy részében a női elkövetők enyhébb büntetést kaptak, mint a nemükön kívül minden másban

⁴⁵⁹ Sporer, S., L., Goodman-Delahunty, J. Disparities in sentencing decisions. in Oswald M. E., Bienbeck, S., Hupfeld-Heinemann, J. (szerk.). *Social psychology of punishment of crime*. Chichester (UK), Wiley-Blackwell, 2009. 379-401. o. 380. o.

⁴⁶⁰ *Ugyanott*. 382-386. o.

⁴⁶¹ Goodman-Delahunty, J. and Sporer, S., L. Unconscious influences in sentencing decisions: a research review of psychological sources of disparity. *Australian Journal of Forensic Sciences*. Vol. 42, No. 1. March 2010.. 19-36. o. 25. o.

megfeleltethető férfi elkövetők csoportja.⁴⁶² Összehasonlító kutatások azt mutatják, hogy azok az elkövetők, akik nyíltan mutatják ki érzelmeiket a tárgyalóteremben, valószínűleg kevésbé szigorú büntetést kapnak, mint azok, akik kevésbé érzelmesek ugyanabban a helyzetben.

3.2.3. Az eddigi fejezetekben azt a munkát foglaltam össze, amelyet a bírói hivatás és gondolkodás megértése céljából végeztem. Ez a kutatómunka folyamatosan annak a szempontnak a figyelembevételével készült, hogy a bírói döntések szubjektív – pszichológiai empirikus módszerekkel megismerhető – elemeinek létezését kimutassam. Az általam feldolgozott hazai szabályozási környezet, valamint a bírói normatív gondolkodásról szóló munkák és szerzők ehhez a célhoz vittek egy-egy lépéssel közelebb. Azonban míg az eddig idézett szerzők a jogi szakma képviselőiként írtak a bírói döntések szubjektív elemeiről, addig a címben szereplő szerző szociológusként és kriminológusként végezte kvalitatív kutatást.

Fellegi Borbála 2007-ben végzett kutatása⁴⁶³ elsősorban nem a bírói döntési attitűdöket vizsgálta, hanem az akkor bevezetett helyreállító igazságszolgáltatás (restorative justice) intézményével kapcsolatos bírói és ügyészi vélekedéseket akarta felmérni. A kvalitatív kutatásnak része volt egy előre strukturált 90 perces interjú, mely először a mediáció intézményével foglalkozott, ezután következtek az igazságügyi rendszerre vonatkozó nézetek és az egyéni szerep meghatározása, majd a személyesebb hitvallásra vonatkozó kérdések.⁴⁶⁴ Fellegi a válaszok alapján öt kategóriába sorolta a válaszadókat: (1) az „önértékelő”, akire a belső reflexiók, önismeret, önelemzés; és az önkritikusság, valamint ügyfelek iránt érzett empátia volt jellemző; (2) a „tanár”, akire a gondoskodás, a hit az eljárás és a bíró/ügyész pedagógiai hatásában, valamint a magabiztos szerepvállalás és a változ(tat)ásban való hit volt jellemző; (3) a „filozófus”, akire a makro-szintű elemzések, az általános

⁴⁶² Heath, W., P., Grannemann, B., D., Peacock, M., A.: How the defendant's emotion level affects mock jurors' decisions when presentation mode and evidence strength are varied. *Journal of Applied Social Psychology*. 2004. no. 34. pp. 624-664. in Goodman-Delahunty, J. and Sporer, S., L. Unconscious influences in sentencing decisions: a research review of psychological sources of disparity. *Australian Journal of Forensic Sciences*. Vol. 42, No. 1. March 2010. 19-36. o. 26. o.

⁴⁶³ Fellegi Borbála: *Megtorlás vs. jóvátétel. Mi a büntetőrendszerünk célja az ügyészek és bírók szemével nézve?*. 2007.10.26. vázlat. Forrás: www.fellegi.hu

⁴⁶⁴ *Ugyanott*. 8. o.

összefüggések kihangsúlyozása, az (ön)kritikusság, valamint az emberekben való hit volt jellemző; (4) a „hivatalnok”, aki számára fő cél a szabályszerűség betartása, a lelkiismeretes munkavégzés, munkamennyiség minimálisra csökkentése voltak, valamint hiányzott belőle a kritikai látásmód és az ügyfelekkel kapcsolatos érzelmi megnyilvánulások; és végül (5) a „cinikus”, aki részletesen kifejtette a különböző eljárások értelmetlenségét, hozzáállására az alacsony hatékonyság miatti kiábrándultság, és fejlesztésekkel kapcsolatban ellenállás és az ügyfelek érzelmeinek negatív beállítása volt jellemző.⁴⁶⁵

Az interjúk során feltett személyes kérdések megválaszolásával kiderült, hogy az interjúalanyok több területen élnek meg szubjektív konfliktusokat munkavégzésük során. Az első helyen a kiégést és hiábavalóság érzését, valamint a társadalmi szerepükből következő elszigetelődést említették. A további probléma az őket körülvevő intézményrendszer hierarchikusságából, illetve az egyéni sikerkritériumok és a társadalmi célok között feszülő ellentétekből adódott. A problémák okai között az izoláltságot több válaszadó a bírói függetlenséggel hozta negatív módon összefüggésbe, míg mások a nagyobb mértékű információcsere megvalósulását tartották volna kívánatosnak a társszakmák irányából (az első csoport szerint azonban ez a bírói függetlenség sérüléséhez vezethetne).⁴⁶⁶

Fellegi szerint eredményeinek legfontosabb korláta a minta non-reprezentativitása, ami miatt „a kutatás eredményei nem általánosíthatók a teljes populációra nézve”. A mintán belül a férfiak elsősorban a „hivatalnok” és „filozófus”, míg a nők a „hivatalnok” és a „tanár” típusokhoz tartoztak. Továbbá a hivatalnoki attitűd az ügyészek körében erősebben jelent meg, mint a bírák körében. A kutatásban résztvevőkre általánosságban elmondható, hogy a férfiak, az idősebbek, és az ügyészek formálisabbak voltak az interjúhelyzetekben, mint női, fiatalabb, vagy bíró kollégák. Érdekes adat azonban, hogy arányaiban kétszer annyi ügyész nyilatkozott pozitívan az interjúk során, mint bíró.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Ugyanott. 38. o.

⁴⁶⁶ Fellegi Borbála: Ugyanott. 26-27. o.

⁴⁶⁷ Ugyanott. 41. o.

Fellegi Borbála kutatása a hazai bírók személyiségtípusaira nézve számomra rendkívül inspiráló. Véleményem szerint a minta non-reprezentativitása nem lehet akadálya az eredmények mélyebb elemzésének, vagy az interjú sorozat megismétlésének és az eredmények összehasonlításának a több mint tíz évvel ezelőtt kapott eredményekkel. A kutatás alapvetően rávilágít a pálya mélyen gyökerező emberi nehézségeire és a bírói külső és belső függetlenség gyakorlati komplexitására, melynek fontos eleme lehet a bírók saját szerepükkel kapcsolatos vélekedéseinek és tapasztalatainak kutatása is.

4. A bírói döntéshozatal empirikus kutathatósága

Az empirikus jogi kutatások alapvetően a jog társadalmi érvényesülésének vizsgálataira vonatkoznak,⁴⁶⁸ és első megjelenésük az amerikai jogi realizmus korszakára tehető.⁴⁶⁹ Számos kutatást végeztek az 1920-as és 30-as évek Amerikájában, a fellebviteli és büntető bíróságok működésére, a kezdeti személygépkocsi balesetekkel kapcsolatos ügyekre, válási ügyekre, valamint bírák és esküdtek választására vonatkozóan.⁴⁷⁰ Münsterberg szintén empirikus módszereket alkalmazott kezdeti jogpszichológiai vizsgálatai során, azonban ezek főleg pszichológiai tesztek használatát jelentette (pl. szóasszociációs teszt). Az európai jogszociológiai kutatásokban Weber és Durkheim idejében ugyancsak megjelentek az empirikus módszerek. A mellékelt ábra azt mutatja, hogy milyen sub-, inter- és multidiszciplinákra vezethető vissza az empirikus jogi kutatás kialakulása: amerikai jogi realizmus, jogszociológia, szociológiai jogelmélet, jogpszichológia, jog és pszichológia, új jogi realizmus, kriminológia, jog és antropológia, jog és politika, és jogi közgazdaságtan.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Christiani, T. A.: *Normative and Empirical Research Methods: Their Usefulness and Relevance in the Study of Law as an Object*. Procedia – Social Behavioral Sciences. 219 (2016) 201–207. o.

⁴⁶⁹ Leeuw, F. L.: *Empirical Legal Research: The Gap between Facts and Values and Legal Academic Training*. Utrecht Law Review. Volume 11, Issue 2 (June) 2015. 19–33. o. 20. o.

⁴⁷⁰ Kritzer, H. M.: *Empirical Legal Studies Before 1940: A Bibliographic Essay*. 2009 Journal of Empirical Legal Studies 6, no. 4, 926. o.

⁴⁷¹ i.m. Leeuw. 2015. 21. o.

A megismerés eszközeként empirikus módszereket használó társadalomtudományok – szociológia, pszichológia és közgazdaságtan – kutatási módszerei eredményesen alkalmazhatóak jogi intézmények vagy események társadalmi hatásainak vagy társadalmi folyamatok jogintézményekre gyakorolt hatásainak vizsgálatára. Magyarországon az eddigi jogszociológiai kutatások főként a jogtudatosság,⁴⁷² a bírói ítéletek és döntéshozatal, a mindennapi jogi szokások⁴⁷³ és a jogászi hivatás és joggyakorlat⁴⁷⁴ vizsgálatával foglalkoztak. A jogtudatossággal és a bírói döntéshozatallal kapcsolatos kutatásokban a legtöbb esetben kidolgozott empirikus módszereket használnak, míg a jogi szokásokkal kapcsolatos kutatásokban adatgyűjtésre és romantikus magyarázatokra támaszkodnak a kutatók. A joggyakorlattal kapcsolatos kutatások jogi dokumentumok és törvénykönyvek összehasonlító elemzését végzik.

Az empirikus kutatásokban alkalmazott módszerek az interjúkészítés, kérdőívezés, felmérések készítése, standardizált mérő skálák felvétele, valamint a megfigyelés. A kifejezetten empirikus jogi kutatásokra jellemző módszerek a jogi munka résztvevő megfigyelése, a konstruált minta jogesetek felhasználása, bírósági tárgyalások megfigyelése és elemzése, valamint az archív kutatás, melynek során régebbi jogeseteket és bírósági iratok tanulmányoznak és elemeznek a kutatók. Ez utóbbi módszer hasonlít a normatív jogi kutatás módszeréhez, azonban amíg ott a kutató a jogi normákat elemzi és értelmezi – az eredmény pedig leíró jellegű –, addig az empirikus jogi kutatásban a jogi szövegekből statisztikai elemzésre alkalmas adatokat gyűjtnek a kutatók.

Konstruált minta esetek használatára példa Rachlinkski és kollégáinak 2006-os kutatása, ahol 113 csőd ügyeket tárgyaló bíró részvételével azt vizsgálták, hogy az ügyfelek faji hovatartozása befolyásolta-e a bírói döntéseket. A bírákat arra kérték, hogy olvassanak el egy-egy esetet. Az esetek mindenben megegyeztek egymással, kivéve az ügyfél származását. A bíráknak véletlenszerűen adták oda az

⁴⁷² Fleck Z.: Kutatási és elméleti hagyományok, a jelenlegi helyzet a magyar jogszociológiában. In Fleck Zoltán (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. ELTE Eötvös Kiadó. ELTE. Budapest. 2014. 31–36.o.

⁴⁷³ *Ugyanott*. 33. o.

⁴⁷⁴ Navratil S.: A jogászi hivatások szociológiája. In Fleck Zoltán (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. ELTE Eötvös Kiadó. ELTE. Budapest. 2014. 65–84. o.

egyik vagy másik iratanyagot és ez alapján kellett megítélniük az esetet. A kísérlet eredményeként a kutatók azt állapították meg, hogy az ügyfelek származása nem befolyásolta a bírák döntését.⁴⁷⁵

Nyers adatok gyűjtésével és statisztikai feldolgozásával vizsgálták Bencze Mátyás és kollégái a hazai bíróságok büntetéskiszabási gyakorlatának területi eltéréseit.⁴⁷⁶ Már létező statisztikai adatok elemzésével vizsgálta Kerezsi Klára a büntetéskiszabások és a kriminológia kapcsolatát,⁴⁷⁷ illetve Bárd Károly a bírói függetlenséget kutatásában.⁴⁷⁸ Statisztikai feldolgozásra alkalmas nyers adatok a jogi szövegek elemzésével is előállítható, erre több módszer is létezik az angolszász kutatási gyakorlatban a *text mining*-tól a *word counting*-ig. Ez utóbbi módszerrel vizsgálták kutatók a *Stanford Law Review* cikkeit 60 évre visszamenőleg az “empirikus” szó felbukkanását számolva.⁴⁷⁹

Többféle módszer együttes használatára példa Bencze Mátyás másik vizsgálata, ahol annak próbál utána járni, hogy miként lehetséges, hogy Magyarországon 100 gyanúsításból 95 ügy végződik elmarasztaló ítélettel a bíróságokon. A kutatásában bírósági esetek elemzésével, kvalitatív kérdőívekkel, és nem standardizált attitűdskálákkal próbálta feltárni a bírói gyakorlat lehetséges okát.⁴⁸⁰ Egy másik kutatásban bírók ideológiai – konzervatív vagy liberális – beállítódását vizsgálták a kutatók, illetve ezen személyes ideológiák ítélezésre gyakorolt hatását. Ebben a kutatásban direkt kérdéseket tartalmazó kérdőíveket és egy konstruált minta jogi esetet használtak a kutatók. A jogi eset indirekt módon utalt a válaszadó beállítódásaira. Az első eredmények alapján a válaszadó bírók, amikor direkt módon kellett vallani jogi meggyőződésükről, 50-50%-ban

⁴⁷⁵ Epstein, L., Martin, A. D.: Quantitative Approaches to Empirical Legal Research. In Cane, Peter and Kritzer, Herbert M. (ed.): *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*. Oxford University Press. 2010. Chapter 37. 901–925. o.

⁴⁷⁶ Bencze M.: *A jogi alapelvek érvényesülésének szociológiai feltételei*. In Bencze M., Vinnai E.: *Jogszociológiai előadások*. DUPress. Debrecen. 2013. 37-50. o.

⁴⁷⁷ Kerezsi K.: A büntető igazságszolgáltatás és a kriminológia kapcsolata: “költészet” vagy “technika”? in. Fleck Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó. ELTE. Budapest. 2010. 175-190. o.

⁴⁷⁸ Hack P.: Bírói függetlenség és számonkérhetőség. In. Fleck Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó. ELTE. Budapest. 2010. 21-48. o.

⁴⁷⁹ i.m. Leeuw. 2015. 19. o.

⁴⁸⁰ i.m. Bencze M. 2013. 37-41. o.

bizonyultak liberális vagy konzervatív felfogásúaknak. Amikor az indirekt eszközt alkalmazták a kutatók, ez az arány 86,2% volt a konzervatív jogi beállítódás javára.⁴⁸¹

Az empirikus jogi kutatások más társadalomtudományi kutatástól eltérően speciális kihívás elé is állítja a kutatót. Az első kihívás, a releváns adatokhoz való hozzájutás. A folyamatban lévő jogi esetekhez, bírósági aktusokhoz, vagy a bírói döntéshozatali mechanizmusokhoz nagyon nehéz jelen időben az elsődleges adatok szintjén hozzájutni. Másodlagos adatgyűjtés is csak a kutatásra vállalkozó alanyokkal készített interjúkkal, vagy a rendelkezésre bocsátott jogi esetek tanulmányozásával lehetséges. Azonban még ezekhez az adatokhoz való hozzájutást is a szakma szigorú szabályi korlátozzák. Éppen ezért a kutatások gyakran küzdenek a Felleginél is tapasztalt reprezentativitási problémával.

A másik kihívás az empirikus kutatásokra vonatkozó ún. *kauzalitási interferencia*. Ez a kifejezés arra a jelenségre utal, amikor a kutató számára csak a jelenség maga hozzáférhető és a jelenség ellentéte – mely a kutatás próbájának lenne tekinthető – nem.⁴⁸² Kontrollált kísérletekben ugyan van lehetőség kontroll csoport beiktatására, amivel egy vagy két változó kiiktatásával vizsgáljuk, hogy a megfigyelt jelenség okai pontosan milyen változókra vezethetők vissza. Azonban az empirikus jogi kutatásokban ilyen megfigyelésre alkalmas kísérleti környezet létrehozása az adatokhoz és válaszadókhoz való speciális hozzáférés nehézkessége miatt sokszor kivitelezhetetlen.

4.1. Az eredeti empirikus kutatási terv és kérelem története

Eredeti doktori kutatási tervemben felvázolt kutatás két részből tevődött össze. Az első egy elméleti kutatás volt, melynek célja a jog és a pszichológia elméleti keretrendszerének felvázolása a közös pontok megtalálása mellett. Megfigyelve a pszichológia korábbi sporadikus penetrációját a jogba, első kérdésem az volt, hogy létezik, létezhet-e a jogpszichológiának egy közös elméleti kerete. Erre a kérdésre a

⁴⁸¹ i.m. Bencze M. 2013. 21-36. o.

⁴⁸² i.m. Epstein, L., Martin, A. D. 2010. 901–925. o.

disszertáció második fejezetében igyekeztem választ adni a pszichológiai jogelmélet lehetséges kereteinek és referenciapontjainak megjelölésével.

Ennek az első kutatási kérdésnek egy további hipotézise az volt, hogy a jogi professziót művelő cselekvő és gondolkodó ember a normatív szabályok szövegszerű alkalmazásán túl is hat a joggyakorlatra, és ez a hatás a pszichológia törvényeinek megfelelően nem mindig tudatos. Az eddigi bírói döntéshozatallal kapcsolatos elméleti kutatás alapján, úgy vélem ez a hipotézis igazolható. A számos jogelméleti és jogtudományi szerző, akiket a fenti összefoglaló fejezetekben idéztem mind kitér arra a jelenségre, amit a jogban levő örök bizonytalansági faktor, az emberi tényező okoz. A jelenség magyarázatai ugyan széles skálán mozognak a bíró szándékos vagy szándékolatlan befolyásolási kísérletei között, azonban abban mind megegyeznek, hogy a bíró „emberi lénye” a jogi normán túl is hat a jogérvényesülésre.

Egy empirikus társadalomtudományi terület képviselőjeként, azonban még nem akartam megállni ennél az eredménynél. Az elméleti kutatás bizonyítékait gyakorlati eredményekkel is szeretném alátámasztani ezért kutatásom második szakaszában egy a bírókkal kapcsolatos empirikus kutatás megvalósítását tervezem. Ennek a kutatásnak a fő kérdése a bírói tudatosság körül mozog, melynek célja annak kiderítése, hogy a bíró mennyire van birtokában saját, belső, adott esetben bírói tudatosságát befolyásoló lelki folyamatainak. Ahogyan a Kúria Joggyakorlat-Elemző Csoportjának az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdéseiről szóló összefoglaló véleményének mellékletében is olvasható, „a bírói munka tudatosabbá tehető, tévedési lehetőségei feltárhatók és mérsékelhetők, vagy kiküszöbölhetők.”⁴⁸³

Mivel implicit tudattartalmakkal terveztem dolgozni, ezért a kutatás eszközei között mindenképpen terveztem egy félig-strukturált interjúsorozat felvételét. A kérdésekkel azt céloztam volna meg, hogy a vizsgálat részévé tegyem a válaszadó ítélkezési filozófiájával és gyakorlatával kapcsolatos nézeteit is. Az interjúk felvételének célcsoportja magyarországi bírók, mely esetben büntető és polgári

⁴⁸³ Dán J.: A bizonyítás és a tényállás-megállapítás pszichológiai elemei. In: Kúria Joggyakorlat-Elemző Csoport - Összefoglaló véleménye: *Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, 2017. október. 21.o.

eljárásban résztvevők csoportjaira szeretném bontani. Előzetes hipotézisem nem volt a két csoporttól származó eredmények terén, ennél a kutatási részeredménynél arra voltam kíváncsi, hogy található-e szignifikáns különbség a két csoport között. A kvalitatív válaszok tekintetében szerettem volna felállítani egy u.n. tudatossági spektrumot, mely a résztvevők által kifejezett ajánlatos tudatossági szintet és a valós önismereti szintet mutatta volna. A vizsgálat másik elvárt kimenetele lett volna, hogy képet adjon a bírói pályán elvárható és a valóságban megjelenő önismeretről és a bírói munka során előhívott tudatosság mértékéről. A szóasszociációs teszt eredményei a válaszadó jogi döntéssel kapcsolatos gondolkodási mintázataira enged volna következtetni, melyet jogászokkal kapcsolatban eddig még nem vizsgálta.

A kutatás megvalósítása érdekében 2020-ban kutatási kérelmet nyújtottam be az Országos Bírósági Hivatal elnökének, akinek jogköre a bírósági szervezeten belüli tudományos kutatások elbírálása és engedélyezése. A kutatási kérelmekkel kapcsolatos elvárásokat az OBH elnökének ajánlása tartalmazza,⁴⁸⁴ mely részletes leírást ad a kérelmek formai és tartalmi elemeiről. A következőkben a benyújtott kérelem tartalmát ismertetem.

4.1.1. A kutatási terv részletesen tartalmazta a kutatás célját, a kutatás módszertanát, a vizsgálat eszközeit, a vizsgálatba bevont személyek körét, valamint a kutatás tervezett kimenetét. A kutatás céljaként bemutatásra került az alapprobléma. E szerint a jog és a pszichológia összekapcsolódása a két tudomány emberi viselkedéshez való viszonyán keresztül ragadható meg a legjobban: míg a pszichológia az emberi viselkedés mibenlétét vizsgálja, addig a jog a viselkedés szabályozhatóságával foglalkozik. A bírák munkájuk során mindkét szemlélettel találkozhatnak, amikor egy adott emberi viselkedésről alkotnak ítéletet. Ehhez mély jogi tudásuk és normatív gondolkodásuk mellett feltehetően saját belső értékítéletükre is támaszkodniuk kell, mivel a jogi norma nem képes az emberi viselkedés minden elemét lefedni. Amikor a bírák pályájukat elkezdik,

⁴⁸⁴ Az Országos Bírósági Hivatal Elnökének 3/2019. (XI. 28.) OBH elnöki ajánlása a bíróságokon folytatható tudományos célú kutatásokról

pályaalkalmassági pszichológiai vizsgálaton vesznek részt, melynek egyik célja a személyes értékészletek stabilitásának felmérése. A vizsgálat feleletválasztós és projektív tesztek sorozatával térképezi fel a pályára jelentkezők alkalmasságát, azonban – mivel bemeneti vizsgálatról van szó – nem tudja felmérni a jogi és pszichológiai gondolkodás interakciójából származó későbbi hatásokat. Így a kutatásom célját a bírák pályán eltöltött idejének gondolkodásukra és mentális egészségükre gyakorolt hatásának feltérképezésében jelöltem meg, melyet projektív (szóasszociációs teszt) és tudatos (interjú) módszerekkel kívántam vizsgálni.

4.1.2. A kutatás módszertana a továbbiakban kitért a vizsgálati és értékelési eszközökre, az értékelésbe bevont változók és személyek körére, a toborzása menetére, valamint a vizsgálat felvételének menetére és időtartamára. A tervezett empirikus kutatást két kognitív modalitás interakciójának vizsgálatára irányult ítélkező bírák körében szóasszociációs teszt és egy 20 kérdésből álló félig-strukturált interjú felvételével. A szóasszociációs teszt eredményeit kódolás és számszerűsíthető adatok előállítását követően, a megfelelő statisztikai eljárásoknak alávetve (az SPSS nevű számítógépes statisztikai értékelő program használatával) terveztem elemezni és értelmezni. A statisztikai eljárás segítségével objektív visszajelzést kaphatunk a vizsgálatba bevont személyek tesztben nyújtott teljesítményéről, illetve a teszteredmények megbízhatóságáról. Ezután a teszteredmények a szóasszociációs teszt standard szabályainak megfelelően képet adhatnak a vizsgálatba bevont személyek gondolkodási-érzelmi profiljáról.

A 20 kérdésből álló félig-strukturált interjú eredményeinek kiértékelését ugyancsak kódolás előzi meg, melynek során a vizsgálatban részt vevő személy szabadon előadott válaszait előre meghatározott szempontok alapján tartalomelemzésnek terveztem alávetni, majd ezután számszerűsíthető adatokat állítok elő statisztikai elemzés céljából. Az interjúk eredményei tovább árnyalhatják a szóasszociációs teszt gondolkodási-érzelmi profilokkal kapcsolatos eredményeit, illetve képet adhatnak a vizsgálatba bevont személyek hivatásuk gyakorlása során kialakult motivációs profiljáról.

A tesztek, illetve interjúk kiértékelése során fontos a megfelelő változók meghatározása. Elégséges számú vizsgálati személy esetén a tervezett változók a nem, az életkor (min. két életkori csoportban: 30-47, 48-65), valamint a bírósági szint (járásbíróság, törvényszék, ítélőtábla) lettek volna. Az elemzési változók körét a vizsgálatba bevontak végleges számának függvényében terveztem véglegesíteni. A vizsgálatba legalább 50 ítélkező bírót szerettem volna bevonni, önkéntes alapon, az ország összes bíróságáról. Ideális esetben 25 járásbírósági, 20 törvényszéki és 5 ítélőtáblai kollégát, azonban a vizsgálatban való részvétel önkéntessége ezeknek a számoknak a következetes alkalmazását nem tette volna lehetővé.

A vizsgálati célcsoportot az OBH elnökének engedélyével és a megyei törvényszéki elnökök jóváhagyásával, körlevélben szerettem volna megszólítani. A levélben a jelentkezők tájékoztatást kaptak volna a vizsgálat céljáról, idejéről, módszereiről, valamint a vizsgálatban való részvétel személyes előnyéről. A vizsgálatban való részvétel személyes előnye, hogy a résztvevők pszichológiai visszajelzést kaphatta volna vizsgálati eredményeikről, mely hozzájárulhatott volna szakmai önismeretükhöz és tudatosságuk fejlesztéséhez.

A vizsgálatot minden esetben a pszichológiai szakma kutatás-etikai szabályainak megfelelően kétszemélyes helyzetben terveztem elvégezni, ahol csak én és a vizsgálatban részt vevő bíró lett volna jelen. Az adatok felvétele anonim módon történt volna, egy-egy kódszó alkalmazásával, amely később lehetővé teszi az elemzés céljából a válaszok és a fent részletezett változók összepárosítását.

A vizsgálatot a szóasszociációs teszt felvételével terveztem elkezdni, ahol 100 szó felolvasása után egyesével kell lejegyezni a válaszoló egyedi válaszait. Ezt követően az interjút az interjúalany beleegyező nyilatkozata után hangfelvevő eszközzel terveztem rögzíteni, mely a vizsgálati időt jelentősen lerövidítette volna. Ezekkel a feltételekkel egy-egy vizsgálat tervezett ideje maximum 2 óra (1 óra a szóasszociációs teszt és 1 óra az interjú).

4.1.3. A kutatás kimeneteként a bírák számára személyes előnyöket is megjelöltem, mert egy pszichológiai kutatásba való bevonás esetében nagyon fontos a résztvevők pszichés biztonságának biztosítása mellett személyes érdekeik és igényeik

figyelembevétele is. A kutatás eredményeként pszichológiai értelemben betekintést nyerhettünk volna az ítélkező bírák kognitív gondolkodási mintázatába, illetve választott hivatásukkal kapcsolatos nézeteikbe és hitvallásukba. Köznapi értelemben az eredmények alkalmasak lettek volna arra, hogy visszajelzést adjanak a vizsgálatba bevont bírák szakmai jóllétéről és pszichológiai támogatási igényéről is.

Azonban, mivel a kutatásban való részvétel önkéntes és ezért feltételezhetően a bírói társadalomra nézve nem lett volna teljes körű, az eredményekből nem lehetett volna általános érvényű következtetéseket levonni a teljes magyar bírói társadalomra nézve, bár ez a limitáció az ilyen jellegű kutatásoknak egy elfogadható jellemzője. Egy reprezentatív kutatás jóval meghaladja egy doktori értekezés kereteit és lehetőségeit. A disszertációm szempontjából egy keresztmetszetet szerettem volna felállítani, mely megmutatja az irányt bizonyos szakmai támogatási rendszerek kialakítására, valamint a további kutatások számára.

4.1.4. Az empirikus kutatásban az előre strukturált interjú mellett egy klasszikusnak számító projektív tesztet egy szóasszociációs tesztet szerettem volna felvenni a vizsgálati személyekkel. A szóasszociációs teszt fajtáját tekintve a személyiségtesztek, azon belül pedig az úgynevezett projektív tesztek közé tartozik. A személyiségteszteknek számos változata van: például a viselkedés- vagy tünetlisták, az önjellemző személyiség-kérdőívek, a személyiségleltárak, és a projektív eljárások. A projektív tesztek többértelmű ingerekre adott válaszokon alapuló mérő eszközök, melyek a belső emberi élmények, szükségletek, érzelmi konfliktusok vagy tudattalan vágyak felmérését teszik lehetővé. A pszichológiában legismertebb projektív tesztek a bírói pályaalakmassági vizsgálat során is alkalmazott Rorschach-próba, vagy Szondi-teszt. Tekintettel arra, hogy a Rorschach-próbát 1999 óta minden a bírói pályára lépő kolléga elvégzi, ezért kutatásom eszközeül, egy másik népszerű projektív eljárást választottam, a szóasszociációs tesztet.

A szóasszociációt Carl Gustav Jung svájci pszichiáter 1910-ben a klinikai gyakorlatban neurotikus páciensek vizsgálatára fejlesztette ki. Az elme szabad

asszociációin alapuló módszer lényege, hogy a vizsgálatvezető 100 darab hétköznapi szót sorol fel (például: fej; szűk; tinta; ostoba; pénz; illem; ház; zöld; kedves) a vizsgálati személynek, akinek az elsőként eszébe jutó szót kell minden ingerszó után kimondania. Az ingerszavak érzelmileg változó intenzitású reakciókat válthatnak ki a vizsgálati személyből, de lehetnek köztük olyan szavak is, melyek fokozott érzelmi töltéssel vagy kiemelt jelentőséggel bírnak számára.

A szóasszociációs módszert az elmúlt több mint száz évben a pszichológia számos területen alkalmazták tovább. Tudományos szempontból a szóasszociációs módszer jelenti a poligráfos hazugságdetekciós eljárások alapját is, ahol az olyan akaratlagosan nem befolyásolható fiziológiai reakciókat mérik speciális berendezésekkel, mint például a bőrellenállás-változása, izomtónus, légzésritmus, vérnyomás, és pulzus.

A kutatásban a szóasszociációs teszt felvételének célja az egyéni kognitív pszichológiai változók felmérése volt, melyet a teszt eredményeinek elemzése révén, bizonyos intellektuális és érzelmi csomópontok feltárása tesz majd lehetővé. A szóasszociációs teszt felvétele a résztvevő beleegyezésével, anonim módon történik. Ez azt jelenti, hogy a szólistát tartalmazó tesztlapon kizárólag a következők kerülnek lejegyzésre: szabadon választott jelige, a szavakra adott válaszok, a reakcióidő, valamint a válaszoló neme, kora és bírósági foka. Az anonimitás és a teszteredmények titokban tartása a pszichológusi munka egyik fő etikai követelménye, a teszteredmények titkosságának biztosítása a vizsgálatvezető személyes felelőssége.

4.1.5. A szóasszociációs teszt felvételét egy félig-strukturált útinterjú, felvétele követte volna, melynek fókusza a bírói szerep által elvárt, illetve a konkrét tudatosság lett volna, azaz a válaszadó explicit vélekedése a bírói szereppel járó önismeretről és tudatosságról. A félig strukturál interjú tervezett kérdései a következők lettek volna:

I. Reflexiók a szóasszociációs tesztre

Mit gondol a tesztről? Volt-e már ilyen helyzetben?

Mennyire találta könnyűnek/megterhelőnek? Mi okozott benne nehézséget?

II. Személyes életút, hitvallás

Miért lett bíró?

Milyen háttérrel rendelkezik (elsőgenerációs, többgenerációs jogász család)?

Volt-e egyfajta küldetéstudata jogásszá válása mögött?

Élettörténetében be tud-e azonosítani olyan eseményt, ami szakmai választásának kiváltója lehet?

Mit tekint bíróként elsődleges feladatának, legfőbb céljának?

III. Gondolatok a bírói hivatásról

Mennyire érzi hatékonynak magát egyéni és társadalmi szinten?

Magát hol helyezi el a többi bíró között? És az igazságszolgáltatás rendszerében (az ügyészséggel, rendőrséggel, ügyvédekkel összehasonlítva)?

Milyen a jó „ítélet”?

Ön szerint mennyire vannak hatással ítéletei a konkrét eljáráson kívüli eseményekre/társadalmi folyamatokra?

Ön szerint milyen bírói szemléletet képvisel?

Saját értékrendje mennyire kap szerepet az ítélezési gyakorlatában?

Milyen gondolatai/érzései vannak a döntéshozatallal kapcsolatban?

Ön szerinte mennyire kell egy-egy eset mögött feltérképezni a háttér-információkat?

Mit gondol az elkövetőkről/felekről? Tapasztalata szerint mennyire tudják elfogadni az ítéletet?

Szokta-e tudni/követni, hogy mi történik az elkövetőkkel/felekkel az ítélet után?

Szeretné-e tudni?

Változott-e az ítélezési gyakorlat pályája kezdete óta? Mi az elterelése szerepe?

Milyen típusú segítséget igényelne a munkája során?

Eddig milyen támogató képzéseken/szakmai együttműködésekben vett részt?

A kutatás végül nem jött létre, mivel az Országos Bírói Hivatal elnöke nem támogatta a kutatási tervet.⁴⁸⁵ Ezután a kutatást megpróbáltam lefolytatni már nyugdíjazott vagy a testületből valamilyen okból kilépett bírókkal, azonban ezzel a

⁴⁸⁵ A kutatási kérvény beadványa a függelékben található.

módszerrel csak öt bíróhoz jutottam el. Ezért úgy döntöttem, hogy velük csak az interjút veszem fel, valamint megpróbálom a szóasszociációs tesztet a vizsgálati célhoz illeszteni egy későbbi vizsgálat elvégzéséhez. A szóasszociációs tesztnek ez a felhasználása bevett módszer, megfelel a vizsgálati protokollnak. Ilyenkor az eredeti, Jung által összeállított 100 szóból ötöt vagy tízet a célcsoportnak és a vizsgálati célnak megfelelően kicserélnék és ezen szavakra adott reakciókat kiemelten figyelik. Ezért vizsgálati személyeimtől azt kértem, hogy az interjú felvétele után, hogy öt általam előzetesen kiválasztott szóra mondjanak válaszul annyi szót, amennyi csak az eszükbe jut.

Az öt személlyel felvett interjú és az illesztett szavakkal kapcsolatos eredmények az utolsó fejezetben kerülnek bemutatásra. Miközben saját empirikus kutatásomra nem kaptam kutatási engedélyt, elérhetővé vált számomra három olyan bírói döntéshozatallal kapcsolatos kutatás, melyeket szerzőik bírók bevonásával végeztek. Ezek a kutatások, bár más-más kérdésfeltevéssel, hipotézissel és különböző volumenben készültek el, mégis alkalmasnak tartom őket arra, hogy saját kutatási kérdésemmel kapcsolatban rész-válaszokat nyerjek belőlük. Emiatt az utolsó fejezet előtt ezeket a kutatásokat ismertetem és elemzem.

4.2. Három bírói döntéshozatali kutatás másodelemzése

Az Országos Bírósági Hivatal attitűdje a pszichológiai kutatásokkal kapcsolatban nem tekinthető kivételesnek. Hasonló nehézségekkel néznek szembe jogpszichológiai kutatásokat végző kollégák Portugáliában,⁴⁸⁶ Dél-Amerikában vagy Hollandiában.⁴⁸⁷ A nehézséget alapvetően nem az egyes hivatali közeg elzárkózása okozza, hanem a bírói hivatásrend társadalmi izolációja.⁴⁸⁸ Az alább ismertetett három kutatás közelebb tudott jutni a hivatásrend tagjaihoz, eredményeik alapján pedig betekintést kaphatunk a hazai bírói döntéshozatali mechanizmus egy-egy pszichés aspektusára.

⁴⁸⁶ Castro-Rodrigues, A., Sacau, A.: Letting the Field Show us the Way – a Mixed Methodology to Understand Judicial Decision Making. *International Journal of Applied Psychology* 2012, 2(5): 92-97. o.

⁴⁸⁷ Keijser, J., Elffers, H.: Understanding of forensic expert reports by judges, defense lawyers and forensic professionals. *Psychology, Crime & Law*. Vol. 18, No. 2, February 2012, 191-207. o.

⁴⁸⁸ Az izoláció bizonyítékaira, illetve lehetséges okaira az utolsó fejezetben fogok visszatérni.

Az elsőnek ismertetett kutatás a bírói kérdezéstechnikák nyelvészeti elemzését tűzte ki célul a bírósági per folyamatában. A kutatás kiterjed két jogpszichológiai tárgyú jelenség vizsgálatára is. Az egyik azon a kérdés-válasz mintázatok bemutatása, melyek a vádlottak vallomásainak igazságtartalmát hivatott ellenőrizni (ezek az inkonzisztenciák feloldására irányuló kérdezési mintázatok). A másik a tanúvallomások valóságtartalmára koncentrál (ezek az információkérő kérdések és a bináris eldöntendő kérdések). A második kutatás a bíraskodási folyamatban előforduló bírói heurisztikákra vonatkozik. Ezen belül a szerző egyrészt a heurisztikák feltárását végzi el, másrészt a bírói heurisztikus gondolkodás tudatosításának szintjét vizsgálja. A harmadik kutatás a társas bíraskodás hatásait kutatja. Többek között arra keresi a választ, hogy maguk a bírák mennyire tartják hatékony döntési folyamatnak a társasbíráskodást, illetve mennyire részesítik előnyben a társas bíraskodás formáját az egyesbíráskodással szemben.

A fejezet végén külön kitérek az egyes kutatásokban bemutatott bíráskodással kapcsolatos pszichológiai jelenségek tudatos és nem tudatos alkalmazására, illetve a kezelésükre kifejlesztett bírói eszközökre.

4.2.1. Az első kutatásban⁴⁸⁹ a szerző a bírói kérdezéstechnikák nyelvészeti elemzését végezte el, melybe a hipotézisek bizonyítására beemelte a pszichológia egyes területeit is (emlékezés pszichológiája, társas befolyásolás, pszicholingvisztika). Az elemzés célja annak feltárása volt, hogy a kontinentális és ezen belül a magyar jogrendszerben megfigyelhető-e bizonyos kérdezéstechnikák és „kérdésfeltevési mintázatok” használata a bírósági tárgyalás során, mellyel a kérdező célját elérni szándékozik.

A szerző empirikus kutatását öt hipotézis és két kiegészítő jellegű kutatási kérdés köré építette föl. Abból indult ki, hogy egy kérdés nyelvi elemei a kérdező manipulációs szándéka nélkül is eredményezhetik a válasz befolyásolását, és mivel a bírók ennek többé-kevésbé tudatában vannak, ezért a kikérdezések során a befolyásolás minimalizálására törekednek. Ez a törekvés pedig „bizonyos nyelvi

⁴⁸⁹ Varga, M.: *Magyar büntetőperes bírósági kihallgatások komplex nyelvészeti elemzése*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Elméleti Nyelvészet Program. 2020.

elemek használatában tetten érhető”⁴⁹⁰ lesz. Egy további hipotézis, hogy a bírói gyakorlat kialakíthat olyan diszpozíciókat az egyes bírókban, melynek segítségével „a pusztán nyelvi jelentés a bírók számára tudatosan is elérhető lehet a bírósági kihallgatásokban.”⁴⁹¹ Az utolsó két hipotézis vonatkozik a felek tudatos vagy félig-tudatos befolyásolási kísérleteire. Ennek célja a bírók oldaláról a kihallgatott együttműködésének kialakítása és megőrzése, melyre a tények minél pontosabb feltárása érdekében van szükség, és melyet a bíró a kihallgatott felé irányuló pozitív attitűdjének kialakításával és fenntartásával próbál elérni. Ezalatt a vádlottak – akik adott esetben a tények nem teljesen pontos feltárásában érdekeltek – a bírói pozitív attitűd fenntartása mellett, a tanúhoz képest több tudatos benyomás keltéssel élhetnek a kihallgatás során.⁴⁹² A két kiegészítő kutatási kérdés a tanúvallomások és az emlékezet témakörével foglalkozik, de továbbra is a nyelv oldaláról. Azt vizsgálják, hogy vajon „milyen hamis emlékeket okozó verbális hatások érhetik a tanúk emlékezetét a bírósági meghallgatásuk előtt, amelyek ezáltal képesek befolyásolni a bíróságon tett vallomásukat”⁴⁹³ és alkalmaznak-e a bírók olyan tudatos stratégiákat, melyekkel megpróbálják elkülöníteni a hamis emlékeket a valódi tényekre való emlékezéstől.

Mivel a nyelvi és pszichológiai konstrukciókban rejlő befolyásolási lehetőségek – akár tudatos, akár nem tudatos formában jelennek meg – megváltoztathatják egy bírósági ügy kimenetelét, ezért a szerző többek között azt elemzi, milyen viszony áll fenn a kérdező előzetes tudása, a válaszadótól elvárt információ mennyisége és a kérdések szerkezete között. Ennek elemzése azért fontos, mert, mint ahogy a szerző is megjegyzi, „bármilyen nyelvi elem alkalmas lehet adott szituációban a befolyásolásra”⁴⁹⁴ ami a „tanúvallomások bizonyítási eszközként való felhasználhatósága”⁴⁹⁵ szempontjából nem elhanyagolható tény.

A kutatásban a szerző nyolc elsőfokú büntetőperes eljárás bírói kihallgatásának verbális és nem verbális eseményeit elemezte elsősorban kvalitatív

⁴⁹⁰ *Ugyanott.* 13. o.

⁴⁹¹ *Ugyanott.*

⁴⁹² *Ugyanott.* 14. o.

⁴⁹³ *Ugyanott.* 14. o.

⁴⁹⁴ *Ugyanott.* 82. o.

⁴⁹⁵ *Ugyanott.*

eljárással. Az empirikus vizsgálat összefoglalásában négy fő kérdésfeltevési mintázatot⁴⁹⁶ elemzett részletesen: 1) az információkérő kérdéseket és ezen kérdések evolúcióját a kihallgatás során; 2) a bináris eldöntendő kérdések szerkezetét és szerepét a kihallgatásokban; 3) az inkonzisztenciák feloldására irányuló kérdéseket; és 4) a megértést ellenőrző kérdéseket. Az eredmények alapján az információkérő kérdések a kihallgatás kezdetét jelentik, amikor a bíró még nem fejezi ki a kihallgatott felé, hogy valójában mennyit is tud az ügy részleteiről, és megpróbálja nyitott kérdések segítségével szabadon beszéltetni a kihallgatottat. A tények feltárása érdekében ezután zárt kérdések is megjelenhetnek, melyek először a bíró szempontjából neutrálisak és semleges tónusúak, azután pozitívan megfogalmazott eldöntendő kérdések, majd negatívan megfogalmazott eldöntendő kérdések. Az elemzésből látható, hogy ebben a folyamatban a bírók leginkább a negatívan megfogalmazott (*nemleges*) eldöntendő kérdéseket próbálják kerülni, valószínűleg a tárgyalás együttműködést elősegítő légkörének fenntartása érdekében.⁴⁹⁷

A következő mintázat, a „bináris (p, ~p) válaszalmazó eldöntendő kérdések”⁴⁹⁸, melyek lényeges részét képezik a bírósági kihallgatásoknak, és melyeket a bíró nem tud és talán nem is akar megkerülni. Az eldöntendő kérdéseknek négy funkcióját azonosítja a szerző: (1) fontos információ kiváltása elfogulatlan formában, melyhez „negatív választó kérdéseket (NVK)” alkalmaznak; (2) az inkonzisztencia feloldásának igénye, melyhez „ellentétes eldöntendő kérdést (Ellentétes EK)” alkalmaznak; (3) az előbbieken már bemutatott általános információszerzés, melyhez jellemzően neutrális eldöntendő kérdéseket alkalmaznak; és (4) a megértés ellenőrzésére, melyhez pozitív eldöntendő kérdések társulnak.⁴⁹⁹

Az inkonzisztenciák feloldásának első mintázatában a bíró az inkonzisztencia felismerésére azonnali ellentétes eldöntendő kérdéssel reagál, melyre „a kérdésfeltevés cáfolatát várja, valamint a magyarázatot is, hogy miként lehet

⁴⁹⁶ A megfigyelt mintázatok alatt a szerző elsősorban a bírói „kérdésfeltevések között megfigyelhető összefüggéseket” érti. „Ezek a kérdésfeltevési mintázatok azt mutatják meg, hogy a különböző funkciójú bírói kérdésfeltevésekhez jellemzően milyen nyelvi és nyelvhasználati eszközök kapcsolódnak a tanúk és vádlottak kihallgatása során.” i.m. Varga, M. 2020. 162. o.

⁴⁹⁷ *Ugyanott.*

⁴⁹⁸ *Ugyanott.* 163. o.

⁴⁹⁹ *Ugyanott.*

feloldani az ellentmondást”.⁵⁰⁰ A második esetben – amikor a kihallgatás során nem hangzik el egyértelmű ellentmondás – a bíró a kihallgatás végén felolvassa a tanú korábban tett vallomásának releváns részeit, ezzel rámutatva az ellentmondásra majd vagy megvárja, hogy a tanú magától oldja fel az inkonzisztenciát, vagy eldöntendő kérdéssel vezeti erre rá a tanút.⁵⁰¹

Az utolsó kérdésfeltevési mintázati halmaz a megértés ellenőrzésére irányul, mely egyszerre jelenti a kihallgatott megértését – érti-e, hogy mi történik a tárgyaláson – és a bírót – pontosan érti-e, hogy mit próbál mondani a kihallgatott. Az első esetben jellemzően pozitív eldöntendő kérdések hangzanak el, melyeket szükség esetén a bíró magyarázata követ. A második esetben a bíró célja, hogy a lehető legnyilvánvalóbbá tegye a kihallgatott megnyilatkozásának pontos jelentését, melyre három stratégiát alkalmaz: (1) megerősítést várva szó szerint megismétli vagy átfogalmazva értelmezi a tanú kijelentéseit; (2) az *ugye* részrehajló kérdés alkalmazásával ugyancsak megerősítést vár, de – valamilyen okból – egy kicsit már távolítja magától a kontextuális evidenciát, (3) standard pozitív eldöntendő kérdést alkalmaz, melynek segítségével ugyan ellenőrzi a megértést, azonban kontextuálisan semleges marad a kihallgatott által elmondottak iránt.⁵⁰²

Az értekezés kiemelt figyelmet fordít arra a pszichológiai jelenségre, ahogyan a bizonyítás eszközeinek tekintett tanúvallomások ténybeli tartalma a környezet és az idő hatására eltorzulhatnak⁵⁰³. Az emlékezettel kapcsolatos fejezet további érdeme a szerző azon megállapítása, mely a nyitott kérdések hamis emlékek keletkezésében vagy az információ szabad felidézésének zavarában betöltött szerepére utal. A pszichológiai irodalom és a kriminálpszichológiai gyakorlatban a kikérdezések módszertanával kapcsolatban egyfajta konszenzus fedezhető föl a nyitott kérdések zárt kérdésekkel szembeni preferálásával kapcsolatban. A nyitott kérdések alkalmazása elvileg facilitálja a válaszadó spontán emlékeit, tehát információgazdag válaszokhoz jutunk általuk. Ezen közben – mivel a lehető legkevesebb potenciálisan orientáló információ hangzik el a kérdező részéről –

⁵⁰⁰ i.m. Varga, M. 2020. 165. o.

⁵⁰¹ *Ugyanott.* 166. o.

⁵⁰² *Ugyanott.* 167-168. o.

⁵⁰³ *Ugyanott.*

elvileg nem befolyásolja érdemben a válaszadót, hiszen nincsenek a kérdésben olyan ingerek, amelyek hamis emlékek generálására lennének alkalmasak. A narratíva elméletek beemelése a szerző azonban hatásosan kérdőjelezi meg a nyitott kérdések egyértelmű előnyét. Egyrészt rámutat a nyitott kérdések adott esetben „pusztító” hatása a tárgyalóteremben, amikor egy-egy neutrálisan megfogalmazott nyitott kérdést a kihallgatott akár az őszinteségének megkérdőjelezéseként is képes értelmezni és nyitott információadás helyett defenzív kommunikációba vált át. A másik, nem kevésbé fontos kritika, hogy a szerző által idézett pszichológiai elméletek szerint adott esetben a nyitott kérdések generálhatják a legtöbb hamis emléket, amikor a nyitott kérdés olyan kontextusban hangzik el, hogy nyomán narratíva alkotására kényszerül a válaszadó. Ilyenkor a nyitott kérdésre válaszul alkotott narratíva a későbbi hamis emlékek forrása is lehet egyben. Ezért fontos további kutatási irány lehet a nyitott kérdések bírói kikérdezésben betöltött megfelelő szerepe mind nyelvi, mind emlékezet pszichológiai szempontból.

4.2.2. A második kutatásban⁵⁰⁴ a szerző azt vizsgálta, hogy a bírói döntéshozatal „elvileg racionális folyamatában hogyan nyilvánulnak meg az intuitív módon meghozott döntések, illetve azt, hogy az eljárás során a különböző heurisztikák⁵⁰⁵ milyen mértékben nyilvánulnak meg.”⁵⁰⁶ A szerző az összesen 8 bíróval készített anonim interjúi során azt próbálta feltárni, hogy a bírák mennyire ismerik fel és adott esetben mennyire használják az ítélelhozatali folyamatban a döntési heurisztikákat.⁵⁰⁷ A válaszadókat három változó mentén lehetett csoportosítani: voltak 5 évnél kevesebb, illetve évtizedes ítélkezési tapasztalattal rendelkező bírók; az ítélkezési fokban voltak elsőfokon és másodfokon ítélkező bíró; az ügyszakot tekintve pedig voltak polgári és büntető ügyszakos bírók.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Kósa, F. J.: *Heurisztikák a bírói döntéshozatalban*. Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem. Gazdálkodástudományi Kar. Döntéelméleti Tanszék. Jogász-közgazdász képzés. 2020.

⁵⁰⁵ A szerző különböző heurisztikák alatt a 2.3-as fejezetben felsorolt Perlin-i ítélkezési heurisztikákat érti. In: Perlin, M. L.: *Psychodynamics and the Insanity Defense: Ordinary Common Sense and Heuristic Reasoning*. New York Law School. Nebraska Law Preview. Vol 69:3. 3-70. o. 1990. 15-17. o.

⁵⁰⁶ *Ugyanott*. 18. o.

⁵⁰⁷ *Ugyanott*.

⁵⁰⁸ *Ugyanott*. 19. o.

A válaszok elemzése öt részre osztható. Egyfelől a bírák általános munkavégzésére vonatkozó válaszokra; másrészt a bírák azon explicit vélekedésére, hogy személyes szubjektumuk⁵⁰⁹ vagy karakterük mennyire része ítélkezési gyakorlatuknak; harmad-, negyed- és ötödrészt, hogy mennyire ismerik a heurisztikák, a kognitív disszonancia és a sztereotípiák fogalmát és véleményük szerint mennyire játszanak közre az ítélkezési heurisztikák,⁵¹⁰ a sztereotípiák és a kognitív disszonancia redukció⁵¹¹ használata saját munkájukban.

A bírói munkavégzés körülményeire vonatkozóan a megkérdezettek szerint „bár a rendszer szeretne ún. „generalistákat,” mindenhez értő bírát képezni, ez gyakorlatilag kivitelezhetetlen”⁵¹² és elkerülhetetlen a szakosodás, „mivel egyre több típusú ügy van”.⁵¹³ A válaszok alapján a szakosodás és a tapasztalat elősegíti, hogy egy bíró „ráérezzen” bizonyos ügytípusokra és kialakítson egyfajta „az újonnan érkező, hasonló ügyekhez való hozzáállását, munkamódszerét, végeredményében pedig döntését.”⁵¹⁴

Valamennyi válaszadó megerősítette, hogy „az eljárás leglényegesebb szakasza a tárgyalóteremben a bizonyítási eljárással történik, ami végezetül a határozathozattal zárul.”⁵¹⁵ Azonban „minden egyes eljárási cselekménynél lényegében dönt a bíró”,⁵¹⁶ és ezekben a döntésekben, a bíró tudásán és tapasztalatán felül az is szerepet játszik, hogy milyen értékrenddel és karakterrel bír.⁵¹⁷ A válaszok alapján „egyértelmű a másodfokú bíróságot övező nagyobb fokú felelősség”

⁵⁰⁹ Dán, J.: A bizonyítás és a tényállás-megállapítás pszichológiai elemei. In Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései. Összefoglaló vélemény. Mellékletek. Kúria, Büntető-Közigazgatási-Munkaügyi és Polgári Kollégiumai, Joggyakorlat-Elemző Csoport. Budapest. 2017. 9-16. o. 11. o.

⁵¹⁰ i.m. Perlín, M. L. 1990. 15-17. o.

⁵¹¹ Festinger, L.: Cognitive Dissonance. Scientific American. Vol. 207, No. 4. 1962. 93-106. o. 93. o.

⁵¹² i.m. Kósa, F. J.: 2020. 20. o.

⁵¹³ *Ugyanott.*

⁵¹⁴ *Ugyanott.*

⁵¹⁵ *Ugyanott.* 19. o.

⁵¹⁶ *Ugyanott.* 21. o.

⁵¹⁷ Egy fiatal kolléga idézett válasza arra a kérdésre, hogy szerinte karaktere mennyiben hat ki az eljárásra, illetve az milyen mértékben hat ki az ügy végén hozott döntésre: „Biztosan kihat, de ennek mértékét számszerűsíteni, %-os értékben nem tudom megmondani. Azt tudom, hogy amikor egy konkrét ügyet megkapok, onnantól fogva a jogi problémával – fura ezt kimondani – együtt élek. Nemcsak a munkahelyemen foglalkozom vele. Előfordult, hogy a zuhanyzóban jöttem rá egy bonyolult jogi probléma megoldására. Az általam meghozott döntésekben tükröződnie kell a bírói meggyőződésemmek, hogy mit tartok jogszerűnek és ehhez hozzátartozik az értékrendem. Természetesen megnyugtat, mikor a másodfokú bíróság helybenhagyja a döntésem, mert akkor tudom, hogy a jogszabályokat és a bírói gyakorlatot is figyelembe vettem a jogvita elbírálása során.” *Ugyanott.*

melyhez „hozzátartozik az is, hogy a bírói szubjektum itt korlátozottabb mértékben jut szerephez a döntéshozatalkor.”⁵¹⁸ Ennek a válaszdók szerint egy további oka az, hogy másodfokon a bírónak kisebb a mozgástere, alapvetően aktákból dolgozik és iratok alapján hozza meg a döntését. Valamennyi válaszdó „egyöntetűen azt nyilatkozta, hogy a bírói hivatás csúcsa a törvényszék elsőfokon való ítélkezés.”⁵¹⁹ A szerző azon kérdésre pedig, hogy mi egy bíró legfontosabb tulajdonsága, a válaszdók első helyen a „döntőképességet” emelték ki, második helyen a „lényeglátást,”⁵²⁰ és volt, aki, az „elemzőkészséget,” a „bölcsséget” és a „megértést” említette.

A heurisztikákkal kapcsolatos explicit kérdésekre a válaszdók többsége azt felelte, hogy nem ismeri őket. Amikor azonban a szerző elmagyarázta a jelenség lényegét, a válaszdók azt jelezték vissza, hogy „eddig is alkalmaztak heurisztikákat, csak az esetek többségében nem voltak tisztában azzal, hogy ezzel ma már egy önálló tudományterület foglalkozik.”⁵²¹ A szerző legérdekesebb megállapítása, amikor cáfolni kívánja Perlin azon nézetét⁵²², hogy a „heurisztikák valamiféle helytelen módon befolyásolhatják az ítélkezést.”⁵²³ Következtetései szerint a heurisztikák a bizonyítási eljárás során, „a bírói meggyőződés kialakulásakor, a határozat meghozatalakor, illetve annak írásba foglalásakor jutnak szerephez,”⁵²⁴ és nem torzítják, hanem facilitálják az ítélethozatalt. Ennek oka véleménye szerint az, hogy az ügyek jó részénél hatalmas mennyiségű információból kell szelektálnia a bírónak és ebben a folyamatban a heurisztikus gondolkodás segíti őket.⁵²⁵ „A heurisztikák szerepet kapnak akkor is, amikor a

⁵¹⁸ *Ugyanott.* 22-23. o.

⁵¹⁹ i.m. Kósa, F. J. 2020. 23. o.

⁵²⁰ Erre a kérdésre egy polgári bíró ezt a választ adta: „A döntőképességet mondom, ha egyet kell mondani. Ha mondhatok kettőt, akkor ideveszem a lényeglátást is. Döntenem mindig kell, nemcsak az ügy végén: a pervezetés során minden pillanatban döntésképesnek kell lennie a bírónak. Ez egy olyan képesség, ami nem mindig tanulható. Az egész eljárás során, de különösen a tárgyalás során nagy koncentrátságot igényel. A döntőképesség pedig szorosan összefügg a lényeglátással, hiszen arról kell döntenem mindig, ami a lényeg.” *Ugyanott.* 24. o.

⁵²¹ *Ugyanott.* 24. o.

⁵²² Perlin, M. L.: “Half-wracked prejudice leaped forth”: Sanism, pretextuality, and why and how mental disability law developed as it did. *Journal of Contemporary Legal Issues.* 10. 1999. 3-31. o. 30.o.

⁵²³ *Ugyanott.* 27. o.

⁵²⁴ *Ugyanott.*

⁵²⁵ „Az adott ügy típusától függ, hogy mennyiben kell a jogviszonyok mögött húzódo faktorokat vizsgálnia a bírónak. Nem kell feltérképezni, mivel magától kirajzolódik: egyszerűen annyi információ érkezik az aktába,

tárgyaláson a bíró a bizonyítási eszközökből⁵²⁶ megszerzi a bizonyítékokat. Az eljárás eme szakaszában azokat egyenként, illetve a maguk összességében előzetesen már értékeli, majd a határozathozatal közeledtével újra értékeli. Utóbbi egy tudatos folyamat, míg előbbi nem feltétlenül.”⁵²⁷ Emellett a bizonyítással kapcsolatban mindegyik válaszadó úgy gondolta, hogy „a közvetlen bizonyítás mindig meggyőzőbb.”⁵²⁸ A szerző megerősítő torzítást vélt felfedezni azonban az egyik interjúalany válaszában, az ártatlanság védelmével kapcsolatban.⁵²⁹ A válasz értelmezése szerint „szelektív vagy torzított információkeresésre”⁵³⁰ utal és így akár fordított bizonyításhoz is vezethet adott körülmények között. Utolsó heurisztikaként a horgonyhatást elemzi, mely szerinte „szükségszerűen jelen van az ítéletalkotásban,”⁵³¹ hiszen a polgári perekben a felperesnek a követelését összezszerűen, forintban kell meghatároznia keresetében.⁵³² A szerző a fenti interjúk elemzésével arra a következtetésre jutott, hogy a heurisztikák jelen vannak a bírói ítélezésben és szükségszerű gyakorlati szerepet töltenek be a bírák munkája során. A bírók az esetek többségében felismerik ezeket a torzításokat és kiküszöbölik, vagy tudatosan alkalmazzák őket.

A szerző negyedik elemzése az előítéletességre vonatkozott. Itt elsősorban büntető ügyszakos bírákat kérdezett arról, hogy tapasztaltak-e már előítéletet vagy hátrányos diszkriminációt a vádlottakkal kapcsolatban.⁵³³ A válaszadók a pártatlanság és az ártatlanság védelmének gyakorlati megvalósulását hozták fel

aminek köszönhetően végül tudni lehet, hogy minek lesz jogi relevanciája, és mi az, ami az ítéletben szükségszerűen hangsúlyozni kell.” *Ugyanott.*

⁵²⁶ Be. 165. §-a, illetve a Pp. 268. §-a

⁵²⁷ *Ugyanott.* 28. o.

⁵²⁸ i.m. Kósa, F. J. 2020. 30. o.

⁵²⁹ „... az ártatlanság véelme miatt, - amely a bizonyítás terhét az állami igazságszolgáltatás bűnüldöző szerveihez telepíti - a bíró sohasem végezheti úgy a munkáját, hogy közben azt gondolja, hogy ezt az embert el kell ítélnem, ezért találnom kell az eljárás során reá terhelő bizonyítékot. ... A bíró ettől független.” *Ugyanott.* 31. o.

⁵³⁰ *Ugyanott.*

⁵³¹ *Ugyanott.* 32. o.

⁵³² „... talán a bírói pályám legelején tapasztalhattam ilyen horgonyhatást, de a későbbiekben nem igazán. Bíróként azt látni kell, hogy jogi értelemben a felperes által követelt összeg önmagában még nem jelent semmit. Nincs olyan, hogy egy érvényesíteni kívánt igénynek – a követelés összegén belül - felső korlátja legyen. Ha a felperes az érvényesíteni kívánt igényt és annak összezszerűségét megfelelő bizonyítékokkal alá tudja támasztani, akkor a bíróság nem mérlegelhet, adott esetben a kártérítésként követelt teljes összeget meg kell ítélnie a fél részére.” *Ugyanott.* 32. o.

⁵³³ „Éppen ezt jelenti bírónak lenni, hogy mindig, tízből tízszer – még ha lehetne is bármiféle sztereotípiá – megvizsgálom az adott eset körülményeit, a gyanúsított vagy vádlott személyi körülményeit, és attól elvonatkoztatva szigorúan csak a jogszabályok és saját lelkiismeretem szerint döntök.” *Ugyanott.* 34. o.

válaszaikban, mint az előítéletesség elleni védelmet. Önmagukról tett állításaik szerint e két intézményes elvárás a mindennapokban is megvalósul az adott ügyek tárgyalása közben.⁵³⁴ Amikor a bírák azt a kérdést kapták, hogy hova tudnák pozícionálni magukat a tárgyalóteremben, kivétel nélkül azt a választották, hogy „természetesen az eljárás többi szereplőjéhez képest valamennyire felülre, hiszen az ítékezés súlya a mi vállunkat nyomja, ... nem véletlenül van az emelvényen a bíró asztala ..., annak szimbolikus jelentősége van.”⁵³⁵ A fizikai elkülönítés és a szintbeli különbség „emlékezteti a feleket, hogy a bíró az eljárás során pártatlanul, felülről tekint az egész eljárásra, és képes elfogulatlan döntést hozni, az érzelmeket a bírói is észleli, de azok nem ragadhatják el.”⁵³⁶

A kutatás utolsó elemzése a kognitív disszonancia redukció jelenségével kapcsolatos és a szerző ezzel kapcsolatban azt kérdezte a válaszadóktól, hogy „bírói szolgálatuk alatt kerültek-e olyan szituációban, amikor korábbi meggyőződésével, álláspontjával ellentétes következtetéseket kellett levonnia és emiatt később más döntést hozott, mint amelyet eredetileg akart?”⁵³⁷ A válaszadók nem erősítették meg a kérdést és példákat hoztak fel az ilyen esetek elkerülésére.⁵³⁸ Ez alapján a kognitív disszonanciát főleg a jogesetek eldöntésével hozták összefüggésbe, mert, mint mondták, belső meggyőződés nélkül nem lehet ítéletet hozni.⁵³⁹

A szerző a végső tanulságok levonásakor megnyugtatónak találja, hogy a megkérdezett bírák intuitív módon nagyon is tisztában vannak a gondolkodási

⁵³⁴ „... önmagában azok a tények, amik a nyilvántartásban szerepelnek, még nem predesztinálják arra a bírót, hogy a cselekménnyel kapcsolatban előzetesen bűnösnek nyilvánítsa magában az adott személyt.” *Ugyanott.* 35. o.

⁵³⁵ i.m. Kósa, F. J. 2020. 36. o.

⁵³⁶ „ha tudod azt, hogy nem vagy abban az állapotban (kialvatlanság, magánéleti gondok, hangulatváltozás), hogy ezt az ítéletet kihirdesd és megindokolod, úgy észre kell vennie magát az embernek. Mint ahogyan a sebésztől is elvárjuk, hogy ne menjen be ilyen állapotban a műtőbe. Ez több, mint stressz kezelés, inkább önismeretnek nevezném.” *Ugyanott.*

⁵³⁷ *Ugyanott.* 38. o.

⁵³⁸ „a bíró akkor rekeszti be a tárgyalást, amikor kialakul a megingathatatlan meggyőződése. Az önmagammal való elszámolásnak ekkor kell megtörténnie. A bírón áll, hogy mikor rekeszti be a tárgyalást és vonul vissza határozathozatalra. Előfordulhat olyan, hogy e visszavonuláskor esetleg eszébe jut valami, ami eddig elkerülte a figyelmét: ezt a jogszabály megengedi. Ilyenkor újra megnyithatja a tárgyalást és lefolytathatja az ehhez szükséges bizonyítási eljárást.” *Ugyanott.* 39. o.

⁵³⁹ „a döntéseink következményeit el kell tudni viselni, egy büntetőbírónak pedig különösen. Csak az tud hibázni, aki döntési helyzetben van. A büntetőjog szerencsére egy nagyon fontos iránytűt ad az ítékezéshez: a vádlott bűnösségét csak abban az esetben lehet megállapítani, ha az eljárás során minden kétséget kizáróan bizonyításra kerül, hogy a cselekményt ő követte el. Ha a bíróban kétség merül fel, akkor fel kell mentenie a vádlottat.” *Ugyanott.*

folyamatok egyes törvényszerűségeivel. Ezeket felismerik és vagy felhasználják, vagy – káros hatás esetén – kiküszöbölik munkájuk során. Megjegyzi azonban, hogy a válaszok maguk is egyfajta disszonancia redukcióként funkcionálhattak, hiszen az emlékezet „kisimítja a disszonancia ráncait.”⁵⁴⁰ Ezt a hatást explicit kérdőív felvételnél vagy interjú technikával soha nem lehet teljesen kiküszöbölni, azonban ha ezt a hatást figyelembe vesszük az értékeléskor, akkor nagyon értékes válaszokat lehet kinyerni explicit interjúkból, mint ahogyan a szerzőnek kutatásában sikerült is.

4.2.3. A harmadik kutatásban⁵⁴¹ bírák tanácsban történő eljárásban hozott döntéseikkel kapcsolatos vélekedéseit vizsgálta a szerző. Hipotézise az volt, hogy „a bírák tanácsban történő eljárásban könnyebben, hatékonyabban hoznak döntést a kisebb felelősségérzetük okán. A döntéshozatal során a kooperációt preferálják, eltérő egyéni véleményüket a döntésben nem jelenítik meg. A döntéshozatalban elsődlegesen befolyásolja őket az előadó bíró álláspontja, másodlagosan a tanácsban résztvevők pozíciója, kora, szakmai hozzáértése.”⁵⁴² A hipotézis igazolására 12 fővel vett fel attitűd skálát, melyet interjúkkal egészített ki. A résztvevők mindegyike tanácsban bíraskodik, a kutatásban anonim módon vettek részt.

A szerző, az előző alfejezetben bemutatott kutatáshoz hasonlóan, ugyancsak Daniel Kahneman gyors és lassú gondolkodási rendszerek működéséről szóló kognitív pszichológiai elméletéből⁵⁴³ indul ki és arra a következtetésre jut, hogy az 1. rendszerhez kötődő hozzáférhetőségi heurisztika nagy mértékben befolyásolja a bírói döntéshozatalt, mivel a bíró „egy esemény bekövetkezésének valószínűségét

⁵⁴⁰ Aronson, E., Tavis, C.: *Történetek hibák (de nem én tehetek rólok) – Az önigazolás lélektana*. Ab Ovo Kiadó. 2009. 67.o.

⁵⁴¹ Gyurán, I.: *Az egyesbírói és társas döntéshozatalt befolyásoló tényezők*. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem. Állam- és Jogtudományi Kar. Jogpszichológiai szakjogász képzés. 2023.

⁵⁴² *Ugyanott*. 1. és 25. o.

⁵⁴³ A gyors és lassú gondolkodás elmélete szerint az agyban egy gyors, "automatikus rendszer" és egy lassabb, "akaratlagos rendszer" működik a döntéshozatalok során. Az 1. gyors rendszer valószínűleg evolúciósan alakult ki és az a szerepe, hogy kritikus helyzetekben gyors cselekvési döntésekre készítse az egyedet a minél jobb túlélés reményében. Ez a rendszer nem csak gyors, hanem kevés energiabefektetéssel is dolgozik. A 2. lassú rendszer az öntudat és a magasszintű kognitív funkciók fejlődésével alakulhatott ki és olyan mentális tevékenységek végrehajtásában van szerepe, mint például a hétköznapi értelemben vett gondolkodás. Ennek a rendszernek az irányítása akaratlagos, több időt és energiát vesz igénybe, viszont adott esetben pontosabb eredményre vezethet, mint a gyors automatikus rendszer. Kahneman ezért úgy vélte, hogy megfelelő tudatosság mellett a 2. rendszer egyfajta ellenőrző funkciót tölthet be az 1. rendszer fölött, kijavítva annak nem akaratlagosan létrehozott döntési hibáit. In. Kahneman, D.: *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013.

gyakran aszerint ítéli meg, hogy milyen könnyen tud előhívni korábbi tapasztalatokat, mintákat az adott eseményre. A bírói döntéshozatalban ez egy korábbi ügyre vonatkozó ismeret, tapasztalást, már megszületett döntések, a kialakult joggyakorlat előhívását, alkalmazhatóságát jelentheti.”⁵⁴⁴ A kapott válaszok alapján a kitöltők kiemelt jelentőséget tulajdonítottak „mind a tanácselnök, mind az előadó bíró szakmai hozzáértésének”⁵⁴⁵ a tanácsban való döntéshozatal során. Ezután következett a tanácselnök személyisége az előadó bíró álláspontja, majd az előadó bíró személyisége. Legkisebb jelentőséggel a tanácselnök és az előadó bíró kora és a csoporttagoktól való függés bírt, míg a tanácselnök és az előadó bíró neme egyáltalán nem bírt jelentőséggel.⁵⁴⁶ A válaszok további feldolgozása után a szerző azt a következtetést vonta le, hogy megdőlt a hipotézis, miszerint „a bírák tanácsban történő eljárásban könnyebben, hatékonyabban hoznak döntést.”⁵⁴⁷ E mellett arra a megállapításra jutott, hogy bár „felelősségérzetük kisebb tanácsos eljárásban, de nem olyan mértékben, hogy ez befolyásolná a döntéshozatalt.” Továbbá a döntéshozatal során a „kooperációt preferálják, eltérő egyéni véleményüket megjelenítik, érvelnek mellette, kitananak sok esetben mellette, az eltérő tanácsi döntést azonban elfogadják, ellenvéleményüket a döntésben nem jelenítik meg.”⁵⁴⁸

Az eredmények másodelemzése elemzése rámutat, hogy a válaszadók leghatározottabb attitűddel a tanács és saját véleményükkel kapcsolatban rendelkeznek. Mind a 12 válaszadó úgy nyilatkozott, hogy elfogadja, a tanács véleményét, ha a tanács többsége eltérő állásponton van, mint ő, és eltérő álláspontja esetén nem fűz a döntéshez különvéleményt. Azonban ugyancsak egyhangúlag nyilatkoztak azzal kapcsolatban is, hogy mennyire érvelnek eltérő álláspontjuk mellett. Ezzel kapcsolatban mind a 12-en úgy nyilatkoztak, hogy ha szerintük más megoldás a helyes, mint amit a tanács tagjai választanak, akkor hangot adnak véleményüknek és nem értenek egyet csöndben a többiekkel. Ezzel összhangban 11-en jelezték, hogy érvelnek álláspontjuk mellett a többiek meggyőzése érdekében és

⁵⁴⁴ i.m. Gyurán, I. 2023. 7. o.

⁵⁴⁵ *Ugyanott.* 8. o.

⁵⁴⁶ *Ugyanott.*

⁵⁴⁷ *Ugyanott* 26. o.

⁵⁴⁸ *Ugyanott.*

csak 1 fő volt bizonytalan válaszában. Ugyanakkor 9-en vélték úgy, hogy könnyebben eldönteniük egy ügyet egyesbíróként, mint tanácsban és 3-an vélték úgy, hogy könnyebb is meg nem is tanácsban dönteni. A szerző fenti következtetései mellett utalhat ez a tanácsban való bírászkodás intézményének tiszteletére is, illetve, hogy az írásos különvélemény nem annyira bevett gyakorlat Magyarországon. Leginkább az alkotmánybíróági határozatoknál találkozunk vele.

Másik fontos eredmény a válaszadók társas bírászkodással kapcsolatos ambivalenciájának manifesztációja. Tekintve a nagyon határozott válaszokat különvéleményükkel, majd a tanáccsal való egyetértéssel kapcsolatban, érezhető egyfajta frusztráció a társasbíráskodással szemben. A második kutatás eredményeit is figyelembe véve, ahol az egyik válaszadó a bírói szakma csúcsának nevezte az egyesbíráskodást, feltehető, hogy a bírókban szakmai szocializációjuk során kialakul egyfajta autonóm döntési képesség, amelyet a felsőbb szinteken korlátozva éreznek. Ugyanerre az ambivalenciára utal az is, hogy a válaszadók közül 10-en értettek egyet és 2-en voltak semlegesek azzal a két állítással kapcsolatban, hogy ha kialakul bennük egy vélemény az ügyről, akkor nehezen hoznak más döntést, illetve elfogadják, ha a tanács bármely tagja az övékétől eltérő állásponton van. Az ambivalenciát fokozza, hogy míg a válaszadók számára legnehezebben eldönthető kérdés az volt, hogy mennyire érzik azt, hogy kisebb rajtuk a nyomás társas bírászkodáskor esetén – erre az állításra a válaszadók fele jelezte azt, hogy nem tudja határozottan eldönteni, 5-en jelezték azt, hogy igaz lehet és 1 fő jelezte azt, hogy inkább nem igaz – addig összesen 2-en válaszolták azt, hogy kevesebb a felelősséget éreznek társas döntéshozatalban és 9-en jelezték azt, hogy e téren nincs különbség az egyesbíráskodáshoz képest. Az utolsó ellentmondást sugalló eredmény, melyre a szerző is kitér, hogy a válaszadók közül 8-an jelezték, hogy szeretik megbeszélni ügyeiket másokkal (feltehetően más kollégákkal) ugyanakkor ugyanennyien jelezték azt is, hogy nem szeretnek más bírótól szakmai tanácsot kérni az ügyek eldöntésében. Ez jelezheti azt is, hogy a már megszilárdult autonóm döntési igény mellett a társas bírászkodás enyhíti a bírói magányt, ami az egyesbíráskodás egyik jellegéből adódó velejárója.

Végezetül, a második kutatás következtetései némileg ellentmondó eredmény, hogy csak a válaszadók negyede gondolta úgy, hogy saját intuíciói és megérzései befolyásolják a jogi döntéshozatalban, míg felük azt jelezte, hogy inkább nem a megérzésekre hallgatnak ítélethozatalkor, negyedük pedig nem tudott határozott adni a kérdésre.

4.2.4. A fenti három kutatás nagyon értékesnek számít a magyar bírói döntéshozatali kutatások terén, az eredmények és a szerzők teljesítménye mindenképpen másodelemzésre méltóvá teszi őket. Alapvetően mindhárom kutatás tartalmaz meglepő, az elfogadott szakirodalommal vagy szakmai gyakorlattal ellentétes megállapításokat.

Az első kutatás egyik ilyen részeredménye, hogy ha nyitott kérdések tartalmazznak véletlenül félrevezető információt akkor kiterjedtebb hamis emlékek kialakulásához vezethetnek, mint az ugyanolyan félrevezető információt tartalmazó zárt kérdések.⁵⁴⁹ Ez azért figyelemreméltó megállapítás, mert az emlékezetkutatások eredményein alapuló kihallgatási technikák a nyitott kérdések használatát javasolják, mint a leghatékonyabb információszerzési módszert. Azonban, ha a nyitott kérdés véletlenül félrevezető információt tartalmaz, akkor a narratíva alkotás mélyebb feldolgozási mechanizmusainak köszönhetően stabilabb téves emlékek keletkezhetnek, mintha a válaszadónak csak igen-nem válaszokat kellene adnia. Az első kutatás alapján úgy tűnik, hogy a kihallgatást végző bírók tudatosan törekedtek a hamis emlékek kiszűrésére a tanúk kihallgatásánál és ennek érdekében nyitott és zárt kérdéseket egyaránt felhasználtak.

A kognitív torzításokkal kapcsolatos szakirodalom sok esetben a heurisztikák negatív hatásaira, a racionális döntéseket irracionális irányba befolyásoló jelenségekre koncentrálnak. Azonban a heurisztikák eredményezte irracionális nem célja, hanem mellékterméke a rendszernek, az alapvető cél a helyes döntés meghozatala minél rövidebb idő alatt. A heurisztikák eredményezte irracionális a modern tudomány és a racionális gondolkodás kialakulásának eredménye, mely

⁵⁴⁹ Zaragoza, M. S., Mitchell, K. J., Payment, K., Drivdahl, S.: False memories for suggestions: The impact of conceptual elaboration. *Journal of Memory and Language* 64/1: 2011. 18–31. o. Idézi: Varga, M. 2020. 131. o.

egyszerre képes tesztelni és pontosabb következtetések levonására készíteni az emberi elmét. Ennek ellenére azonban a heurisztikák „használata” a modern világban is legalább olyan fontos, mint feltételezett kialakulásukkor volt és előnyeiket a 3.2-es fejezetben ismertetett információfeldolgozási mechanizmusokkal próbáltam bemutatni. A második kutatás megállapítása, hogy a döntéshozatali heurisztikák nem torzítják, hanem segítik a bírói döntéshozatalt, ellentmond a korábban bemutatott kutatásokkal, amely a bírói, illetve esküdti döntéshozatalt vizsgálja, azonban egybeesnek a heurisztikák információfeldolgozást elősegítő mechanizmusaira vonatkozó elméletekkel.⁵⁵⁰

A döntési heurisztikák előnyeit a harmadik kutatás eredményei szerint is kihasználják a bírók, bár az eredmények másodelemzése során ennek ellentmondó eredményeket is kaphatunk. A kutatás ennél jóval meglepőbb eredménye, hogy a megkérdezett bírók erős ambivalenciával viseltetnek a tanácsban való ítélkezéssel kapcsolatban. Előnyben részesítik az egyesbíráskodást, és a tanácsban való döntés egyetlen határozott előnyének a közös szakmai gondolkodást látják. A csoportdöntésekkel kapcsolatban a szakirodalom⁵⁵¹ megint nem túl pozitív megállapításokat tesz. Több kutatás kiemeli a csoportdöntések polarizáló hatását, a különvélemények figyelmen kívül hagyását és a felelősség megosztásának negatív hatásait. Ugyanakkor a csoportban való munkának is megvannak az előnyei. A legtöbb szakmában kifejezetten facilitálják a csoportos munkavégzést, mivel nagyobb fokú kreativitást és kiegyensúlyozottabb véleményeket várnak tőle.⁵⁵²

Meglepő eredmények vagy következtetések mellett mindhárom kutatás alapján lehet vonni bizonyos következtetéseket a bírói munkával kapcsolatos pszichés összetevők tudatossági szintjére, a bírói hivatással kapcsolatos tudatos és nem tudatos működésre vonatkozóan. A kutatásokból kitűnik, hogy a vizsgálatokba bevont bírák explicit tudással rendelkeznek a bíráskodási folyamatot befolyásoló egyes pszichológiai jelenségekről. Ezen a tudások egy része a kutatások alapján naiv

⁵⁵⁰ Ld. a III/3. fejezetet.

⁵⁵¹ Ld. a csoportgondolkodásról szóló részt

⁵⁵² Főleg az innovációra épülő ágazatokban igaz ez, ahol nagy a fejlesztési verseny, mint például az elektronikus termékek terén.

pszichológiai⁵⁵³ tudásként jellemezhető, ami azt jelenti, hogy nem tudatos pszichológiai stúdiumok vagy pszichoterápiás munka eredményeként, hanem intuitívan kialakított, tapasztalati alapon szerzett tudás, melyre a megoldási eszközöket is tapasztalati úton, intuitívan alakították ki az adott személyek. Egy másik részük tudatosan, a bírói tréning során kialakított tudás, mint például a nyitott kérdések használata a bírói kihallgatás során⁵⁵⁴, vagy a jogalkalmazási irány kiválasztása egy-egy ügytípus esetén. És vannak olyan, a bírói munkát befolyásoló elemek, melyek a vizsgálatok alapján feltehetően továbbra sem tudatosulnak. Ezt a három kategóriát az alábbi táblázatban mutatom be, ahol az első kategória a *tudatos* és feltehetően *tanult* elemek a kutatásokban; a második kategória a *tudatos*, de feltehetően *intuitív*, tapasztalati úton kialakított elemek a kutatásokban; és a harmadik kategória a *nem tudatos* elemek a kutatásokban.

	I. kutatás: bírói kérdéstechnikák	II. kutatás: bírói heurisztikák	III. kutatás: társas bíráskodás
Tudatos - tanult	<ul style="list-style-type: none"> - nyitott kérdések használata a kihallgatások elején - tényellenőrző kérdések használata - inkonzisztenciát feloldó kérdések 	<ul style="list-style-type: none"> - felekkel való kommunikáció - hatékony információ-feldolgozás 	<ul style="list-style-type: none"> - hozzáférhetőségi heurisztika alkalmazása (korábbi jogesetek, joggyakorlatok felhasználása)
Tudatos - intuitív	<ul style="list-style-type: none"> - hamis emlékeket ellenőrző kérdések - (bírói és kihallgatotti) megértést ellenőrző kérdések - bírói benyomáskeltési stratégiák (pozitív légkör fenntartása) 	<ul style="list-style-type: none"> - bírói tekintély fenntartása - heurisztikák döntést segítő alkalmazása az ítélelhozatal során 	<ul style="list-style-type: none"> - különvélemény vs kooperáció kezelése
Nem tudatos	<ul style="list-style-type: none"> - ellenőrző kérdések szuggesztív hatása - tárgyalótermi környezet „módosult tudatállapotot” előidéző hatása 	<ul style="list-style-type: none"> - heurisztikák tudatos döntést befolyásoló hatása 	<ul style="list-style-type: none"> - csoportdöntés polarizáló hatása - csoport hatása az egyéni felelősségérzetre

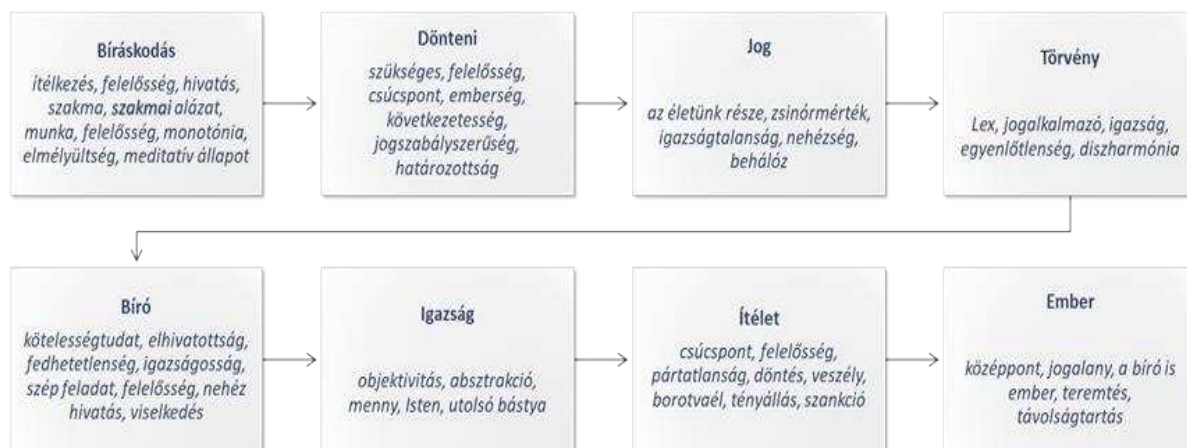
⁵⁵³ Naív pszichológiának hívják a pszichológusok a laikusok által használt pszichológiai magyarázatokat vagy a laikusok által az emberi viselkedéssel kapcsolatos következtetéseket.

⁵⁵⁴ A Magyar Igazságügyi Akadémiai (MIA) képzéseit belülről ismerők elmondása alapján tudható, hogy a bírók kapnak a bíráskodási folyamatot segítő képzéseket.

4.3. Az előkutatás összefoglalása

Saját empirikus kutatásomat egy előkutatással kezdtem el megalapozni. Az előkutatás funkciója a fő kutatás hipotéziseinek finomhangolása, specifikus kutatási eszközök kifejlesztése vagy a kutatási kérdés pontosítása lehet. Ebben az esetben egy specifikus kutatási eszközt terveztem kialakítani, a szóasszociációs teszt bírói döntésekre adaptált változatát. A tesztben összesen 5 hívószót akartam megváltoztatni és a teszt összes szavával együtt mérni a rájuk adott válaszokat. Ennek érdekében kiválasztottam 8 hívószót és arra kértem válaszadóimat, hogy mondjanak minden szóra minimum 1, maximum 5 másik szót. Ezek a szavak legyenek azok, amelyek a leghamarabb az eszükbe jut és lehetőség szerint ne cenzúrázzák őket magukban. Lehetőséget adtam a válaszadóknak arra, hogy ha szükségét érzik, indokolhassák egyik vagy másik választásukat a szavak elhangzása után. Az öt válaszadó a bírói rendet valamilyen okból már elhagyó bírák közül kerültek ki.

4.3.1. Az általam kiválasztott 8 hívószó a *bírászkodás, döntené, jog, törvény, bíró, igazság, ítélet* és *ember* voltak. A szavakra nem minden válaszadó tudott egynél több asszociációt adni. Egy fő volt, aki minden szóra két választ adott, a többiek megmaradtak egy-egy szónál, azonban az indoklás lehetőségével mindenki élt és ott bővebben is kifejtették, hogy mire gondoltak. Módszertani szempontból, az eredeti 100 szavas teszt instrukciói szerint a szavak spontán közlése képezi a teszt lényegét, szavakhoz fűzött magyarázat pedig az elakadási pontokat jelzi. Az előteszt felvételénél a magyarázat az elaborációt szolgálta, mely alapján jobban be lehetett azonosítani a bírói hivatással összefüggő vagy szorosan össze nem függő szavakat. A kapott válaszokat az alábbi ábra mutatja:

7. ábra: az előkutatás szóasszociációs tesztjének bemutatása

A válaszok felvételénél a *jog* és *törvény* szavakra jelentősen megnövekedett a válaszadók reakcióideje,⁵⁵⁵ és a kimondott asszociációk hatására nem egy esetben meglepetést fejeztek ki a válaszadók:

V1: „lex – valamiért ez ugrott be”

V3: „igazságtalanság – nem tudom miért mondtam”

A kiváltott asszociációk mennyisége ugyancsak a *jog* és *törvény* szavaknál a legkevesebb, összesen öt szó. Ugyanennyi asszociációt kapott az *igazság*, és az *ember* szavak is. Voltak olyan asszociációk, melyek többször is előfordultak, ilyen volt például a „felelősség” szó, mely hat említést kapott és a *bíraskodás*, *dönteni*, *bíró* és az *ítélet* szavak is előhívták.

A másik leggyakrabban említett asszociáció a „bíró is ember” kifejezés volt, összesen négy említést kapott. Ezeket az említéseket nem előzte meg megnyúlt reakcióidő, viszont minden esetben a teszt utolsó szava, az *ember* hívta elő. Ennek egyik magyarázata a teszt által kiváltott előfeszítés lehet. Az *ember* szó a teszt utolsó és egyben egyetlen nem bíraskodással összefüggő szava. Így feltételezhető, hogy az

⁵⁵⁵A reakcióidő pontos, stopperrel történő mérése elengedhetetlen része az eredeti szóasszociációs teszt felvételének, és fontos eszköze az elakadást jelző nodulosok kiszűrésének. Ennél az előzetes tesztfelvételnél azonban még nem elakadásokat kerestem, hanem olyan szabad asszociációs tartalmakat, amelyek a legjobban meghatározzák a bírói hivatást.

előző hét szó ráirányította a válaszadók figyelmét saját bíraskodással kapcsolatos tudattartalmakra és ezért teszt végére az *ember* szót is már ebben a jelentéskörben értelmezték. Ennek a hatásnak a kiváltása részben szándékos volt részemről (emiatt került az ember szó a teszt végére), azonban eredetileg az emberre, mint a jog emberképére vonatkozó asszociációk előhívását céloztam meg. Ennek a várakozásnak megfelelően is érkeztek válaszok, mint például „középpont” vagy „jogalany”.

Az előhívott szavak a bíraskodásra vonatkozó kifejezések mellett a válaszadók más tudatállapotait, például világnézeti beállítottságukat is tükrözték, ilyen szavak voltak az „Isten”, „menny” vagy „teremtés.” Egy projektív tesztnél ezeket az eredményeket ugyanúgy együtt kell kezelni a többivel, még akkor is, ha egy illesztett teszt⁵⁵⁶ esetén nem tartoznak az illesztés szűken vett fókuszába.⁵⁵⁷

A kiváltott asszociációk fajtái széles nyelvi skálán mozogtak, mely előre elvárható volt a vizsgálatba bevont személyek iskolai végzettségének és társadalmi státuszának. Az előforduló nyelvi-kifejezésbeli válaszfajtákat és rájuk vonatkozó asszociációs példákat az alábbi táblázat mutatja be:

kifejezésbeli válaszfajták	hívószó	asszociáció
definíció:	<i>ítélet</i>	„döntés”
szinonima:	<i>jog</i>	„lex”
ellentét:	<i>ítélet</i>	„veszély”
kifejezés:	<i>jog</i>	„zsinórmérték”
képzettársítás:	<i>ember</i>	„középpont”
kijelentés:	<i>bíró</i>	„nehéz hivatás”

A válaszadóknak lehetőségük volt az asszociációk után magyarázatot adni egy-egy reakció szóhoz. A magyarázatok további asszociációkat tártak föl, illetve ráirányították a figyelmet arra az asszociációra, ami a legjobban foglalkoztatta őket. Ezzel a lehetőséggel ugyan nem minden válaszadó élt, és volt olyan hívószó, ahol

⁵⁵⁶ A jelen teszt illesztéséről ld. a 4.1.4-es fejezetet.

⁵⁵⁷ A projektív eljárásoknak pont az a lényege, hogy másképpen nem hozzáférhető tudattartalmakat szabadítsanak fel és tegyenek láthatóvá a vizsgálatvezető számára.

többen is indokolták a válaszukat. Az alábbi táblázatban azokat az indoklásokat válogattam ki, amelyek mélyebben világítottak meg egy-egy asszociációt vagy további lehetséges asszociációkat tártak föl (ezeket a szövegben kiemeléssel jeleztem):

hívósó	kiemelt asszociáció	asszociációhoz fűzött magyarázat
<i>bíráskodás</i>	„alázat”	V5: „Összefüggésben van a monotóniával , illetve azzal, hogy a bíró kizárólag saját lelkiismeretének és a törvényeknek van alárendelve” „... ehhez kell egy bizonyos lelkiállapot, elmélyültség, meditatív állapot , például az ítélet indoklásához”
<i>dönteni</i>	„felelősség”	V2: „Felelősség, hogy nem csak a törvényt, a jogot alkalmazom , nem a vádhatóságnak akarok megfelelni. Amikor látom a vád hibáit, vagy kétélyeim vannak, akkor dolgozzak rá az ügyre, komfort ítélet, amit nem fellebbeznek Minden ügyben az embert kell látni és nem az ügyet, vagy megoldandó feladatot. És erre gondoltam itt, valószínű...”
<i>jog</i>	„az életünk része”	V1: „Ha kilépünk az utcára máris jogalanyok vagyunk, illetve már itthon is azok vagyunk. Onnantól kezdve, hogy megszületünk a jog behálózza a mindennapjainkat. ”
<i>törvény</i>	„lex”	V1: „Lex a törvénynek a latin megfelelősége, római jogot tanultunk és a lexet onnantól ismerjük. Jogalkalmazóhoz kötöm a törvényt, nem a jogalkotóhoz, mert a törvénynek az alkalmazó szerez érvényt . A legmagasabb alkalmazó a bíró. Az alkalmazó nélkül kiüresedne. ”
<i>bíró</i>	„fedhetetlenség”	V5: „... kihat a pulpituson való viselkedésre , a felekkel való bánásmódra , a civil életben való viselkedésre, minden befolyásolási kísérlettől való elzárkózás , illetve a magánéletben való viselkedés. Ha valaki a mások életébe szól bele , olyan mélységig , hogy felmenthetem vagy elmarasztalom, megkérdőjelezhetetlen legyen a személye és a döntése jogossága is.”
<i>igazság</i>	„absztrakció”	V1: „... tanárom fogalmazta meg, hogy a jogban az a szép, hogy a széleset is lehet hosszában is nézni. Pilátus krédója: mi az igazság? Mindenkinek van igazsága, nem objektív kategória , bár annak kéne lennie. A bírónak azért kell igazságos döntést hoznia, hogy objektív legyen. Egy döntés akkor jó, ha objektív, ha semmiféle pártosság nem tetten érhető benne ... a bíróság az utolsó bástya a törvényesség és igazságosság terén.”

<i>ítélet</i>	„borotvaél”	V2: „... sokszor éreztem, hogy homlokegyenest ellenkező ítéletet is hozhattam volna. Mert egy ember életét befolyásolom . Minden ügyben meg kell érezni az igazságot. Kell az egyéniesítés . Az ügyek nagy többsége szerencsére nem ilyen. Rendkívül szubjektív voltam, az igazságot kerestem.”
<i>ember</i>	„a bíró is ember”	V5: „A bíró is ember, aminek nem szabad látszódnia a pulpituson. Ott a szakembert kell, hogy lássák, távolságtartás, udvariasság, hűvösség . Hogyan tudtam függetleníteni magam attól, ha gyerek volt az áldozat: jogszabály és saját meggyőződés – ezt a lehető legkisebbre kell redukálni, a döntést mindig tényekre kell alapítani. Volt elkövető, aki szimpatikussá vált, volt, aki ellenszenves maradt végig, de ez nem befolyásolható ... A bíró is ember őt is vezetik érzelmeik . Könnyű nekünk bírónak, mindig ott a másodfok, pl. az orvosoknak csak Szent Péter a másodfok.”

4.3.2. A szóasszociációk után félig strukturált interjút vettem fel a válaszadókkal. Az interjúk célja az volt, hogy egy harmadik oldalról is megvilágítsák a bíraskodással, bírói hivatásukkal kapcsolatos vélekedéseiket. Önbevallásos adatgyűjtés esetén, mindig számolni kell azzal, hogy a válaszok a válaszadó szubjektumán keresztül megsűrve érkeznek hozzánk és így valamennyire kontrollált tudattartalmakat kapunk, azonban csak emiatt nem tekinthetők az interjúk kevésbé adatforrásnak. Az interjúfelvétel mozzanata minden elemében információt hordoz, ilyenkor jelentősége van megfogalmazásoknak vagy a nemleges válaszoknak is.

A három részes adatfelvétel utolsó lépése, az interjúk készítése volt a válaszadók által legkontrollálhatóbb folyamat. A bevezető kérdések⁵⁵⁸ után visszatértünk a bírói hivatással kapcsolatos gondolatokhoz. Ebben a témakörben összesen 10 nyitott végű kérdést tettem föl minden válaszadónak és arra szerettem volna választ kapni, hogy saját szavaikkal 1) mit tekintenek bírói hivatásuk lényegének; 2) mit jelen számukra a döntés és az ítélelhozzatal; 3) hogyan viszonyulnak a pszichológiai alkalmassági vizsgálathoz és milyen segítséget vártak

⁵⁵⁸ Ezeket a demográfiai adatok felvétele után az életútra történő rákérdezés jelenti. Ennek jelentősége a rapport kiépítésében áll, hogy a válaszadó érezze, hogy a kérdező figyel rá, érdeklődik iránta és ezáltal kialakuljon a bizalmi légkör. A jelen interjúfelvételnél egyes válaszadóknál ugyan ekkorra már kialakult a bizalom a szóasszociációk és a magyarázatok révén, azonban a magyarázat lehetőségével nem mindenki élet és náluk különösen fontos volt a bizalom további erősítése.

pályájuk során; és 4) szerintük milyennek látja a jogtudomány az embert, azaz milyen a jogtudomány emberképe.

1) A szóasszociációs tesztet követően a válaszadók meglehetősen intuitíven válaszoltak a bírói hivatással kapcsolatos kérdésekre. Az egyik válaszadó tovább folytatta az egyik korábbi absztrakciós asszociációs láncot és a bírót a társadalmi egyensúly őreként jellemezte.⁵⁵⁹ Volt azonban olyan válaszadó is, aki sokkal személyesebben értelmezte a kérdést és nem tartott ekkora távolságot válaszában.⁵⁶⁰ Több válaszadó is a bíró és az ügyészség viszonyából nézett saját szerepére.⁵⁶¹ Míg a polgári ügyeket tárgyaló bírák némileg másképpen értelmezték a szerepüket.⁵⁶²

2) A döntés-nyomással kapcsolatos vélekedések már jobban megosztották a válaszadókat. Volt, aki úgy vélte, hogy „soha nem éreztem taposómalomnak vagy mókuskeréknek” a döntéshozatalt és volt, aki úgy vélte, hogy „a bíró munkájának legnehezebb része, a tényállás megállapítása ... megállapítja a következtetést, és az ítéletet írásba hozza. A bíró és az ügyészség viszonya ezeknél a kérdéseknél is külön figyelmet kapott. Volt olyan válaszadó, amelyik külön kitért a hazai rekordmértű (90% fölötti) váderedményességre és ezt saját rögtönzött statisztikájával is

⁵⁵⁹ V1: „[A bíró feladata] igazságot szolgáltatni a társadalomnak, a sértettnek és az elkövetőnek egyaránt. Ha az ügyész valakivel szemben vádat emel, akkor ott megbomlott az egyensúly a társadalomban az igazságosságban. És a bíró feladata, hogy ezt az egyensúlyt helyreállítsa.”

⁵⁶⁰ V2: „Keresztül mentem az emberi buktatóknak nagy részén, ami adott egy empátiát. ... elnök voltam, aztán minden bezárult, de az utolsó ügyemet is azzal oldottam meg, hogy tudtam, hogy hol az igazság, én azt oldottam meg. És az sem érdekelt, ha az ügyész nagyvonalúan állt hozzá.”

V4: „Kezdetekben szigorúbb voltam, a törvény adta kereteknek megfelelően néha eljárt a kezem, könnyebben, hirtelenebben, elrettentő szándékkal.”

⁵⁶¹ V2: „Én határozottan döntöttem mindig és nem voltam döntésképtelen soha. Hanem kialakult bennem az, ami. Persze sokszor az ügyészség álláspontjával összhangban, hiszen az ügyész nem vádol alaptalanul valakit. Csak az legyen bíró, akinek megvan a hátorozott döntési képessége és meg tudja indokolni és védeni.”

⁵⁶² V3: „A polgári bírák egy kissé másabbak, mert az eljárási szabályok is mások. Kevésbé tudnak igazodni az objektív igazságossághoz, mint a formális igazságossághoz. Tehát a polgári bíró észjárása kevésbé összpontosít az igazságosságra, mint az eljárásra. Polgárban jogszolgáltatás zajlik és nem igazságszolgáltatás, ez nem a bíró hibája, ez a jogszabályokból következik.”

alátámasztotta,⁵⁶³ és volt olyan, aki a fellebbezések arányával hozta összefüggésbe a bírói döntéseket.⁵⁶⁴

3) A pszichológiai alkalmassági vizsgálat megint csak megosztotta a válaszadókat. Volt, akiben nem hagyott mély nyomokat és csak egy letudni való feladatként élte meg a kötelező vizsgálatot.⁵⁶⁵ Volt azonban olyan válaszadó, aki többszöri nekifutásra tudott csak átmenni rajta.⁵⁶⁶ És volt olyan válaszadó is, aki kora miatt nem találkozott még az eljárással, mert 1999. előtt történt bírói kinevezése. Ezeknél a kérdéseknél a válaszadók érezhetően elbizonytalanodtak. Míg a korábbi kérdésekre hosszasan, láthatóan szívesen válaszoltak, itt – egy kivétellel – rövidebb válaszok születtek. Ugyanakkor a válaszok több személyes elemet tartalmaztak, a válaszadók többször utaltak érzésekre, benyomásokra, személyes gondolatokra („úgy éreztem”, „azt gondolom”) és több hagulatkeltő szó is előfordult a válaszokban („lepattant”, „bonyolult”). Mindez egyértelműen utal arra, hogy amíg a bírói hivatással kapcsolatban a válaszadók kompetensnek érezték magukat és szívesen beszéltek róla, addig a pszichológiai alkalmassági vizsgálatban kompetenciájukon túli területen voltak. A beszélgetésekben többen fejezték ki kiszolgáltatottság érzésüket a vizsgálatban kapcsolatban, ugyanakkor ellenvetés nélkül alávetették magukat a vizsgálatnak és fontosnak és indokoltnak tartották a pályára készülők esetében.

⁵⁶³ V1: „A bírót nem lehet a fellebbezéssel zavarba hozni, kezdő bírák ezt néha személyes sértésnek veszik, mert sokszor nagyon, nagyon komoly munka volt. Volt olyan ítélet, amit egy hónapig indokoltam. Egy felmentő ítéletet kétszer annyira meg kell indokolni, mint egy elítélőt. A magyar igazságszolgáltatás nagyon vádcentrikus. És ez a jogszabályokból következik. Amit az ügyész odahoz, nekem abból kell dolgoznom. Bíró hozott anyagból dolgozik, nyomozati szakasz, az ügyész hozza a vádat. Nyomozási bíró: letartóztatásról dönt – itt erős a bíróságok ügyésztől való függése (jogszabályi alapon). Váderedményesség: kb. 95%. Meghoztam vagy 2.000 ítéletet, de nem volt több, mint 50 felmentő ítélet.”

⁵⁶⁴ V4: „Sok olyan ügyem volt, amit jogerősen befejeztem és könnyebb dolgon volt. És bölcs döntés volt és tudomásul vették. Igyekeznek minden normális bíró első fokon lezárni az ügyet, mert neki is könnyebb. A nagyobb részt elfogadták. Mert azokat a kompromisszumokat megkötöttem, amit kellett: pl. egy olyan vádlottnak megmagyaráztam, akinek nem volt jogi képviselője, és nem mondhattam neki, hogy ha továbbmegy, ennél többet kap, pl. volt, aki sztár ügyvéddel továbbment és dupláztak neki.”

⁵⁶⁵ V1: „Bírósági titkár koromban. Szolnokra kellett elutaznom fél napomba került. Nem tűnt annyira komolynak, mint amennyire indokoltnak tartanám. Rorsach teszt volt, meg az ötszáz kérdéses feleltválasztós teszt volt, ami a monotónia türelést vizsgálta szerintem. Voltak ugyanolyan kérdések többször, nézték, hogy ugyanazt válaszoljuk-e. 2001-ben voltam. Nem tűnt semmi extrának, lehet, hogy nagyok voltak az elvárásaim. Elsőre átmentem.”

⁵⁶⁶ V5: Többször mentem, nekem nem sikerült elsőre. Nem tudom miért. De nem volt jó élmény. Egy lepattant folyosón kellett várakozni a padon, a teszt hosszú volt, nagyon kellett koncentrálnom. A pszichológus rendben volt, nem volt vele semmi baj. De örülök, hogy túlvagyok rajta.”

A pályán kapott pszichés támogatással kapcsolatban megjegyezték, hogy „menet közben pszicho alkalmassági nem volt. Három év után van szakmai vizsgálat. A törvény alapján 6 évente kellene vizsgálni, soron kívüli alkalmassági vizsgálat is elrendelhető, de ezek is csak szakmai.” Arra a kérdésre, hogy milyen segítséget vett volna szívesen pályája során ezt válaszolta: „A bíró a legmagányosabb ember a földkerekségen. Senki nem tudja ezt a terhet levenni (tényállás tisztázása, döntés meghozatalának felelőssége) a válláról. Hamar kiderül, hogy erre ki képes. Vannak olyan bírák, akik szépen vezetnek tárgyalást, de a döntésnél ledermednek.” A döntéssel kapcsolatos teher – a korábbi kérdéseknél bármennyire is hátrították a megkérdezettek – a pszichés támogatásnál mégiscsak szóba került. Bár a válaszadó itt sem ismerte el, hogy neki személy szerint problémát okozott volna a döntés-kényszerrel megbirkózni (feltételezhetően nem okozott), a más kollégák beszélgetésbe való beemelésével mégis érinthette a témát. Ezután már nem okozott gondot rátérni a konkrét pszichés igényekre.⁵⁶⁷ Ezek az igények a képzések kapcsán is előkerültek.⁵⁶⁸

4) A személyes pszichológiai igények után már nem volt szerencsés rátérni a válaszadókkal a jog emberképre, akik nem tudtak hirtelen behelyezkedni az előző kérdésekhez képest absztrakt témába. Így az itt kapott válaszok vagy elutasítóak lettek⁵⁶⁹ vagy fejtegetésbe kezdtek a válaszadók, amiből érezhető volt a megfelelni akarás vágya.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ V3: „Szakmai kérdéssel mindig fordulhattunk a kollégiumvezetőhöz és az idősebb bírákhoz. Néha pszichológiai segítség is jölesett volna, de nem kaptunk és erre törvényi lehetőség sincs. Voltak ügyek, amikor jó lett volna kibeszélni egy harmadik személlyel, például egy-egy Szita Károly jellegű ügynél jó lenne utólag kibeszélni. Ha törvénytiszták alkalmaz pszichológust, akkor ez helyi döntés.”

⁵⁶⁸ V2: „Régebben bentlakásos továbbképzések voltak. 2-3 naposak, ezeknek örültünk, mert kikapcsolódás is volt, kapcsolatépítés is volt. Azután regionálisan szervezték, képzés képzés hátán volt, így nem elég hatékony.”

⁵⁶⁹ V5: „Hát valahol már oda jutottunk, hogy a jog van az emberért és nem az ember a jogért. Hogy minél kevésbé lássuk az összefüggést és a lényegét. És az ember kimaradt belőle. Például az a kérdés, hogy hogyan tudok belekötni az eljárásba. Ma már nincs a jognak emberképe.”

V3: „Még soha nem jutott eszembe erről gondolkozni, hiszen a jog egy absztrakt dolog.”

⁵⁷⁰ V1: „Milyennek látja a jogalkotó az embert. A jog az uralkodó osztály eszköze az elnyomásra a hatalmat gyakorló kezében. A bíró kezében megvan az a lehetőség, hogy az adott jogszabályokat emberségesen alkalmazza. A jogszabályokat – még a kevésbé jó jogszabályokat is – lehet jól alkalmazni a zsinórmérték és a humanizmus alapján. A jog nem tudja az embert milyennek látni, csak a jogalkotó. A jogszabályokat Mo-on politikusok hozzák, akik bizonyos pártcsaládokhoz tartoznak. Nem az embert tekintik, hanem a jogalanyokat.”

4.3.3. Az eredmények értelmezési köre nagyon korlátozott. Ennek egyik oka a minta nagysága. Az összesen öt válaszadó által feltárt eredmények maximum csak indikátorai lehetnek egy további kutatás megtervezésének. A résztvevőket hólabda módszerrel kerestem meg, így nem lehetett arra figyelmet fordítani, hogy demográfiai vagy szakmai adatok tekintetében valamiféle meghatározott spektrumot képviseljenek.⁵⁷¹ Válaszkészségük és segítségük alapjaiban határozta meg a kutatás irányát, aminek célja az volt, hogy előkészítsen egy nagyobb, reprezentatívabb tesztfelvételt.

A limitáció másik oka a hívó szavak szubjektív jellege. A nyolc hívószót előzetes szakirodalmi kutatásaim alapján választottam ki, de nem objektív tartalomelemzési módszerrel, ez a módszer egy előkutatás kereteinél jóval nagyobb volumenű lett volna. Pszichológiai tesztek készítésénél alkalmazott módszer, hogy a kutatók előfeszített tartalmakat vizsgálnak,⁵⁷² majd ezek alapján állítják össze a végleges kutatási eszközt. Esetemben a kutatási eszköz már rendelkezésre állt, csupán illesztésre volt szükség, ezért eltekintettem a hosszas tesztelési fázistól a kiegészítő szavak megtalálása érdekében.

A fenti okok miatt az eredményeket óvatosan kell kezelni. Nem lehet őket például felhasználni arra, hogy határozott kijelentést tegyünk a hazai bírói kar ítélkezéssel kapcsolatos tudatosságára, vagy mentális állapotára. Azt sem tudnánk megalapozottan kijelenteni, hogy a bírának problémája lenne a jog vagy a törvény asszociatív értelmezésével. Csupán annyi jelenthető ki biztonsággal, hogy jelzéseket kaptam arra vonatkozóan, hogy az előkutatásban résztvevő válaszadókat bíróként a jobban foglalkoztatja saját szubjektumuk és a bírói szerep összeegyeztetése, mint a jog vagy törvény értelmezése. Másképpen fogalmazva ezek a könnyebben hozzáférhető tudattartalmak jobban a felszínen vannak, mint a kevesebb gondolatot kiváltóak.

⁵⁷¹ A résztvevők kiválasztását elérhetőségük és válaszkészségük határozta meg, melyért szeretnék ezúton is újra köszönetet mondani nekik.

⁵⁷² Ilyenkor megkérlik az előkutatásban résztvevőket, hogy soroljanak fel szavakat egy adott témával kapcsolatban, majd egy következő fázisban, fókuszcsoportos módszerrel letesztelik, hogy melyik szót vagy kifejezést tartják a témára legjellemzőbbnek. Ezek az eljárások általában kutatócsoportok hosszas, összehangolt munkájának eredményeként jönnek létre.

Az adatok értelmezésének utolsó limitációja, hogy az elővizsgálatban csupán ú.n. feltáró jellegű adatokat kerestem, tehát nem arra voltam kíváncsi, hogy a bírók valóban ilyenek-e, valóban minden bíró így gondolkodik-e, hanem csak arra, ami általánosságban lehet jellemző egy bíró gondolkodására. Éppen ezért ebben a szakaszban kontroll-csoportot sem használtam, illesztett kontroll-csoportot a nagy vizsgálatban terveztem alkalmazni.

4.4. Javaslat a bírói hivatás pszichés támogatására

Jogászok mentális egészségével a szakirodalom csak egészen ritkán foglalkozik, az utóbbi években a pandémia irányította rá megint a figyelmet erre a problémára.⁵⁷³ A nemzetközi szinten az angolszász jogrendszert alkalmazó országokban helyenként már a jogi képzésbe beépítenek mentális egészséget támogató tréningeket. Ausztráliában 2019-ben jelent meg egy kutatás, mely 150 bíró és bírósági dolgozó bevonásával készült és azt mutatta, hogy bár a bírók meglehetősen jó coping stratégiákkal⁵⁷⁴ rendelkeznek, ha a mindennapi stresszel kell megküzdniük, azonban jóval magasabb szintű pszichés traumatizáltságot mutatnak az átlag populációhoz képest. Az ebből származó szorongás és hosszútávú stressz pedig ugyanolyan veszélyeztetetté teszi őket, mint a krízishelyzetben levő emberekkel foglalkozó szakembereket (pl. mentősök, baleseti ellátók, rendőrök, tűzoltók).⁵⁷⁵

A korai kiégés veszélyét maguk a bírók is megerősítették az előző fejezetben elemzett kutatásokban.⁵⁷⁶ Bíróként sokszor találkozhatnak krízishelyzetben lévő emberekkel, sokszor nagyon nehéz sorsú emberekkel, vagy csak egymással éppen

⁵⁷³ <https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/news/2021/11/well-being-of-judges-should-be-a-priority-for-every-judiciary.html>

⁵⁷⁴ Egyénre jellemző viselkedési mintázatok, melyekkel az ismétlődő stresszkelítő helyzetekben csökkenteni tudjuk a szorongás és a stressz szintjét. Bár ezek a stratégiák a személyiségben gyökereznek, hatékonyságuk tanulás útján – a megfelelő terápiás eljárás mellett – növelhető.

⁵⁷⁵ <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/wellbeing-survey-of-australia-s-judiciary-reveals-risk-of-distress-and-burnout>

⁵⁷⁶ „... Mi bírók ugyanolyan emberek vagyunk, mint mások és ezt valamiért a társadalom nehezen tudja megérteni. Éppen ezért azt állítani, hogy valaki az ítélkezése során pl. faji előítéletekkel van a vádlottakkal szemben, ugyanolyan bizonyossággal lehetne mondani, mint ennek ellenkezőjét. Ezek rejtve maradnak. Egy régi kollégám jut erről eszembe, aki nyugdíjazása után megosztotta velem, hogy bírói pályája végén szó szerint megutálta az embereket. Igen, ezt mondta. Nagyon komolyan kiégett és a rendszer nem tudta detektálni a problémát, nem lehetett elmozdítani őt, hogy már nem való a pulpitusra, nem lenne szabad emberekkel foglalkoznia. S ennek okai messzebbre vezetnek, pl. az előmeneteli struktúrára, a visszajelzések hiányára, a szakmai alázat hiányára, vagy akár egy magánéleti dologra. A „burnout” jelenség tehát komoly veszélye a pályának.” In. i.m. Kósa, F. J. 2020. 37. o

konfliktusban levő emberekkel, akik éppen életük legnehezebb időszakában vannak. A bírónak mindezt túrnie kell, ráadásul oly módon, hogy nem is látszódnak rajta, ha egy-egy esemény mélyebben megérintette. Pszichológiai szempontból rendkívül nehéz munka környezet ez, amely legalább akkor pszichés odafigyelést és támogatást igényelne, mint a fenti példában hozott munkaügyi csoportok. Bizonyos értelemben a pszichológusok is ki vannak téve nehéz, sokszor felkavaró emberi sorsoknak, gyermekeket érintő patológiás családi konfliktusoknak, azonban számukra szakmai szinten elérhető a rendszeres szupervízió és pszichés támogatás lehetősége. Akkor a bírának miért nem? A következő négy pontos javaslat még kidolgozásra szorul, azonban ez már nem a jelen disszertáció célja és feladata:

1. A mentális egészség megóvásához a bírának is meg kellene tanítani – ahogy a pszichoterapeuták is megtanulják képzésük elején – én-határaik kezelését, mely segítségükre lehet a bevonódás határainak kezelésében és a lelki egyensúly fenntartásában.
2. Ezt a kezdeti tréninget rendszeres szupervíziós alkalmakkal kellene megtámogatni, melyet a bírák minimum fél évente, de krízis esetén a közbülső időkben is igénybe vehetnének.
3. A szakmai felülvizsgálati időszakokban a pszichológiai alkalmassági vizsgálatokhoz hasonló pszichológiai szűrés elvégzése is javasolt, melynek célja nem az alkalmasság megállapítása lenne, hanem a pályán eltöltött idő okozta esetleges kiegészítő vagy más pszichés problémák kiszűrése és kezelése lenne.
4. Rendszeres csoportos foglalkozásokat kellene szervezni önkéntes részvételi lehetőséggel, ahol a bírói kar tagjai csoport-terápiás szakemberek vezetésével, biztonságos környezetben dolgozhatnak fel a munkavégzés okozta stresszt.

Záró gondolatok

Disszertációm azzal kezdtem, hogy a jog a pszichológus számára egy gondolat, és mint ilyen, nem független kigondolójától, a jog alkotójától és a jog alkalmazójától, az embertől, aki végsősoron maga a jog hordozója. A jog gondolati konstrukciójának beillesztése a jogtudományba a pszichológiai jogelméleten keresztül válna lehetségessé, melynek kialakulására egyre több jelet találhatunk. Míg az ezredfordulón a jogpszichológia még mindig szétaprózott, jobbára alkalmazott pszichológiai területek összessége volt és sok helyen a jogpszichológia kifejezés sem szilárdult még meg, addig most, két évtizeddel később egy sokkal határozottabb körvonalakkal rendelkező multidiszciplináris határterületi tudománnyal állunk szemben.

Ennek egyik jele többek között az idén februárban megjelent első jogpszichológiai Oxford Handbook is, amely már alkalmazott és kísérleti pszichológiai területekre osztja fel a jogpszichológiát és ennek a két diszciplinának a keretei között tárgyalja az egyes kutatási területeket. A másik jel a jogpszichológiai mesterszakok és kutatási programok szaporodása már nem csak az angolszász jog területén, hanem Európában, Dél-Amerikában, és Japánban is. Az európai programok jellegzetessége – köztük a hazai programé is – hogy egy részük kilépett a pszichológiai egyetemekről és jogi karokon létesítettek szakokat és tudományos kapcsolatokat. Ennek azért van jelentősége, mert a jogpszichológia eddigi történetét végig kísérte a jog és a pszichológia viszonylagos értetlensége egymás iránt. Bár az érdeklődés nagy, az elméleti keretek, a normatív és az empirikus gondolkodás különbözősége vagy a szakmai protokollok inkompatibilitása mind a két tudomány közös jövője ellen hatottak mostanáig.

Az elmúlt két évtized ebből a szempontból áttörést hozott. Ha még nem is túl nagy számban, de egyre többször jelenik meg a *psychological jurisprudence* kifejezés a nemzetközi tudományos cikkekben és elindult egyfajta pszichológiai jogelméleti gondolkodás. Ennek egyik alapja a pszichológia emberképe, a maga korlátozott racionalitásával, pszichológiai moralitásával és neurológiai determinizmusával. A más oldalon ott van a jog, mely nagyon lassan fordulva (mint amikor egy tankerhajó haladási irányt vált) elkezdte befogadni azt a koncepciót,

hogy a normakövető homo juridicus, vagy a morális felelősséget mindig tudatosító homo legalicus árnyaltabb emberképekkel is felváltható.

A jogtudomány szempontjából ennek az irányváltásnak egyik legfontosabb feltétele, hogy a pszichológia képes legyen úgy interpretálni eredményeit és megállapításait, hogy az a jog számára befogadható és elfogadható legyen. A pszichológia megállapításai ugyanis nem hathatnak a jogi dogmák ellen – ez a jogrendszer alapjait veszélyeztetné. Ha megállapítjuk például, hogy a bíró is csak ember, akinek gondolkodására ugyanúgy hatnak a kognitív torzítások, mint bárki máséra, akkor nyújtson megoldási javaslatot is, hogyan lehet ezt az új ismeretet a jogban felhasználni. Arra sajnos nincsen mód, hogy minden ilyen felismerés mellé alkossunk egy eljárási szabályt. Tegyük föl például, hogy a jog komolyan veszi és gyakorlatába beépíti azt a kutatási ténytet, hogy az ebédidő közeledtével a bírók hajlamosabbak szigorúbb büntetéseket kiszabni, mint a reggeli után üléselő, azaz a bíró ítéletkiszabási gyakorlatára hatással van az, hogy mikor és mennyit reggelizett. Mi a jogalkotó eszköze ennek a ténynek a tudomásulvételére. Eljárási szabályban rögzítheti például, hogy a bírók éhesen nem ülhetnek be a tárgyalóterembe. (Vagy csak éhesen ülhet be – ez leginkább büntetőjogi filozófia kérdése.) Esetleg drog és alkoholszonda mellé vércukormérőt is kirendel az üléselő bíró letesztelésére. Vagy csak egyszerűen előírja, hogy legyen egy tányér pogácsa minden tárgyalóteremben. Sok ötletet lehetne még felsorolni, de azzal együtt, hogy egyik sem lenne igazán életszerű. Ugyanis a bírói döntéseket komplex pszichológiai folyamatok befolyásolják, melyek mindegyikére lehetetlen szabályt alkotni.

A pszichológiai jogelmélet, mint közös elméleti keret, megoldást nyújt a fenti problémára. Ebben a keretben elhelyezhető lesz a jog pszichológiai emberképe és a jog, mint pszichológiai rendszer. Ezek az elméletek jelenleg még szeparáltan működnek a jogpszichológiában, de egységesítésükre már vannak kísérletek. Az egyik ilyen kísérlet részéről a jog, mint gondolati rendszer kidolgozása. Ha elfogadjuk alapfeltevésnek, hogy a jog egy gondolati konstrukció, akkor különböző elemei kognitív folyamatokkal leírhatóvá válnak és kirajzolódik egy pszichológiai értelemben vett jogi gondolkodási rendszer. Ennek a gondolkodási rendszernek az elemei a jogi eljárás lépéseiből és az egyes lépésekben beazonosítható kognitív

pszichológiai folyamatokból állnak. A gondolati rendszer figyelembe veszi az emberi gondolkodás jellegzetességeit, a Kahneman-i lassú és gyors gondolkodási rendszereket, valamint a nyelvi gondolati rendszert. Ez utóbbi egyszerre része is a gondolati rendszernek és különálló rendszert is képez mellette.

A pszichológiai jogelmélet kialakítása a jog kihívására reagál. A pszichológia tudománya, mely fokozatosan vált meg kezdeti filozófiai gyökereitől és vált empirikus tudománnyá, nem tart igényt bölcséleti megalapozásra. Az elméletalkotás empirikus alapokon történik erős alkalmazott tudományos szemlélettel. Ez viszont másik kihívást támaszt a jogpszichológiával kapcsolatban. A pszichológia tudománya elvárja az alkalmazott területektől, hogy eredményeire gyakorlatban tesztelhető és megvalósítható reakciók szülessenek, a pszichológus rendszerint ezzel a gyakorlati szemmel figyeli maga körül az emberi viselkedést. Ebből a szemléletből eredt a disszertáció kezdeti célja, mely azt tűzte ki, hogy a jogalkalmazó döntéseiben megbúvó pszichológiai tényezőket beazonosítsa és eszközt adjon ezen összetevők értő kezelésére.

A pszichológiai összetevők kutatásának első lépése az abszolút bemenet feltérképezése. Zakar András joghallgatók jövőbeni elvárásaival kapcsolatos kutatásai az általuk választott jogász hivatással kapcsolatban azt mutatja, hogy a bírói pályára készülők nagyobb arányban tartják fontosnak az erkölcsi kielégülést, míg az ügyvédi pályára készülőkénél az anyagi elismerés dominál. Jó hír ez jogrendszerünk számára, ahol a jogász hivatások differenciálódása pont ezeket az elvárásokat tudja kielégíteni az egyéni felkészültség függvényében. A magas munkaöröm elvárása a hallgatók pályájuk iránti elköteleződését mutatja, míg az alacsony alkotási és esztétikai öröm megjelenése megfelel a kontinentális jogrendszerek jogász szereppel járó nagyobb fokú konzervativitásnak és mezőfüggőségének. A következő lépés a jogászokkal és ezen belül a bírókkal kapcsolatos társadalmi és rendszerszintű elvárások feltérképezése volt.

A jogász szakma jogszociológiai, jogelméleti és pszichológiai elemzései rendre kiemelik, hogy a jogász hivatást a szakma és a laikusok is mennyire magas presztízssűnek és társadalmi szempontból fontos, mondhatni archaikus szerepnek tartják. Ez a kiemelt státusz abból a szempontból is fontos, mivel a jog az azt

művelők tevékenységében jelenik meg a társadalom számára. Ez azt jelenti, hogy míg az építészet létezik az építész jelen idejű aktivitása nélkül is (hiszen az épületek állva maradnak), vagy az orvostudomány létezik az orvos folyamatos aktivitása nélkül is (hiszem a biológiai folyamatok enélkül is működnek), addig a jog legtöbbször a jogász tevékenységében, annak és csak annak cselekvése révén válik láthatóvá a laikusok számára. Ebből a szempontból egyáltalán nem elhanyagolható az a tény, hogy a jogász milyen társadalmi elvárásoknak van kitéve. Az amúgy is szigorú hivatásrendi eljárási törvények betartása, valamint a magas szintű kognitív funkciók mellé az elemzett törvények, eljárásrendek és etikai kódexek alapján még azt is várjuk, hogy a jogász legyen udvarias, türelmes, empatikus, megnyugtató, de közben megfelelően távolságtartó, objektív, koncentrált, szakmailag felkészült, logikai és normatív gondolkodásra magas szinten képes, az igazságosságot és méltányosságot szemelött tartó, miközben ügyünket és érdekeinket maximálisan kiszolgálja. Ezeknek az elvárásoknak leginkább egy kisebb falu tudna összességében megfelelni. Hogy mennyire irreális ez az elvárás rendszer az bírókkal készült interjúkból is kitűnik, melyekben a bírók leginkább az emelik ki, hogy a jogi döntés komplex folyamata pszichológiailag mennyire megterhelő. Ennek az élménynek részükről a másik oldala, hogy közben magányosnak érzik magukat, ugyanis a hivatásjegy egyik eleme a kötelező titoktartás. Ezek a jellemzők már önmagukban is elegendőek, ahhoz, hogy pszichológiai értelemben kiemelten veszélyeztetett hivatás csoportnak tekintsünk rájuk.

Amikor a bírák pályájukat elkezdik, pszichológiai pályaalakmassági vizsgálaton vesznek részt, melynek egyik célja a személyes mentális fittségének, valamint a személyes értékészletek stabilitásának felmérése. Ezt bementi mérést a bírók pályája során többször is meg kellene ismételni, hogy ne csak a bementi állapotról kapjunk képet, hanem a pályán eltöltött idő okozta változásokról is. A bírók mentális egészségének támogatása, illetve fenntartása nem ismeretlen a nemzetközi és a hazai gyakorlat számára sem. Amerikában élményfeldolgozó terápiás csoportokon vehetnek részt, Németországban pszichodráma foglalkozásokat szerveztek bíróknak egy időben, Magyarországon burn-out foglalkozásokat szervez a Magyar Igazságügyi Akadémia. Ezeknek a

mentálhigiénés foglalkozásoknak közös jegye, hogy a bírók a hivatásrenden belül, egymás között oszthatják meg élményeiket egymással, melynek két előnye is van. A jogi előny, hogy így nem sérül a titoktartásra vonatkozó követelmény, nem kerülnek ki olyan megnyilatkozások, amelyek egyébként sem elérhetőek a nyilvánosság számára. A másik a pszichológiai előny, amely minden peer group sajátja. Ez az eljárás Amerikából származik és az a megfigyelés az alapja, hogy azonos tapasztalatokat átélt személyek élménymegosztása gyógyítólag hat a többi résztvevőre is. Ilyen peer-groupok gyakorlatilag bármilyen közös jellemző mentén szerveződhetnek, lehetnek kifejezetten terápiás csoportok, korcsoportok vagy munkahelyi közösségek, a lényeg a közös téma összehangoló hatása és a titoktartás. Bírók beszámoló pedig azt mutatják, hogy számukra kifejezetten előnyösek az ilyen csoportok, mert más közegben – sokszor még a hétköznapi vagy magánéletükben – nem tudnak olyan módon megnyilvánulni, mint itt.

A bírói beszámolók és interjúk nagyon értékes források a kutatóknak, mert ez a hivatásrend különösen nehezen kutatható. Különleges társadalmi szerepük miatt a jogrendszer, saját integritásának védelme érdekében, általában elzárkózik a pszichológiai kutatások elől, de legalábbis központi engedélyekhez köti azt. Ez nem csak Magyarországra jellemző, ugyanez tapasztalható például Hollandiában, Spanyolországban vagy Lengyelországban is. Egy-egy jogpszichológiai kutatás nemzetközi beszámolójában rendre elő szokott kerülni a célcsoport elérhetőségének kérdése, melyre az egyes nemzeti szabályozási környezetben mindig egyéni válaszok születnek. Azonban abban mindig megegyeznek a kutatók, hogy a megszokott pszichológiai kutatásokhoz képest sokkal hosszadalmasabb és körültekintőbb megoldásokra van szükségük.

Amikor azonban eljutunk egy-egy bírói interjú felvételéhez, azokból kiderül, hogy a bírók tisztában vannak a döntéshozatal pszichológiai tényezőivel és ismerik a gondolkodási heurisztikák jelenségét. Többen szoktak beszámolni arról, hogyan tesznek erőfeszítéseket annak érdekében, hogy a pervezetés során ezeket a hatásokat kiküszöböljék, vagy izolálják gondolkodásukban. Erre azonban mindenki egyéni megoldásokkal él, nincs olyan egységes módszer, ami akár a felismerést, akár a kiküszöbölést biztossá és előre jelezhetővé tenné. A pszichológiai kutatások azt

mutatják, hogy jelenleg jobban tudjuk előre jelezni azt, amikor a bíró a heurisztikák csapdájába esik, mint azt, amikor leküzdí az. A feltárt esetek alapján lenne igény ilyen mértékű tudatosságra, a pszichológiai tréningek pedig megoldást tudnának nyújtani a saját gondolkodási folyamatokhoz való megfelelő hozzáférésre.

Összekapcsolva a bírák mentális egészségének megőrzésére való igényét a társadalom bírói gondolkodási tudatosság iránti érdekével, véleményem szerint szükséges volna a bírák pszichológiai képzését és pszichológiai támogatását rendszerszintű megközelítéssel kezelni minden jogrendszerben. Ennek kialakítása speciális pszichológiai programok kidolgozását jelentené a jogtudomány, a joggyakorlat, valamint a jogpszichológia képviselőinek bevonásával. A program eredeti akadémiai, gyakorlati és terápiás céljai mellett az ítélkezés minőségének és a bírói jóllét növelésével, hosszú távon, összességében a jogrendszer stabilitásához és korszerűsítéséhez is hozzájárulna.

Idegennyelvű összefoglaló

THE HUMAN SIDE OF LAW. INTERDISCIPLINARY DISSERTATION ON THE THEORETICAL AND PRACTICAL CONNECTIONS OF LAW AND PSYCHOLOGY

For the psychologist, law is a thought. One of the most complete and perfect of all thoughts, but still only a thought. And like all thoughts, it comes from the mind of its thinker, with all its imperfections. The dissertation attempts to investigate the psychological nature of law with its theoretical and practical implications. While law is the science of regulating human behaviour, psychology is the science of the human behaviour. During the brief history of psychology and law psychology has appeared sporadically in law, usually as applied science. By definition, law and psychology examine the questions raised by jurisprudence and law while applying psychological and empirical methods, and the goal of research is a psychological explanation of law. Three main questions arose during the history of law and psychology research: a) why people commit crimes; b) how one can tell if someone is telling the truth or lying, and how can one tell that what they say is a true interpretation of events and reality; and c) why humans follow the rules. An additional question is d) how judges make impartial legal decisions when they are not exempt from the general psychological characteristics of human behaviour and cognitive process.

The history of psychology and law begins with the work of Hugo Münsterberg – On The Witness Stand – in 1908, however, there are earlier encounters such as phrenology and criminal anthropology by Cesare Lombroso. After the Second World War research and legal theory development were both inspired by the terror of the Nazi era, which saw the development of F-scale by Adorno the infamous obedience to authority experiment by Stanley Milgram. In the 60s and 70s psychological research focused on investigating cognitive functions such as memory retrieval process during witness testimonies. This era marked the birth of the modern law and psychology movement. The first institution was founded in 1968 by the American

Psychological Association. It was its 41st Division, the American Psychological-Law Society. The society's scientific journal, *Law and Human Behavior*, was first published in 1977 and is still one of the most important international journals in the field. By the millennium, the application of psychology gained significance in the entire process of justice (investigation, interrogation, judicial decision, execution of punishment), in addition, issues such as the psychology of victimization, lay people attitude towards crime and the psychology of crime prevention came to the fore. One of the most serious practical achievements of legal psychology was the invention of cognitive interview (CI) and its development for everyday use by police and other legal investigators. The 21st century saw the fast development of psychology of sexual crimes and domestic violence, and the newest emerging research field is neurolaw based on neuroscience and neuropsychology.

Despite its more than 100 years long history, psychology and law could not make the stable and lasting theoretical and empirical connections like other social sciences and law. The reasons for this relative difficulty are the current practice of psychology and legal psychology, the lack of a theoretical foundation in the field, and the fact that psychology sometimes makes "dangerous" findings for the law. Although, the term psychological jurisprudence is used more and more often, the descriptions under this term lack the juxtaposition of the works of legal psychologists and legal theorists, which, in my opinion, is essential for the foundation of a psychological theory of law. One possible theory is based on the acceptance that law is a mental construct, and that its various elements may be described by cognitive processes. Law as a cognitive system has a) normative cognitive elements; b) deliberative elements; c) decision-making elements; d) analytical and analogy-seeking elements; and e) heuristic elements. There is one more element of this cognitive system, the f) language system, which on the one hand is part of all the previous systems, on the other hand it forms a separate system.

Legal psychology practice incorporates legal theoretical foundations in addition to academic psychology. Practical implications of law and psychology from the theoretical point of view, however, has two main area of investigation: the psychology of the legislator and the psychology of the judge. Since the legislative

process is not a one-man job in modern democracies I suggest to research to increase the psychological compatibility of judicial decision-making. Although in 1931, Jerome Frank established that judges are humans just like any other people, but neither legal theory nor legal practice have yet managed to fully process the consequences this statement.

While judicial decision-making has its own rules of legal procedure, in the background there is still a short-cut between the subject of the judge and the decision-making process. The legal system and jurisprudence set systemic psychological expectations and ethical rules of conduct for judges. But the psychological process still exists in different ways during decisions. For example, the "attitudinal model" reflects to the psychological cognitive consistency models of decision making. The "cognitive model" interprets emotions and attitudes through the "filter" of schemas and organizes information accordingly. The "attribution model" affects where we put the assumed onus of responsibility and control over one's behaviour.

At the beginning of their careers, judges take part in an examination and testing process, including psychological testing, which aims to assess mental fitness and the stability of personal value sets. Assessments of interviews of judges suggest that they are aware of the psychological factors of decision making, even heuristics are known to them. On the other hand, the self-declared burden of judging, that includes the legal decision and the complex judicial process, is psychologically stressful and takes its toll on judges' mental health. Therefore, psychological training of judges, as well as the psychological support needs to be addressed with a systemic method and an institutional approach in every legal system.

Felhasznált Irodalom

Arnold, S., Thornewill, A., Heilbrun, K., DeMatteo, D.: Rehabilitative Justice: Problem-Solving Courts. In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 429-446. o.

Aronson, E., Tavis, C.: Történekek hibák (de nem én tehetek róluk) – Az öngazolás lélektana. Ab Ovo Kiadó. 2009.

Arrigo, B. A., Waldman, J. L.: Psychological Jurisprudence and the Power of Law. A Critique of North Carolina's Woman's Right to Know Act. Duke Journal of Gender Law & Policy. Vol. 21:55, 55-88. o. 2014.

Arrigo, B. A., Sellers, B. G.: Psychological Jurisprudence as Deconstructionist Method: The Theory and Science of Virtue-Based Research. Journal of Criminal Justice Education. Vol. 33:2, 172-192. o. 2022.

Árvai Zsuzsanna: Az igazságszolgáltatás és a végrehajtás elválasztásának 140 éve. Miskolci Jogi Szemle 5. évfolyam (2010) 2. szám, 31–49. o.

Atkinson R. L., Atkinson R. C., Smith E. E., Bem D. J.: Pszichológia. Osiris Kiadó. Budapest. 1994

Bagdy E., Bugán A., Pressing L., Zétényi T.: Az MMPI-próba: elmélet és alkalmazás. Akadémia Kiadó. Budapest. 1986.

Bala, N. et. al.: Children's Voices in Family Court: Guidelines for Judges Meeting Children., Family Law Quarterly 47(3) 379-408. o. 2013.

Balla, Z.: A rendészet. Nemzeti Közszerológiai Egyetem. Rejtjel Kiadó. Budapest. 2015.

Balogh, J.: Lombroso és a bűnügyi embertan jelen állása. *Budapesti szemle*, 34. évf. 127. köt., 357. sz. 321-332. p. 1906.

Baldwin, H., Biehal, N., Cuswort, L., Wade, L., Allgar, V., Vostanis, P.: Disentangling the effect of out-of-home care on child mental health. *Child Abuse & Neglect*. Vol. 88. 189-200. o. 2019.

Barber-Rioja, V., Garcia-Mansilla, A.: Forensic Mental Health Assessment in Immigration Court. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 258-272. o.

Bartlett, F. C.: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Gondolat Kiadó. 1985.

Bartol, C. R., Bartol, A. M.: *Psychology and Law: Research and Practice*. 2nd Ed., SAGE Publications. 2018.

Baugerud, G., A., Johnson, M., S.: The NICHD Protocol: Guide to Follow Recommended Investigative Interview Practices at the Barnahus? In Johansson, S., Stefansen, K., Bakketeig, E., Kaldal, A., (Eds.): *Collaborating Against Child Abuse. Exploring the Nordic Barnahus Model*. Palgrave Macmillan. Springer. 121-144. o. 2018.

Bell, F.: Empirical research in law. *Griffith Law Review*. 25:2, 262–282.o. 2016.

Bencze, M.: A jogszociológiai vizsgálódások célja és jellemzői. In. Bencze, M., Vinnai, E.: *Jogszociológiai előadások*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 3-18. o. 2013.

Bencze, M.: A jogalkalmazási folyamat szociológiai vizsgálata. In Bencze, M., Vinnai, E.: *Jogszociológiai előadások*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 21-36.o. 2013.

Bencze, M.: A jogi alapelvek érvényesülésének szociológiai feltételei. In Bencze, M., Vinnai, E.: *Jogszociológiai előadások*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 37-50.o. 2013.

Bencze, M., Kovács, Á.: „Nem foghat helyt” – Az Alkotmánybíróság az indokolási kötelezettség teljesítéséről. MTA Law Working Papers. 2018/10. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 2018.

Bencze, M., Badó, A.: Területi eltérések Magyarországon a büntetéskiszabási gyakorlat szigorúságát illetően. In Fleck Zoltán (szerk.): Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 125-148.o. 2010.

Bencze, M.: Az ítéleti indoklások diagnosztikája – az ítélkezési stílus vizsgálatának jelentősége. In Szabó Miklós (szerk.): A jog nyelvi dimenziója. Bíbor Kiadó. Miskolc 129-138. o. 2015

Berényi, S.: A közigazgatás hatósági jogalkalmazó tevékenysége, a közigazgatási aktus. Rejtjel Kiadó. Budapest. 1997.

Bergström M; Modin B; Fransson E; Rajmil L; Berlin M; Gustafsson P; Hjern A: Living in two homes: A Swedish national survey of wellbeing in 12 and 15 year olds with joint physical custody. BMC Public Health. 13: 868. 2013.

Berkics, M.: Laikusok és jogászok nézetei a jogról. In. Hunyady, Gy. és Berkics, M. (szerk.): A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó 2015.

Berkics, M.: Rendszer és jogrendszer percepciói Magyarországon. In. Hunyady, Gy. és Berkics, M. (szerk.): A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó 2015.

Blutman, L.: Bírói jogalkalmazás és szöveghű értelmezés. Érveléstan–érveléstechnika. 2010/4. JeMa. 94-104.o.

Bódig, M.: Jogelmélet és gyakorlati filozófia – Jogelméleti módszertani vizsgálódások. Bíbor Kiadó. 2004.

Borbás, B.: Fejezetek a bírósági kárfelelősség köréből a magyar és az európai szabályozás tükrében – különös tekintettel a tisztességes eljárás követelményére.

Doktori Értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola. 2011.

Bornstein, B. H., Meissner, C. A.: Influencing Policy and Procedure with Law-Psychology Research: Why, When, Where, How, and What. In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 18-35. o.

Boros, J.: A bűnözői profilalkotástól a tanú-kihallgatásig: törekvések a mai kriminálpszichológiában. Magyar Pszichológiai Szemle, 58 (2). pp. 275-292.o. 2003.

Boros, J.: Jogpszichológia és kriminálpszichológia. Belügyi Szemle, 52. 6. 5–19. o. 2004.

Bottoms, B.L., Dickon Reppucci, N., Tweed, J.A., Nysse-Carris, K.L.: Children, Psychology, and Law. In: Ogloff, J. R. P. (szerk.). 2002.

Brenner C.: Psychoanalysis or Mind and Meaning. The Psychoanalytical Quarterly. Inc. New York. 2006.

Brodsky S. L. és Smitherman, H. O’N.: Handbook of Scales for Research in Crime and Delinquency. Springer. 1983.

Brovko, J. M., Foote, W. E.: Forensic Evaluation in Civil Litigation: A Case Example. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 204-222.o.

Bull-Kovera, M., Fessinger, M. B.: Prosecutorial Misconduct. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 692-708. o.

Carroll, J., S., Payne, J., W. Crime seriousness, recidivism risk, and causal attributions in judgments of prison term by students and experts. *Journal of Applied Psychology*, 1977. Vol. 62. 595-602. o. in Kapardis, A. *Psychology and Law: A Critical Introduction*. 3rd ed. Cambridge University Press. 2010.

Carver C. S., Scheier M. F.: *Személyiségpszichológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 1998.

Castro-Rodrigues, A., Sacau, A.: Letting the Field Show us the Way – a Mixed Methodology to Understand Judicial Decision Making. *International Journal of Applied Psychology*, 2(5): 92-97. o. 2012.

Charrow, R. P., & Charrow, V. R.: Making Legal Language Understandable: A Psycholinguistic Study of Jury Instructions. *Columbia Law Review*, 79(7), 1306-1374.o. 1979.

Charrow, R. P., & Charrow, V. R.: Characteristics of the language of jury instructions. In R. Kittredge and J. Lehrberger (eds.), *Sublanguage: Studies of language in restricted semantic domains* (pp. 175-190). Berlin: Walter de Gruyter. 1979.

Chomsky N.: *Mondattani szerkezetek*. Nyelv és elme. Osiris Kiadó. Budapest. 1995.

Christiani, T. A.: Normative and Empirical Research Methods: Their Usefulness and Relevance in the Study of Law as an Object. *Procedia – Social Behavioral Sciences*. 219, 201–207.o. 2016.

Cipriano, A. E., Holland, K. J.: Emerging Policy Issues Related to Sexual Violence in Higher Education: Investigation and Adjudication Procedures and Mandatory Reporting Policies. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 495-509. o.

Cominelli, L.: *Cognition of the Law. Toward a Cognitive Sociology of Law and Behavior*. Springer. 2018.

Condie, L. O.: Parenting Evaluations for the Court: Care and Protection Matters. Kluwer Academic Publisher. 2003

Cutler, B. L., Krauss, D. A.: Expert Psychological Testimony. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 56-70. o.

Czabán, S.: Jog és pszichológia, rendszertani nehézségek és pseudopszichológia az igazságszolgáltatásban. THEMIS: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata 2064-0900 pp. 5-24.o. 2018.

Czabán S.: A nagy történetmesélő – a döntéshozatal történeti modellje, utólagos okoskodási torzítás és a jogi felelősség utólagos megállapításának pszichológiai kérdései. In Jogelméleti Szemle 2020/2. 15-28.o

Czabán S.: Horgonyhatás és jog – tudunk-e megbízható numerikus ítéleteket hozni az igazságszolgáltatás kontextusában? THEMIS: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata 2064-0900 pp. 29-43.o. 2020.

Czabán S.: A spontán emberismeret jogpszichológiai vonatkozásai, a veszélyes döntések elmélete és a demokratikus döntéshozatal kognitív kihívásai. Bibó jogi és politikatudományi szemle 2020/2. 4-21.o.

Czabán, S.: Jog és pszichológia, rendszertani nehézségek és pseudopszichológia az igazságszolgáltatásban. THEMIS. 5-24.o. 2018/II.

Csernyikné Dr. Póth Á. (szerk.) Fogarasi Mihály (szerk.): Kriminálpszichológia. Rejtjel Kiadó, 2006.

Dán, J.: A bizonyítás és a tényállás-megállapítás pszichológiai elemei. In Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései. Összefoglaló vélemény. Mellékletek. Kúria, Büntető-Közigazgatási-Munkaügyi és Polgári Kollégiumai, Joggyakorlat-Elemző Csoport. Budapest. 2017. 9-16. o.

Darley, J., Fulero, S., Haney, C., Tyler, T.: Psychological Jurisprudence: Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. In: . Ogloff, J., R., P. (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2004. 35-59.o.

Dawkins, R.: The Selfish Gene. Oxford University Press. 1976.

DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023.

DeMatteo, D., Scherr, K. C.: Training for Careers in Psychology and Law. In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 3-17. o.

DeMier, R. L., Krauss, D. A.: Forensic Report Writing: Proposing a Research Agenda. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 135-151.o.

Dennett D. C.: Micsoda elmék. A tudatosság megértése felé. Kulturtrade Kiadó. Budapest. 1996.

Dezső M., Fűrész K., Kukorelli I., Papp I., Sári J., Somody B., Szegvári P., Takács I.,: Alkotmánytan I. Alapfogalmak, alkotmányos intézmények, Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Dickinson, J. J., Lytle, N. E., Poole, D. A.: The Emerging Investigative Practice of Tele-Forensic Interviewing: Implications for Children's Testimony. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 449-463. o.

Donald M.: Az emberi gondolkodás eredete. Osiris Kiadó. Budapest. 2001.

Dowsett, J. A. "Prejudice – the judicial virus". Australian Journal of Forensic Sciences, Vol. 42, No. 1, March 2010. 37-48. o.

Drogin, E. Y., Hagan, L. D.: Trial Consultation. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 365-379. o.

Dyzenhaus, D.: The Grudge Informer Case Revisited. New York University Law Review. Current Issue. Volume 83, Number 4. October 2008.

Elekes, E.: A szervezeti kultúra és a szervezetfejlesztés kapcsolata. Magyar Rendészet 2014/4. 25–40. o. 2014.

Epstein, Lee-Martin Andrew D.: Quantitative Approaches to Empirical Legal Research. In Cane, Peter and Kritzer, Herbert M. (ed.): The Oxford Handbook of Empirical Legal Research. Oxford University Press. chp. 37. 901–925.o. 2010.

Eysenck, M., W., és Keane, M. T., Kognitív pszichológia, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.

Farkas J., Sófi G., & Fekete M.: A helyreállító igazságszolgáltatás pszichológiai aspektusai. Belügyi Szemle, 68(2. ksz.), 23-36. o. 2020.

Fekete B., Fleck Z., (szerk.): Tanulmányok a kortárs jogelméletről. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest 2015.

Fellegi, B.: Megtorlás vs. jóvátétel. Mi a büntetőrendszerünk célja az ügyészek és bírók szemével nézve?. 2007.10.26. vázlat.

Festinger, D. S., Lipkin, J. L., Flack, D. J., DeMatteo, D., Dugosh, K. L.: Key Considerations for Pre-arrest Diversion Programs. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 415-428. o.

Festinger, L.: Cognitive Dissonance. Scientific American. Vol. 207, No. 4. 1962. 93-106. o.

Finkel, N. J.: *Insanity on Trial*. Plenum Press. 1988.

Fisher, R. P., Geiselman, R. E., & Raymond, D. S.: Critical analysis of police interviewing technique. *Journal of Police Science & Administration*, 15, 177-185.o. 1987.

Fisher, R. P., Geiselman, R. E., Raymond, D. S., Jurkevich, L. M., & Warhaftig, M. L.: Enhancing enhanced eyewitness memory: Refining the cognitive interview. *Journal of Police Science & Administration*, 15, 291-297.o. 1987.

Fisher, R. P., Geiselman, R. E., & Amador, M.: Field test of the cognitive interview: enhancing the recollection of actual victims and interviewees of crime. *Journal of Applied Psychology*, 74, 722-727.o. 1989.

Fisher, R. P., & Geiselman, R. E.: *Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The Cognitive Interview*. Springfield, IL: Charles C. Thomas. 1992.

Fleck, Z.: Kutatási és elméleti hagyományok, a jelenlegi helyzet a magyar jogszociológiában. In Fleck Zoltán (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. ELTE Eötvös Kiadó. ELTE. Budapest. 2014. 31–36.o.

Fleck, Z. (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 2010.

Fleck, Z. (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. ELTE Eötvös Kiadó. ELTE. Budapest. 2014.

Fliegeauf, G.: A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától. *Börtönügyi Szemle* 2012/1. 45-62. o. 2012.

Fliegeauf, G.: Fiatalkorú fogvatartottak a börtönben. *Belügyi Szemle: A Belügyminisztérium szakmai tudományos folyóirata* (2010-) 62: (2) 43-50. o. 2010.

Florence, W. K.: A Brief History of the Field of Family Psychology and Therapy. In Francine Shapiro, Florence W. Kaslow and Louise Maxfield (eds.): *Handbook of EMDR and Family Therapy Processes*. John Wiley & Sons, Inc. 438-454. o. 2007.

Fónai, M.: A jogi és igazgatási képzési területen végzettek elhelyezkedésének presztízs szempontjai. In: Horváth Tamás [et.al] (szerk.): Frissdiplomások 2010. Educatio, Budapest, 2010. 227-244.o.

Fónai, M.: A Jogászok szociológiai jellemzői: létszám, foglalkozás, kor és nem szerint. In: Jakab András-Gajdushek György (szerk.): A magyar jogrendszer állapota. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, Budapest, 940-962.o. 2016.

Frank, J.: Law and the modern mind. Oxford, England: Brentano'S. 1930.

Frank, J.: Are Judges Human? Part 1: The Effect on Legal Thinking of the Assumption That Judges Behave Like Human Beings. Vol. 80. U. Pa. L. Rev. 1931. 17-53. o.

Freud, S. 1906. Psycho-analysis and the ascertaining of truth in courts of law. In Clinical Papers and Papers on Technique, Collected Papers (1959), 2:13-24. New York: Basic Books. 5 vols. 22-74.o. 1959.

Freud, S.: Pszichoanalízis - Öt előadás 1909-ben, a Worcesteri Clark University-n. Kossuth Kiadó. 1992

Garrett, B. L., Crozier, W.: Law, Psychology, and Wrongful Convictions. In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 766-781. o.

Geiselman, R. E., Fisher, R. P., MacKinnon, D. P., & Holland, H. L.: Eyewitness memory enhancement in the police interview: Cognitive retrieval mnemonics versus hypnosis. Journal of Applied Psychology, 70[2], 401-412. 1985.

Ginsburg, T.–Garoupa, N.: Hybrid Judicial Career Structures. Reputation v. Legal Tradition. University of Chicago Law School, Coase-Sandor Working Paper Series in Law and Economics. 6–7. 2011.

Gombos, G. és tsai.: Emberi jogok a gyermekpszichiátriában. Kiadja a Pszichiátriai Érdekvédelmi Fórum. 2003.

Goodman-Delahunty, J., Sporer, S., L. Unconscious influences in sentencing decisions: a research review of psychological sources of disparity. Australian Journal of Forensic Sciences. Vol. 42, No. 1. March 2010. 19-36. o.

Goodman, G. S., Emery, R. E., & Haugaard, J.: Developmental psychology and law: Divorce, child maltreatment, fostercare, and adoption. In I. Siegel & A. Renninger (Eds.), Child psychology in practice. 775-876.o. in Damon, W. (Series Ed.), Handbook of Child Psychology (Vol. 4). New York: Wiley. 1998.

Gould, J. W., Mulchay, C.: Child Custody Evaluations. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 237-257. o.

Grádné Fekete Mária, Grád András: Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak, Budapest HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020.

Greenberg, M. N. és Ruback, R. B.: After the Crime: Victim Decision Making. Springer SBM. 1992.

Greene, E. et al.: Jurors and Juries. In (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002.

Grisso, T.: Juveniles' Waiver of Rights. Legal and Psychological Competence. Plenum Press. 1981.

Grisso, T.: Evaluating Competencies: Forensic Assessments and Instruments. Springer SBM. 1986.

Grisso, T.: "A Developmental History of the American Psychology-Law Society". Law and Human Behavior. 15 (3): 213–231.o. 1991.

Grisso, T.: *Evaluating Competencies: Forensic Assessments and Instruments*. (2nd ed.). Kluwer Academic Publisher. 2003.

Grünbaum A.: *A pszichoanalízis alapjai*. Osiris Kiadó. Budapest. 1996.

Gul, F. A., Ray, J. J.: "Pitfalls in Using the F-Scale to Measure Authoritarianism in Accounting Research". *Behavioral Research in Accounting*. 1: 182–92. 1989.

Guyll, M., Scherr, K. C., Madon, S., Munoz, J.: *First Steps on the Path to Wrongful Conviction: Phenomenology of Innocence, Police Stops, and Expectancies*. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 654-675. o.

Gyekiczky Tamás: *Eljárásjogi alaptanok – a polgári eljárás*. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK) Kossuth Kiadó. Debrecen, 2007.

Gyórfi, T.: *Jog és erkölcs kapcsolata a pozitívista jogelméletben*. In Szabó Miklós (szerk.): *Ius Humanum. Ember alkotta jog. Műhelytanulmányok*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 199-222. o. 2001.

Győri, M.: *Az emberi kognitív rendszer szerveződése és az autizmus: evolúciós perspektívák*. *Magyar Tudomány*. 2002/1. 64-71. o.

Gyórfi, T.: *A pozitívizmus-probléma*. In Bódig M., Gyórfi T., Szabó M., (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 11-28.o. 2004.

Hack P., Majtényi L., Szoboszlai J.: *Bírói függetlenség, számonkérhetőség, igazságszolgáltatási reformok*. Tanulmány. Eötvös Károly Közpolitikai Intézet. 2008.

Hack P.: *Bírói függetlenség és számonkérhetőség*. In. Fleck Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó. ELTE. Budapest. 2010. 21-48.o.

Haney, C.: Psychology and Legal Change: On the Limits of a Factual Jurisprudence. In. Law and Human Behavior. Vol. 4, No. 3, 147-199.o. 1980.

Hart, H. L. A.: A jog fogalma. Osiris Kiadó. Budapest. 1995.

Hart, S. D., Douglas, K. S.: Violence Risk Assessment and Management. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 307-325. o.

Heilbrun, K.: Principles of Forensic Mental Health Assessment. Kluwer Academic Publisher. 2001.

Heilbrun, K., Rogers, R., Otto, R.K.: Forensic Assessment. In: (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002.

Heilbrun, K., Rizzo, M., Wiltsie, K., Zapotocky, H.: A Framework for Forensic Mental Health Assessments: Principles, Standards of Care, and Standards of Practice. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 101-115. o.

Hegyi, Sz., Bódig, M.: Általános etika joghallgatók számára. 2018.

Hlavathy A.: A jogalkalmazók személyiségének szerepe a jogérvényesülésben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1987.

Hume, D.: Értekezés az emberi természetről. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2006.

Huminuik, K.: The five connections: A human rights framework for psychologists. International Journal of Psychology. March. 2023.

Hunt, J. S.: Injustice in the Courtroom: How Race and Ethnicity Affect Legal Outcomes. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of

Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 742-765. o.

Hunyady, Gy. és Berkics, M. (szerk.): A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó 2015

Irwin, J., F. Hon. and Real, D., L. Unconscious Influences on Judicial Decision-Making: The Illusion of Objectivity. McGeorge Law Review, Volume 42, Issue 1, 2010

Jakab A.: Ki a jó jogász, avagy tényleg jó bíró volt-e Magnaud? Érvélestán-érveléstechnika. JeMa 2010/1. 83-93. o.

Jakab A., Menyhárd A., (szerk.) A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelmélet írások, gyakorlati tanácsokkal. Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest. 2015.

Janis, I. L. „Groupthink”. Psychology Today 5 (6), 43–76. o. 1971.

Kahneman D, Tversky A.: "On the reality of cognitive illusions". Psychological Review. 103 (3): 582–596. o. 1996.

Kahneman, D.: Gyors és lassú gondolkodás. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013.

Kálmánchey, M.: Nevelőszülőnél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák. Család, Gyermek, Ifjúság. 2001/2. 45-53. o.

Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J.: Ex post \neq ex ante. Law and Human Behavior, 19(1) 89-104.o. 1995.

Kapardis, A.: Psychology and Law. A Critical Introduction. 4th Edition. Cambridge University Press. 2014.

Keijser, J., Elffers, H.: Understanding of Forensic Expert Reports by Judges, Defense Lawyers and Forensic Professionals. Psychology, Crime & Law. Vol. 18, No. 2, 191-207.o. 2012.

Kelly, J. M.: A short history of western legal theory. Oxford. 1997.

Kerezi K.: A büntető igazságszolgáltatás és a kriminológia kapcsolata: “költészet” vagy “technika”? in. Fleck Zoltán (ed.): Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében. ELTE Eötvös Kiadó. ELTE. Budapest. 2010. 175-190.o.

Kerezi, K.: A párbeszéd hatalma. Helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 2018.

Kertész, T.: Mediáció a gyakorlatban. Bíbor Kiadó. Miskolc. 2010.

King, C. M., Grove. L., Hitchcock, S., Gonzalez, K., Palardy, A., Guevara, N.: Forensic Mental Health Assessments in Juvenile Justice Contexts. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 273-288. o.

Klein, S.: Munkapszichológia. Edge 2000 Kiadó. 2004.

Klein, S.: Vezetés- és szervezetpszichológia. Edge 2000 Kiadó. 2021.

Koncz I. K.: A hatalommegosztás kérdése a polgári Magyarországon. Miskolci Jogi Szemle 12. évfolyam (2017) különszám 88–94.o.

Koppen, P. J. és Penrod, S. D. (szerk.): Adversarial vs. Inquisitorial Justice: Psychological Perspectives on Criminal Justice Systems. Springer SBM. 2003.

Kósa, F. J.: Heurisztikák a bírói döntéshozatalban. Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem. Gazdálkodástudományi Kar. Döntéseméleti Tanszék. Jogász-közgazdász képzés. 2020.

Kovács, M. (szerk.): Az előítéletek feltárása és csökkentése. Alkalmazott Pszichológia XII. évf. 1-2. szám. 2010.

Köhnken, G., Thuerer, C., & Zoberbier, D.: The cognitive interview: Are the interviewers' memories enhanced, too? *Applied Cognitive Psychology*, 8, 13-24. o. 1994.

Kuhn, T. S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó. 2000.

Kukucka, J., Dror, I. E.: Human Factors in Forensic Science: Psychological Causes of Bias and Error. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 621-642. o.

Kun, L.: *Közigazgatás-fejlesztés és hatékonyság*. NKE. 2017.

LaDuke, C., Tussey, C. M., Marcopulos, B. A., Bender, S. D., Arredondo, B. C.: Neuropsychological Considerations in Forensic Mental Health Assessment, In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 289-306. o.

Laki J.: *A tudomány természete. Thomas Kuhn és a tudományfilozófia történeti fordulata*. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006.

Lahtinen, H., Laitila, A., Korkman, J., Ellonen, N., & Honkalampi, K.: Children's Disclosures of Physical Abuse in a Population-Based Sample. *Journal of Interpersonal Violence*. Volume 37, Issue 5-6. pp. 2011–2036. 2022.

Leeuw, F. L.: Empirical Legal Research: The Gap between Facts and Values and Legal Academic Training. *Utrecht Law Review*. Volume 11, Issue 2 (June) 2015. 19–33.o.

Levesque, R. J. R.: *Dangerous Adolescents, Model Adolescents: Shaping the Role and Promise of Education*. Kluwer Academic Publisher. 2002

Levett, L. M.: Jury Decision-Making. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 709-725. o.

Levine, F. J.: June Louin-Tapp (1929–1992): Obituary. *American Psychologist*, 49(11), 965. 1994.

Lindsay, R.C.L., Brigham, J.C., Elizabeth Brimacombe, C.A., Wells, G.L.: Eyewitness Research. In (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002.

Loftus, E. F., & Palmer, J. C.: Reconstruction of auto-mobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal behavior*, 13, 585-589. o. 1974.

Luhman, N.: Law as a Social System. *Northwestern University Law Review*. Vol. 83., Nos. 1, 136-150. o. 1989.

MacIntyre, A.: *Az erény nyomában*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

Mackey, B. J., Lee, J., Appleton, C., Skidmore, S., Taxman, F. S.: Managerial Justice, Community Supervision, and Treatment Mandates: The Intersection of Clinical Practice and Social Control. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 380-400. o.

Mahlmann M.: New Trends of Cognitive Science in Ethical and Legal Reflection. in: Vöneky S.-Hagedorn C.-Clados M.-von Achenbach J. (eds.) *Legitimation etihischer Entscheidungen in Recht*. 2008.

Malloy, L. C., Wyman, J., Mukhopadhyay, S., Quas, J. A.: Legal Decision Making Among Youth Defendants, Victims, and Witnesses: Emerging Issues, Research, and Theory. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of

Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 510-526. o.

McAuliff, B. D., Fessinger, M. B., Perillo, A. D., Perillo, J. T.: Psychology and Law, Meet Open Science. In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 71-98. o.

McNiel, D.E. et al.: Risk Assessment. In: (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002.

Meissner, C. A., Kleinman, S. M., Mindthoff, A., Phillips, E. P., Rothweiler, J. N.: Investigative Interviewing: A Review of the Literature and a Model of Science-Based Practice. In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 582-603. o.

Memon, A., Meissner, C. A., Fraser, J.: The Cognitive Interview: A meta-analytic review and study space analysis of the past 25 years. Psychology, Public Policy, and Law, 16(4), p. 340–372. 2010.

Mérő, L.: Az élő pénz: A gazdasági vállalkozások eredete és az evolúció logikája. Budapest: Tericum. 2004.

Mérő, L.: A pénz evolúciója: A gazdasági vállalkozások eredete és a darwini evolúció logikája. Budapest: Tericum. 2007.

Monahan, J. és Steadman, H. J. (szerk.): Mentally Disordered Offenders. Perspectives from Law and Social Science. Springer SBM. 1983

Montesquieu: De l'esprit des lois. 1748.

Moravcsik J. M.: The Ties that Bind. Central European University Press. Budapest-New York. 2004.

Moretti, M. M., Odgers, C. L. és Jackson, M. A.: *Girls and Aggression: Contributing Factors and Intervention Principles*. Springer SBM. 2004.

Morgan, R. D., Scanlon, F., Mattera, J., Leggett, M.: *Treating Justice-Involved Populations with Severe Mental Illness*. In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 401-414. o.

Murrie, D. C., Boccaccini, M. T.: *How Reliable and Objective are Forensic Mental Health Evaluators?* In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 343-363. o.

Münsterberg, H.: *On the witness stand: Essays on psychology and crime*. New York: Doubleday. 1909.

Nagypál, Sz.: *A közvetítés (mediáció) jogelmélete: résztvevők és célrendszer a viszálykezelés során*. Acta ELTE, tom. XLVII, ann. 171-199. o. 2010.

Navratil, Sz.: *A jogászi hivatások szociológiája*. In: Fleck Zoltán (ed.): *Jogszociológiai előadások*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 2014. 65–84. o.

Nguyen Luu Lan Anh és Fülöp Márta (szerk.): *Kultúra és pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006

Nielsen L.: *Joint Versus Sole Physical Custody: Children's Outcomes Independent of Parent–Child Relationships, Income, and Conflict in 60 Studies*. *Journal of Divorce & Remarriage*. 59 (4): 247–281. 2018.

Northrop, F. S.: *Petryzcki's Psychological Jurisprudence: Its Originality and Importance*. 104 U. Pa. L. Rev. 651 (1956). *Pennsylvania Law Review*. Vol. 104 (1955-1956) > Iss. 5, 651-662.o. 1956.

Ogloff, J. R. P.: Two steps forward and one step backward: The law and psychology movement(s) in the 20th century. *Law and Human Behavior*, 24(4), 457–483.o. 2000.

Ogloff, J., R., P.: Two Steps Forward, One Step Backward. The Law and Psychology Movement(s) in the 20th Century. In. Ogloff, J., R., P. (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. *Perspectives in Law & Psychology Book Series*. Vol 14. Springer, Boston, 2002. 1-33.o.

Ogloff, J. R. P. (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Kluwer Academic Publishers. New York. 2002

Otto, R. K.: Ethics in Forensic Psychology Practice. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 116-134. o.

Packer, I. K., Kois, L. E.: Criminal Responsibility Evaluations. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 170-185. o.

Pappe, O. H: On the Validity of Judicial Decisions in the Nazi Era. *The Modern Law Review*, Vol. 23, No. 3 (May, 1960), pp. 260-274. o. 1960.

Patel, N.: Human rights-based approach to applied psychology. *European Psychologist*, 24, 113–124.o. 2019.

Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív Tudomány*. Osiris Kiadó. Budapest. 1996.

Perlin, M. L.: Psychodynamics and the Insanity Defense: “Ordinary Common Sense” and Heuristic Reasoning. *New York Law School. Nebraska Law Preview*. Vol 69:3. 3-70. o. 1990.

Perlin, M. L.: "Half-wracked prejudice leaped forth": Sanism, pretextuality, and why and how mental disability law developed as it did. *Journal of Contemporary Legal Issues*. 10. 1999. 3-31. o.

Perlin, M. L., "The hidden prejudice: Mental disability on trial." Washington DC.: American Psychological Association. 2000.

Peter-Hagene, L. C, Bean, S., Salerno, J. M.: Emotion and Legal Judgment. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 726-741. o.

Piaget, J.: *The Moral Judgement of the Child*. 1932.

Piechowski, L. D.: Evaluating Workplace Disability. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law*. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 223-236. o.

Pignatel, L., Geneves, V.: *Etat de l'art "droit et neurosciences"*. [Rapport de recherche] Mission de recherche Droit & Justice. 2016.

Pinczés-Pressing, Zs. és Fülöp, M.: A morális fejlődés és a jogi szocializáció: elmélet és tapasztalat. In. Hunyady György és Berkics Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 76-93. o. 2015.

Pléh, Cs.: *Pszichológiatörténet. A modern pszichológia kialakulása*. Gondolat Kiadó. Budapest. 1992.

Pléh, Cs.: A kognitív pszichológiától a kognitív tudományig. in *Neveléstudományi tanulmányok*. 2019.

Pólya Tibor: *Múltbeli érzelmek újraélése és a történetek idői szerveződése*. In: *Szenvedély, szerelem, narrációk*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014.

Popper, P.: Kriminálpszichológia. In Viant Katalin – Palcsó Mária (szerk.): A rejtőzködő lélek keresése. Budapest, Saxum, 2007. 321–375. o. 321. o.

Porter, S., Brinke, L., Gustaw, C.: „Dangerous decisions: The impact of first impressions of trustworthiness on the evaluation of legal evidence and defendant culpability” *Psychology, Crime & Law* 2010/6. 477–491.;

Pósch K.: A jog és pszichológia viszonyának nemzetközi szakirodalma. In Hunyady György, Berkics Mihály (szerk.) *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem.* Budapest. 2015

Posner, R. A.: *The Problematics of Moral and Legal Theory.* Harvard Law Review. Vol. 111. V/1998. 1637-1717.o. 1997.

Posner, R. A.: *How Judges Think.* Harvard University Press. 2008.

Poythress, N. G., Bonnie, R. J., Monahan, J., Otto, R. és Hoge, S. K.: *Adjudicative Competence: The MacArthur Studies.* Springer SBM. 2002.

Pődör, L.: *A „könnyű eset – nehéz eset” természete a bírói döntéshozatalban – Jogelméleti megközelítés.* Doktori értekezés. Győr. 2021.

Prowse, G., Goff, P. A.: *Why Seeing the Big Picture in the Study of Public Safety is Necessary for Combatting Racism Within It.* In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The Oxford Handbook of Psychology and Law.* (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 527-547. o.

Radbruch, G.: *Statutory Lawlessness and Supra Statutory Law.* 1946. *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 26, Issue 1, Spring 2006, Pages 1–11, 2006.

Roesch, R., Hart, S. D. és Ogloff, J. R. P. (szerk.): *Psychology and Law: The State of the Discipline.* Springer SBM. 1999.

Rogers, R., Pan, M.: *Response Styles Within the Forensic Context: Conceptual Issues and Assessment Methods.* In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): *The*

Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series).
Oxford University Press. February 17, 2023. 326-342. o.

Rónay Miklós: Szervezetfejlesztés a közszolgálatban. NKE. 2014.

Rottleuthner, H.: A Purified Sociology of Law: Niklas Luhmann on the Autonomy
of the Legal System. Law & Society Review, Vol. 23, No. 5, 779-798. o. 1989.

Rowland, C., K., Carp, R., A. Politics & Judgment in Federal District Courts.
University Press of Kansas. 1996. in Wrightsman, L., S. Judicial Decision Making
– Is Psychology Relevant? Perspectives in Law and Psychology – Vol. 11. Kluwer
Academic / Plenum Publisher, New York. 1999.

Rubin N. S. and Flores R. L. (eds): The Cambridge Handbook of Psychology and
Human Rights. Cambridge University Press. 2020.

Sales, B. D. (szerk.): The Criminal Justice System. Plenum Press. 1977.

Sales, B. D. (szerk.): The Trial Process. Plenum Press. 1981.

Samra, J., Koch, W. J.: The Monetary Worth of Psychological Injury. In (szerk.):
Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law &
Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002.

Sas István: Reklám és pszichológia. Kommunikációs Akadémia Könyvt. 2007.

Schauer, F.: Is There a Psychology of Judging? In Klein, D.-Mitchell, G. (szerk.):
The Psychology of Judicial Decision Making. Oxford University Press. 2010. 103-
120. o.

Scurich, N., Dietz, P.: Psychological Barriers to the Detection of Child Sexual
Abuse. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of
Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University
Press. February 17, 2023. 643-653.o.

Slobogin, C.: Preventive Justice. In. DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 36-55. o.

Soós Sándor: A tudomány evolúciós rendszertana és az extradiszciplinaritás problémája. VILÁGOSSÁG 2005/1. 39-48. o.

Sporer, S., L., Goodman-Delahunty, J. Disparities in sentencing decisions. in Oswald M. E., Bienbeck, S., Hupfeld-Heinemann, J. eds. Social psychology of punishment of crime. Chichester (UK), Wiley-Blackwell, 2009. 379-401. o.

Szabó, B., Szederkényi, B.: Reklámok figyelemre gyakorolt hatásának szemmozgáskövetéses vizsgálata. in. Jel-Kép. Kommunikáció, közvélemény, média. 2020/1. 71-84.o.

Szabó, K.: Jerome Frank és a magyar büntetőeljárás. Collectio Juridica Universitatis Debreceniensis. III. 231-245.o. 2002.

Szabó, M.: Rendszeres jogelmélet. Bíbor Kiadó. 2015.

Szabó, M.: Ars Juris. A jogdogmatika alapjai. Bíbor Kiadó. Miskolc. 2005.

Szegedi, P.: Thomas Kuhn és A tudományos forradalmak szerkezete. In. Gulyás László-Kampis György-Kutrovácz Gábor-Ropolyi László-Soós Sándor-Szegedi Péter: Bevezetés a tudományfilozófiába. ELTE TTK Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék. 39-47. o. 2013.

Tapp, J. L.: Psychology and the Law: an Overture. Annual Review of Psychology. Vol. 27:359-404.o. 1976.

Thaler, R.: Toward a positive theory of consumer choice. Journal of Economic Behavior & Organization. Volume 1, Issue 1, March, 39-60.o. 1980

Tolcsvai Nagy G. (szerk.): A határok átlépése. Módszertani analógiák, közös problémák és szemléleti párhuzamok a humán és a természettudományos gondolkodásban. Gondolat. 2017.

Tóth G. A.: Herbert L. A. Hart és a bíró morális felelőssége. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.) Hart jogelmélete. Világosság. LI. évfolyam. 2010 tavasz. 67-85.o.

Tversky, A., Kahneman, D.: Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases, Science, New Series, Vol. 185, No. 4157. 1124-1131.o. 1974.

Varga, Cs. (szerk.) Jog és filozófia. Akadémiai kiadó, Budapest, 1981.

Varga, M.: Magyar büntetőperes bírósági kihallgatások komplex nyelvészeti elemzése. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Elméleti Nyelvészet Program. 2020.

Vinnai, E.: Jog és nyelv határán. Gondolat Kiadó. 2017.

Visontay-Szabó, K.: A jog és a pszichológia összekapcsolódása: úton egy új tudományág kialakulása felé. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, (80). pp. 291-302. o. 2017.

Vollhardt, J. K., & Bilali, R.: Social psychology's contribution to the psychological study of peace: A review. Social Psychology, 39. 2008., 12–25.o. in: Twose, G., Cohrs, C., J.: Psychology and Human Rights: Introduction to the Special Issue. Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology. Vol. 21, No. 1, 3–9. 2015.

Vrij, A., Edward, K., Roberts, K. P., Bull, R.: Detecting Deceit via Analysis of Verbal and Nonverbal Behavior. Journal of Nonverbal Behavior volume 24, 239–263. o. 2000.

Vrij, A., Granhag, P. A., Porter, S.: Pitfalls and Opportunities in Nonverbal and Verbal Lie Detection. Psychological Science in the Public Interest 11(3) 89–121. o. 2010.

Vrij, A., Granhag, P. A., Leal, S., Fisher, R. P., Kleinman, S. M., Ashkenazi, T.: The Present and Future of Verbal Lie Detection. In: DeMatteo, D., Scherr, K. C. (szerk.): The Oxford Handbook of Psychology and Law. (Oxford Library of Psychology Series). Oxford University Press. February 17, 2023. 565-581. o.

Wayte, T., Samra, J., Robbennolt, J.K., Heuer, L., Koch, W.J. (2004). Psychological Issues in Civil Law. (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002.

Weinberg, H. I., Wadsworth, J. and Baron, R. S.: Demand and the impact of leading questions on eyewitness testimony. University of Iowa. Memory & Cognition. Vol. 11(1), pp. 101-104. 1983.

Wexler, D. B.: Mental Health Law. Major Issues. Plenum Press, New York. 1981

Wexler, D. B. és Lassiter, G. D. (szerk.): Interrogations, Confessions, and Entrapment. Springer SBM. 2004.

Wiener, R. L., Watts, B. A., Stolle, D. P.: Psychological Jurisprudence and the Information Processing Paradigm. Behavioral Sciences and the Law, Vol. 11, 79-96. o. 1993.

Wiener, R.L. et al. (2004). Evaluating Published Research in Psychology and Law. In: (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002.

Wistrich, A. J., Rachlinski, J. J.: Implicit Bias in Judicial Decision Making. How It Affects Judgment and What Judges Can Do About It. In: American Bar Association, Enhancing Justice (2017). Cornell Legal Studies Research Paper No. 17-16. 2017. 87-130. o.

Wrightsman, L. S.: Judicial Decision Making: Is Psychology Relevant? Springer SBM. 1999

Zakar A.: A jogi pályák pszichológiai háttere. In: Jakab Éva (szerk.) Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2004. 801-817. o.

Zakar A.: A joghallgatók pályairányulásának érzelmi összetevői. Tanulmányok Dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica. 81. Tomus 1-81. fasc. / 2018. 1001-1011. o. 2005.

Zamir, E., Teichman, D. (szerk.): The Oxford Handbook of Behavioral Economics and the Law. Oxford University Press. 2014.

Zapf, P.A., Viljoen, J.L., Whittemore, K.E., Poythress, N.G., Roesch, R.: Competency. In: (szerk.): Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Perspectives in Law & Psychology Book Series. Vol 14. Springer, Boston, 2002.

Zaragoza, M. S., Mitchell, K. J., Payment, K., Drivdahl, S.: False memories for suggestions: The impact of conceptual elaboration. Journal of Memory and language 64/1: 2011. 18–31. o.

Zoltayné Paprika Z. (szerk.): Döntéelmélet. Alinea Kiadó. Budapest. 2002.

Felhasznált jogszabályok, jogesetek és egyéb dokumentumok

1869. évi IV. törvénycikk

2011. évi CLXII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról

2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról

2011. évi CXCV. törvény a közszerződésről

2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról

2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról

2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása (2018. június 28.)

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről

20/2017. (VII. 18.) AB, 21.Pf.20.741/2015/4

Pfv.X.20.924/2001., Pfv. IV. 20.648/2017.

Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals Inc., 509 U.S. 579 (1993).

Frye v. United States 293. F 1013. (1923).

5/2020. sz. Módszertani levél. Az igazságügyi klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológia egyes szakértői vizsgálatairól.

https://misk.hu/files/modszertani_levelek/MISZK_Modszertani_level_5_2020.pdf

2021. évi CXXII. tv. az egyes igazságügyi tárgyú, valamint kapcsolódó törvények módosításáról

Európa Tanács 1987-es Egyezménye a Kínzás és az Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód megelőzéséről

UN Principles for the protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care. 1991.

UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 2006.

ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Universal Declaration of Human Rights) 1948.

Képviselőházi irományok, 1869. I. kötet • 1-104. sz., 1. Szám. Trónbeszéd, mellyel ő csász. és apostolic királyi felsége 1869. évi april 24-kén Budán, a királyi várpalotában az 1869-diki országgyűlést megnyitotta

Képviselőházi napló, 1869. II. kötet • 1869. június 15–július 15., 34. Országos ülés

Bírák Etikai Kódexe (2014)

A bírói etika európai elvei és szabályai. Az Európai Bírák Tanácsának dokumentuma az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága részére

Az új polgári perrendtartás koncepciója. A Kormány 2015. január 14. napján megtartott ülésén elfogadott Koncepció.

Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései. Összefoglaló vélemény. Kúria, Büntető-Közigazgatási-Munkaügyi és Polgári Kollégiumai, Joggyakorlat-Elemző Csoport. Budapest. 2017.

Felhasznált internetes források

<https://miskz.hu/index.php/szakmai-tagozatok/2-orvos-pszichologus-biologia>

<https://www.cps.gov.uk/about-cps>

<https://viselkedestudomany.hu>

<http://www.apadivisions.org/division-41/index.aspx>

<http://psycho-droit.com/index.php/psychologie-juridique>

<https://law.stanford.edu/education/degrees/joint-degrees-within-stanford-university/law-and-psychology/>

<https://psychology.unl.edu/psylaw/>

<https://psychology.columbia.edu/content/psychology-and-law>

<https://psychology.unl.edu/law-psychology>

<https://eapl.eu>

<http://www.visualcapitalist.com>

<https://www.apa.org/monitor/2016/04/human-rights-psychology#>

<https://pll.harvard.edu/course/law-and-psychology?delta=0>

<https://law.stanford.edu/education/degrees/joint-degrees-within-stanford-university/law-and-psychology/>

<https://www.psychology.org/resources/psychology-bachelors-prelaw/>

<https://www.unsw.edu.au/study/undergraduate/bachelor-of-psychology-honours-law?studentType=Domestic>

<https://www.vu.edu.au/courses/bachelor-of-laws-bachelor-of-psychological-studies-lbwp>

<https://www.southampton.ac.uk/courses/law-with-psychology-degree-llb>

<https://curriculum.maastrichtuniversity.nl/education/master>

<https://legalpsy.fi/>

<https://studyinaustria.at/en/study/institutions/private-universities/sigmund-freud-university>

https://www.ajk.elte.hu/dstore/document/567/Pszichol%C3%B3gia%20jog%C3%A1szoknak_Gr%C3%A1d%20Andr%C3%A1s.pdf

https://www.ajk.elte.hu/dstore/document/596/T%C3%A1rsadalomtudom%C3%A1ny%20jog%20%C3%A9s%20pszichol%C3%B3gia_%20Banyai%20ferenc.pdf

<http://www.juris.u-szeged.hu/karunkrol/jogpszichologiai-forum/jogpszichologiai-forum>

<http://www.apadivisions.org/division-41/index.aspx>

<https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/news/2021/11/well-being-of-judges-should-be-a-priority-for-every-judiciary.html>

<https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/wellbeing-survey-of-australia-s-judiciary-reveals-risk-of-distress-and-burnout>

Témával kapcsolatos saját publikációk

Jogpszichológiai képzés nemzetközi összehasonlításban. Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Folyóirata. 2022

Child Interviewing in Legal Cases. A European Perspective. European Integration Studies (EIS) Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2022/1. 2020/2021 II.

Jog, nyelv, pszichológia II. rész: Kutatási eredmények gyakorlati alkalmazásai. Magyar Jogi Nyelv. 2020/2. 2020/2021 II.

Minimum Age of Criminal Responsibility in Member States of the European Union. A legal and psychological assessment of moral development theories and the minimum age of criminal responsibility. The Journal of Faculty of Law Oradea 2020/2. 2020/2021 II.

A jogászi szakma rétegződése. Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium- Tomus 19. 2019/2020. I

Jog, nyelv, pszichológia: A jog és nyelv kutatásának pszichológiai vetületei. Magyar Jogi Nyelv. 2020/1. 2019/2020 II.

Empirical research methods in sociology of law. Konferencia kiadvány: Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2018. november 22.

Research of Judicial Decision-making. Konferencia kiadvány: Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2017. november 16.

Jogpszichológia vagy jog és pszichológia. Konferencia kiadvány: Miskolci Doktorandusz Konferencia, Miskolc, 2017. október 27.

Függelék: OBH kutatási engedély kérelem

Dr. Senyei György Barna
Országos Bírósági Hivatal
Elnök
részére

Budapest
Pf. 24.
1363

Tárgy: Kérelem doktori disszertáció elkészítéséhez szükséges kutatás engedélyezésére

Tisztelt Elnök Úr!

Az Országos Bírósági Hivatal tudományos életet támogató nagy értékű erőfeszítései bátorítanak arra, hogy támogatását kérjem a doktori disszertációm részeként megvalósítani kívánt empirikus vizsgálat elvégzéséhez. Dolgozatom egy **interdiszciplináris értekezés a jog és a pszichológia bírói munkát is érintő határterületeiről, melynek elkészítéséhez empirikus kutatást szeretnék végezni bírák körében**. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen 2002-ben végeztem pszichológusként. 2017-től a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékén vagyok doktorjelölt, témavezetőm Dr. Vinnai Edina intézeti tanszékvezető egyetemi docens.

Jogi doktori iskolában kutatást folytató pszichológusként úgy vélem, hogy a jog és a pszichológia összekapcsolódása a két tudomány emberi viselkedéshez való viszonyán keresztül ragadható meg: míg a pszichológia az emberi viselkedés mibenlétét vizsgálja, addig a jog a viselkedés szabályozhatóságával foglalkozik. A bírák munkájuk során mindkét szemlélettel találkozunk, amikor egy adott emberi cselekedetről alkotnak ítéletet. Ehhez jogi normatív gondolkodásuk mellett saját egyéni gondolkodásukra (pszichológiai értelemben saját belső érzelmeikre és viszonyulásaikra) is támaszkodnak. Empirikus kutatásomban ezen két mentális világ – normatív gondolkodás és egyéni gondolkodás – interakcióját kívánom vizsgálni ítélező bírák körében egy pszichológiai teszt és egy strukturált interjú felvételével (részletes bemutatásuk a mellékletekben található).

Kérem, szíveskedjék hozzájárulni ahhoz, hogy bírakkal előzetesen egyeztetett helyen és időben **felvehessek egy pszichológiai tesztet és egy 20 kérdésből álló strukturált interjút.** Ezeket anonimizálva, kizárólag pszichológiai értékelésnek vetem majd alá és az eredményeket disszertációm elkészítéséhez használom fel. Az eredményekről természetesen Önt és minden érintettet tájékoztatni fogok. Reményeim szerint a kutatás tudományos eredményei és a rájuk támaszkodó újonnan kidolgozandó elméletek hosszabb távon hozzájárulhatnak a magyar bírói társadalom általános mentális jóllétéhez, rövidtávon pedig a kutatásban részt vevő bírák önismeretének fejlesztéséhez is.

Miskolc, 2020. augusztus 6.

Hozzájárulásában, s a tudományos kutatások iránti elkötelezettségében bízva tisztelettel:

Torma Judit
doktorjelölt

Mellékletek:

1. Részletes kutatási terv
2. A pszichológiai teszt ismertetése
3. Strukturált interjúkérdések
4. Szakmai önéletrajz és publikációs lista
5. Nyilatkozatok
6. Támogató levél

Szerzőségi nyilatkozat

Ezennel kijelentem, hogy a doktori fokozat megszerzése céljából benyújtott értekezésem kizárólag saját, önálló munkám. A benne található másoktól származó, nyilvánosságra hozott vagy közzé nem tett gondolatok és adatok eredeti leőhelyét a hivatkozásokban (lábjegyzetekben), az irodalomjegyzékben, illetve a felhasznált források között hiánytalanul feltüntettem. Kijelentem továbbá azt is, hogy a benyújtott értekezéssel azonos tartalmú értekezést más egyetemen nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából. E kijelentésemet büntetőjogi felelősségem tudatában tettem.

Miskolc, 2023. augusztus 27.

Torma Judit